

EUSKERAZAINZA

EUSKERAREN ERRI AKADEMIA

Academia Popular de la Lengua Vasca
L'Academie Populaire de la Langue Basque

LXIV Zenbakia

2009n. urtea-2

EUSKERAZAINZA.....

ERRIZ ERRI.....

ERRI-EUSKERA LANTZEN.....

EUSKERAZAINZA. Euskeraren Erri Akademia.

Z. N. A. /C. I. F. G 20/127. 759

Eusko Jaurlaritza' ren Elkarte Erroldan, 1136 zenbakia.

Erri Zuduzkotasunaren Aldarrikapena (BOE 45/1981 eta EE. AA. 96/1984)

Colón de Larreategi, 14-2^a 48001 BILBAO

GURE IRAKURLEARI:

Azken zenbakian gure aldizkari au artzen dutenentzat eta adiskideentzat jarritako oar bar agertu zan, arpidedunai diru-laguntza eskatuz.

Batzuk arpidetza zenbat dan jakin nai dute eta gure erantzuna au da: oraingoz ez degu arpide-saria zeaztuteko asmorik, al degun artean naiago degu irakurleen gogo ona kontuan artu eta emaitza ematen digutenak "laguntzalle" taldera sartuko ditugu.

Gure kontuaren zenbakia au da:
BBVA 0182/1296/00/0201538669

Bizkaiko Foru Aldundia
Diputación Foral de Bizkaia
Kultura Saila
Departamento de Cultura

LAGUNTZAILLE

Gure zuzenbidea:

EUSKERAZAINTZA
Euskeraren Erri-Akademia
Colòn de Larreategi 14, 2ª eskuma
48001 - BILBAO

EUSKERAZAINTZA
I.S.B.N. : 1132 – 1318
Legerako Gordetza: BI-1928-87
Konponketa: Flash Compositiòn, S.L. - Bilbao

LXIV Zenbakia
2009 urtea-2

AURKIBIDEA

Orr.

Atarikoa	7
“Agur!! Solozabal ta Solozabal´tar On-“Paulin”	9
lortuak eta lortzekoak (2.008).....	13
Izadia zaindu	15

Atarikoa

Nire ustez EUSKERAZALEAK eta EUSKERAZAINTZAKO bazkide ta euskerazale arrunten artean iru eratako zaleak ikusi daitezke: euskelzale OTZAK, EPELAK eta BIZI-BIZIAK.

Euskelzale OTZARI, naiz euskera jakin, bost axola jako euskaldun-nortasuna, beronen izkuntza, oiturak, istorioa, euskerazko aldizkari-liburuak, euskera edertu ta alfabetatu ta a. ta a.

Euskeltzale EPELAK, doanez edo berez-berez jaso daben bitxia ezer gitxi aleginduten dira txukuntzen, erabilten, aberastuten, txalotzen. Errez jotzen dabe erderara geiegi kezkatu barik. Eskubide zale agertuten dira.

Euskeltzale BIBI-BIZIAK bene benetan maite dabe euskerea, euren nortasunaren oñarriztat artuaz. Arro sentitzen dira euskera jakin eta erabiltean. Izkuntza aberatsago, jantziagoa, gaurkotuagoak ikusita be pozik dagoz euren AMA danagaz. Biotzean eta espanetan darabillie gau ta egun, etxean, kanean, bape lotsatu barik. Euskerazko liburuak, euskerazko kantuak, Euskalerriko istoria, Euskalerriko gora berak, euskera-kutsua daukienak, irakurri, aztertu, arakatu, kontatu, idatzi, ikasi... euskeraren zordun ta serbitzari lez bizi dira beti.

Zelan ikusten dot neure burua? Ordua da, OZTASUNA ta EPELTASUNA alboratu, baztatu, saiestu ta zaletasun BIZI-BIZIAN biurtzea. Ori da EUSKERAZALE ta EUSKERAZAINTZAREN bazkide zintzo ta benetakoa izatea.

LXIV ZENBAKIKO LANAK.

Ikusi daikezunez lenengoa PAULIN (G.B.) olerkari zanaren bizitza ta eriotzari buruzko lan trinkoa, Atutxa´tar Paulona.

Bigarreanean, Paulok Idazkari dan aldetik egindako ekintzen barriak dakartza.

Irugarreanean Atutxa´tar Paulok IZADIA ZAINDU deituriko idazlan zabal ta sakona daukagu, lau zatitan osatua:

- I. Euki dauan laguntzaren aipamena.
- II. Asia, Afrika ta Europatik zearreko Eusko-izadiaren ibillera.
- III. Erromatarrekin zer ikusia.
- IV. Erdi- Mendeko Euskalerrian sortutako Errege ta Jauntza.

Guzti ori EUSKALERRIKO SEEMEN EGINBEARRA aitatu ta nabarmenduz.

“Agur!! Solozabal ta Solozabal’ tar on-“Paulin”

Aita Santi Onaindia, Olazar’ tar Martin eta Arrinda’ tar Anes’ ekin batera ezagutu neban “PAULIN”, EUSKERAZAINZA’ ren batzarretan orain dirala 30 urte inguru.

Aita Santi il zanean eta Olazar’ tar Martin’ egaz Euskeraz idazten asi, gure idaz-lanak ZER eta EUSKERAZAINZA’ ko aldizkarietan agertu zitezten, aste-
ro ia egun bitan agurtzen neban, eurak bizi ziran Mungia’ ko parroki-etxean.

Baita-ta EUSKERAZAINZA ta EUSKERAZALEA’ ren batzarretan, sekula ez ebalako utsik egin Olazar’ tar Martin’ egaz batera.

Gugaz alkartzen zanean beti umore onakin eta olerkari ondokoi-lez, gure alkar-izketak, beti izan ziran irri-mirrikazkoak⁽¹⁾ eta ainbat barre egiten genuen, bata-besteari esanekoak, sakonezko txantxetan edo ta zirta-gogoz⁽²⁾ egiten genduzanean.

Batzarretan berba gitxikoa zan, baiña oarkari⁽³⁾ aundia, eta beren zeaztunak beti joaten ziran artez arazoaren biotzera.

Bere apaiz botugintzan JAUNGOIKUA’ gaz guztiz maite-minduta, ibili dan leku guztietan eta Mungia’ ko errian batez be, erritarren artean beti euki eban Jesus’ en mezua ta Ama-Birjiña’ ren maitasuna. Eta bere erriko egurats-aldietan nekez ikusiko gendun, eskuetan zillarrezko errosario edo agurtza barik gabe.

Euskalerraren seme izanez gain, beragaz sakon maite-minduta egon zalako, ele-eder idaz-lan bidez berari eskaiñi eutson bere barnean euki eban gogo ederrena.

Gitzi ez dana izan, Eguna, Karmel, Olerti eta Deia’ n “EGIEDER eta PAULIN” izen-ordeakaz idatziz gain, ama-bost liburu-be idatzi ebazan, Euskalerrri’ ko oiñarriaren izaera ta jakintza, edertasunez Euskalerrrian zabalduz.

Beren askeneko olerki-liburua “EDER-MIN” da, eta lenengo eresi’ ak au esaten dabe:

“EDER-MIN”

Odolaren indarra
berez doa aurrera
gizarte bizian,
berekautan dario
suzko indar bizia
azurren artian.

Gizonaren bizia
gora goraka doa
goizalde argian,
eguzki almentsua
zeru aunditik dator
aurrerapidian.

1.-Irri-mirrikazko alkar-izketak = conversaciones irònikaz. / 2.- Zirta-gogoz = dicho con ironia fina
3.- Oarkari = observador.

Bizitza osasuna,
bipil, doa odolez
ezti gozoetan,
gizona sendo doa
laguntza biziagaz
mamin bizietan.

Argia ta odola
biak bat egin dira
osasun biziaz,
izarrez indartzen da
odol gorri gorria
bizitza maitiaz.

Biziaren ardatza
biotz sendoan dago
taupada ederrez,
biotza ta burua
lagun kutunak dira
biak maitasunez.

Bizitz osasuntsua
odol gorritik dator
itzak lagundurik,
odolaren ederra
esker-miñetan dago
biotzez ondurik.

Solozabal ta Solozabal´tar Paulin 1.912´an Loraila´ren 4´an Etxebarria´n jaio zan, eta Mungia´n il, 2.009´ko Irailla´ren 1´ean.

2.009´an Irailla´ren 3´an, Mungia´n Andra Mari eta San Pedro apostolu- a´ren Parrokia´n egin ziran bere Arima´ren aldeko elizkizunak, Blazkez´tar Rikardo Bizkai´ko gotzaiña zala mez-emaille, beste ogeita amar apaiz-le- kaide lagun eukazala.

Gotzaiña, Gazteleraz asi zanean, ni eleizatik urten bear izan neban, eneba- lako on artzen Paulino eta Euskaldun guztiai alan illarkatzea⁽⁴⁾, Etxenagusia ta Uribe´tar Karmelo´ri egin jakon antzera.

Eta gitxiago, mez-emaille danak ez ba-ebezan ezagutzen ildako Paulin ta Euskaldunak.

Ogeita amar apaiz-lekaide egon ziran an, Paulin ondo ezagutzen ebenak, eta lotsa elburu dala, ez zan izango naiko meza orren buru izanagaz, eta mez-emaille-sermolari ondo ezagutzen ebanak emon egiala ?.

Gizartean "LOTSA" da leenengo baldintza, eta erritarrak zelan joango dira mezara eta ekanduzko oiturak zaindu, bertan erritarrak guzurtu egiten ba- dautse.

Gu Bion alkar ezagutza:

Ni goian esan dodan lez, Aita Santi´gaz Tolosa´n egin zan batzarrera EUS- KERAZAINZA EUSKERA´ren ERRI AKADEMIA sortzeko zala joanda, eza- gutu neban Solozabal´tar Paulin, Olazar eta Uribe´tar Martin, Arrinda´tar Anes, Augustin Zibikarai, Zubiri´tar Iñaki, Jon Erramun, Latxaga, Latiegi´tar Bizente, Aita Lino, Oñatibia´tar Manu, eta ainbat gizon-emakume argitsu- agaz batera. Ortik aurrera beti batera ibilita, Euskerazaintza eta Euskera- zale´aren aldeko ekintza-bidez.

(4) *Illarkatzea = faltar al respeto.*

Eta ITZA´ren gandik, zer ulertzen eban berak jakin daigun, bere "EDER-MIN" olerki liburutik artuko dot beren gogamena:

"ITZA"

Gizonaren argia
urrezko itzez dator
giza batzarrean,
itz ederraren tajuz
giza batzar guztia
argituz lurrian.

Jakitori bikaiña
itz jariotan dator
bizitza ondurik,
argia ta ederra
jakituriak dakart
biak alkarturik.

Euskaldun itz bikaiña
zoramenetan dago
auzkoen miñean,
euzko jakituriak
urratuten dau itza
alkartasunean.

Gora goraka doa
euskaldun itz jatorra
edertasunean,
giza jakituria
ardura bitxiz dabil
izkuntz bikaiñean.

Eusko izkuntz jatorra
zoramenetan dago
euskaldun zelaian,
jakituri ta itza
biak alkartzen dira
adimen argian.

Bikainki ta bikainki
itzak edertzen dabe
euzkoen izketa,
izkuntz zoragarria
agertzen da lur ontan
itzak eraginda.

Agur Paulin, egun aundira arte !!

Atutxa´tar Paul
ZORNOTZA´n 2.009´an Irailla´ren 7´an

Lortuak eta lortzekoak (2.008)

Aurreko urtearen oitureari jarraituz, gaurko nire berbalditxu au gauza bi adierazteko izango da: Joan dan urtean zer egin dogun, eta urrengoan zer egin bear dogun.

LORTUAK:

1º.— Illeroko batzarra egin dogu, Bilbao´n, Euskerazaleak Alkartearen etxean eta alkar lana egiñez, geuk eralketatik erdiak ordaintzen doguzala.

Euskerazaleak-Alkartean izan diranak be gugaz batera doaz bide onetan, baiña orrelan be gitxi gara.

Atutxa´tar Paul idazkariak egin dau batzar-agiria eta gure agiritegian zain-tzen da.

2n.— Urtean bitan argitaratzen dogu EUSKERAZAINTZA gure aldiz- karia eta aurten be orrelan egin dogu. Jakiña dan lez, gai sakonak eta naiko luzeak izaten dira.

100 orrialdetik gora ezin geinke luzatu aldizkaria, zio bigaitik: Bi- dalgoa azkoz garestiago litzakelako eta daukaguzan karta-azaletan ez litzakelako sartuko. 100 orrialde gitxiegi da guretzat. Zer egin ? Korreo garestiagoa izenpetu ? Ala irugarren aldizkari bat atera urtero ? Zuek daukazue ori erabagiteko eskubide osoa.

3º.— Internet´en lan ederra egiten dogu. Or agertzen doguz EUSKERA- ZAINTZA´ren aldizkari guztiak, eta San Sebastian ta Zubillaga´tar Jose Mari´k (Latxaga) idatzi dauazan liburuak.

Lan andia da emen egiten dana, Aldundiaren laguntza be oso ona dala, eta sartu doguzan idazkiak sartu doguzelako, mundu guztian lenengoenak gara arlo onetan.

LORTZEKOAK:

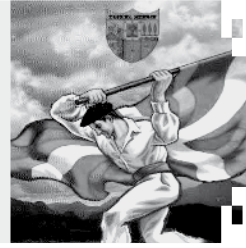
- 1º.— Euskerazaintza aldizkaria ateraten jarraituko dogu, emen gaur erabagiten dan eran, urtean bi.
- 2º.— Illero´ko batzarrak egiten be jarraituko dogu, illearen eguenetan Euskerazaleak Alkartearen etxean, ordainketak erdi-bana dirala. Batzaragiriaren ardurea Atutxa´tar Paul´ek daroa.
- 3º.— Internet´eko lanakaz jarraituko dogu.
- 4º.— Gure batzarra be barriztatu-bearrean dago, Jaurlaritzak eskeintzen dauan eredia aurrean dogula.

Eskerrik asko zuen laguntza aundiagaitik eta dana izan daitela, Euskeraren bidez, gure Euskalerrriaren onerako.

Idazkaria
Atutxa eta Agirre´tar Paul

“Izadia zaindu”

“Euskal Toki-Izenak Munduan” eta “EUSKAL EDESTIA”

AURKEZPENA:

Arrastion, itzaldi onetara etorri zarien guztioi eta on-egin daigula danoi, beren mamitik ulertzen dogunak.

Munduan eta Europa onetan batez-be, asko dira maltzurrezko jokoan dabizenak, euren norkerizko asmakuntzak garaipendu daitezcan eta Bereztasunezko LEGEA`ren aurka diran lez, or !! sartzen gaitue gu, EUSKALERRIA ezereztutea gure dabelako.

Erreza ez da izango, Euskaldunak bizi egin gura dogulako eta geiago, gure arbasoak JAINKOA´ri begira gai-bizi oneri emon eutsen adierazpen ederragaz zor handiak !! daukaguzelako.

JAINKOA, NOR izateko bialtzen gaitu gaitasun onetara eta gure arbasoai esker, gure NORTASUNEZKO sinismenak bereztasunean sustraituta dagozan-lez, gaitz izango da JAINKOA´ri eta ARBASOAI uko egitea.

Olazar eta Uribe´tar Martin´ek agindu eustan lan onen mamia azaldu da gidala eta al-dodazan alegiñak egingo dodaz, solas-itzaldi onetatik arrazoiz beteta pozik urten daigun.

SARRERA:

JAUNGOIKOAK, gure ARIMAK gai´ezko bizitz oneitara bialdu ebazanean, BERAK ipinitako GAI-LEGE´en artean ezarri ebazan eta guretzat ezagutugabeko bizitza izan zalako, urduritasunezko bildur audiagaz asi giñan bizi au erabilten.

Aize, lur, ur, egazti, suge, narrazti, arrain, abere eta lorategi eder oneitan sartuta, laster konturatu gintzazan “ARDURA” izan zala bizi onek eskatzen euskun aurreneko-ardatza eta beartuta geratu gintzazan jakintzaren antolaketakaz arduratzeko.

Gaitasun onen LEGEAK beartuta bizitzan irauteko, laster konturatu giñan, leen “NEURRIZ”, egiten genduzan gauza guztietan “ARDURADUN-NAGU-SIENA” zala eta gizatasunarentzat or asten dira iker-lanak, daukaguzan jakintasunezko egarriak asetzeko, gaur arte eta gaurtik aurrera noz-arte izango dan jakin-gabe: “ZERGAITIK ITAUN” !! gure jakintza entseguz edo oarrez⁽¹⁾, azturazko bidean⁽²⁾, garaipendu daiten.

Orregaitik, bizi onen asiera eta gaurko denboratan, nai-ta jakintzagaz bakandutasunezko aztura-bidean erreztasun aundiak lortu, aukera arloetan neurri bardiñean gagoz, bakandu bear doguzan ditekeenak edo izan-gaitasunetik beste ainbeste aurretik agertzen diralako, JAINKOAK ipinitako LEGEEN oldozmeanean antza, BERAK bereztutako LEGEA´ren elburua betetea gura daualako, orekan bizi gaitezan.

Bigarren: Bizi onen bearrezko eta eten-bako egitarau-ekiñaldietan, gure gizatutako ARIMAK baita⁽³⁾ garbi baten eta poz-aundiz agertu daitezan, danon ordekaritzan ESKUBIDE BARDIÑAK daukaguzalako, ondorio-lez beste garrantzi aundiko irudi-bategaz estutu egiten gaitu, bizitzan bear dan ardatz-nagusia "LOTSA"gaz. Au, Izadi onen ardatz-nagusiena biurutzen jaku.

Oiñarrizko ardatz oneitatik ASKATASUNEZKO irudia bakarrik geratzen jaku aurkezteko.

Irudi au ez da baiña: "JAINKOAK emon euskun aukera, gure ekiñaldiko gauzak ON edo TXARREZKO bidetik egin daiguzan" baiño.

Orregaitik, NOR-BEREN eta DANOREN giza-barren ASKATASUN OSOKO egikeratik agertzen dana: Gauzak "ON-BIDETIK edo BEREZKO-LEGEAN EGITEN DOGUZANEAN" nor-beren SENDIMENDUZKO-BAITASUNA garbi ta pozez beterik agertzen da.

Eta gauzak "MALTZURKERIZKO TXAR-BIDETIK EGITERAKOAN, NOR-BEREN BAITA DAMU-AUNDI BATEN, EZEREN ASKATASUNIK-GABE MENDERATUTA AGERTZEN DA".

JAUNGOIKOAK BERE BEREZTASUNEZKO LEGE aurrean, giza-barrenaren minkortasunezko sentimentu orregaz bialtzen gaitu gaiezko lorategi-eder oneitara eta zoriontsu edo oso-txar senditzen gara danok, zuzentasunezko gauzak zeintzuk diran jakiten dogunean, txarto egin ezkeru.

Gizon-Emakume batzuk, diruaren lillur-deiak gaiñezka egiten dautselako baiña, gaiezko Izadi oni danok NOR izanda emon bear dautsaguzan adierazpenetik eta Nortasunaren baitan gaitz-eginekoak emoten dauan damuari jaramon egin gabe, euren sasi-norkerizko ziñezkintzakaz, giza eta erri-gizarteak BEREZTASUNAREN LEGEZKO jakintzan naastatu egiten dabez eta Mundu onek emon bear eban olatugabeko itsas edo pakezko iruditik, ikaritutako elefante-bat leiargintza baten⁽⁴⁾ sartuta egin leiken ondamen irudia emoten dogu.

Deiadarti-bat (alarmista) nazela irudituko jatzue batzuri. Nire giza-barren edo baita`ren egarriak baiña, zuzentasunaren zentzua eten-bako eskaera baten eukinda eta gure Euskalerra maite onen arrazoiakaitik minduta, ardua orreitan buru-belarri sartuta nago.

Edestilaria ez naz, ele-jakituna be ez, jakintza´ren arlo orreik, euren tekni-ka-bidez edo arauz bete bear diralako.

3.- Baita = conciencia. 4.- Leiargintza = cristaleria.

Baiña, lenagoko edesti-ziurtasunaren zentzuzko zeaztasun asko batutakoa bai, orregaitik, erri-gizartearen edesti ta edestian izkuntzak emoneko toki-izenak⁽⁵⁾ alkarren arteko ulermen baten azalduko dautsuedaz.

ITZALDI ONEN ZATIAK:

I. ZATIA:

1. Izkuntza eta edesti-arloan idazlari batzuren laguntza izan dot.
  - 1.1. Zubiaga eta Legarreta Felix "Origen del Vascuence".
Beragaz egonda, Gazteleraz emon eustazan "Vascoeuropeismo versus Indoe-uropeismo". Eta Euskeraz idatzita daukan: "Euskara ermeneutika" liburuetatik artuta.
Liburu oneik Internet´etik atarateko daukan elbidea:
<http://www.todoebook.com/Erroteta/>
  - 1.2. Nuñez eta Astrain´tar Luis´ek egin eban "EL EUSKERA ARCAICO" liburutik. Internet´eko elbidea: www.txalaparta.com
  - 1.3. Euzkadi Online: "LA PRIMITIVA LENGUA DE LOS ANTIGUOS EUROPEOS". Internet´eko elbidea: email@EuzkadiOnline.com
  - 1.4. "TOPONOMIA VASCA EN EUROPA".
  - 1.5. "Gran Diccionario Enciclopedico Ilustrado". Selecciones Del Reader´s Digest.
2. Europako jakintsuen esanetan, Kromañon denborako giza-jakituria eta gaurko giza-geneak zelan dagozan.
3. Orren frogagarri batzuk.
  - 3.1. Kromañoi´en Izkuntza.
4. Homo-Sapiens edo Kromañoi gizarte areik, Zelako jendekuntzagaz osotu eben..., ezagutzen ziran Afrika, Asia eta Europa´ko lurraldeak?.
5. "Mundu´ko-Gizatasuna´ren ETORKI edo GURASO-ONDOKO" izatea.
6. Arri-Aroan, Euskera´ren mintzotasuna nondik-nora egiten zan eta erro-bar-diñetik sortuak non ?.
7. Mundu zabalean, Euskal Toki-izenak eta Itzak.
  - 7.1. Afrika, Asia eta Europa´n, Euskal toki-izenak.
  - 7.2. Maixu jakintsuak zer esaten dabe.
  - 7.3. Krutwig´tar Federiko´k esaten dauana.
  - 7.4. Italia´n Euskerazko toki-izen eta itzak.
  - 7.5. Lonbardia´n.
  - 7.6. Eskozia, Gales, Irlanda eta Ingalterra´n Euskerazko toki-izenak.

- 7.7. Kaukaso´an.
  - 7.8. Bereber inguruan.
  - 7.9. Bouda´tar Karl Aleman Euskalria eta Errusia´ren izkuntzan berariskoak zer esaten eban.
  - 7.10. Iriondo´tar Mikel antropologo edo giza-iztilariak.
  - 7.11. Gandia´k idazle edo asmalari Arjentina´rarak.
  - 7.12. Europa, Asia eta Afrka´ren gizarteak, zelako antolamenduan geratu ziran egokituta.
8. Europa, Asia ta Afrika, zelango antolamenduan eta izkuntzarekin geratu ziran egokituta edesti aurrean sartu orduko ?.

2 ZATIA:

- 1. Asia, Afrika eta Europa´ko jendekuntzak.
- 2. Gure edesti-aurretik, Asia, Ejipto, Grezia´ren edesti laburra eta edesti onen ondorioz, Ario edo eta Indoeuropeotarrak egin bear izan eben erri-aldaren edesti laburra.
  - 2.1. Asia´ren edesti laburra.
  - 2.2. Ejipto´ren edesti laburra.
  - 2.3. Grezia´ren edesti laburra.
  - 2.4. Nortzuk ziran Ario edo eta.....Indoeuropeo´tarrak ?.
  - 2.5. Zergaitik euren erri-aldak ?.
- 3. Zer edo nortzuk izan ziran Etrusko´ak ?.
- 4. Zer edo nortzuk izan ziran Mauritarrak ?.
- 5. Bigarren zati onen ondorioa.
  - 5.1. Giza-leiñuen egokitasuna.
  - 5.2. Izkuntza ta toki-izenak.
  - 5.3. Jendekuntzazko garaiak.
  - 5.4. Indoeuropeo´tarren alderraitasunak eta Etruskoa´ren agerkeraren edesti laburra.
  - 5.5. Billaketazko azterkuntzan ibili diranai, goragarritzko izen-on.

3 ZATIA:

1. Leenengo eta bigarren zatiaren aipamena.
2. Erromatarren sarrera.
3. Etruskoak eta erromatar ta latiña´ren jaiotza.
4. Katolikotasunaren onartzea eta ondorioak.

4 ZATIA:

1. Gure Erdi-Mendeko Euskalerrian, errege ta jauntzaren sorkuntzak.
2. Euskalerra´ren Oraingo-Aldia edo eta Berrizte-Aldi´tik⁽⁶⁾ Frantzia´n 1.879´an egin zan iraulketararte.
3. Euskalerrian iraulketatik gaur arte.
4. Euskalerra´ri Euskerea´k zelako irudiagaz itxuratzen dautso ?.
5. EUSKALERRIKO SEMEAREN EGIN BEARRA.

1. IZKUNTZA eta EDESTI-ARLOAN IDAZLARI BATZUREN LAGUNTZA:

1.1. Zubiaga ta Legarreta´tar Felix´ek, bere argitaratutako liburuan “Origen y desarrollo del lenguaje”(7) 49n. orrialdian esaten dau: Munduko gizartee-tan “Mintzoeraren jaiocera eta beren azalkuntzaren azkera edestian, Mun-duko gizaren jendekuntzazko edestia dala bere neurri guztietan.

Orregaitik, Euskerazko mintzoera-bat bezala, Izadi`ak daukazan irudizko eredu-nagusietan ikertu ta ipuin bezala adi-arazia dala, edesti ta edesti-aurre onena, GIZATASUNAGAITIK iñoz azaldu, esan edo kontatu dana”.

Maixutasunezko lan ederra benetan Felix Zubiaga eta Legarretak egin dau-ana. Euskaldun guztiak eta batez-be jakitunak irakurri bear leukiena, gure Euskal-Askatasunezko-Demokrazia sinismenean sendotu daiten eta Euro-pan erakutsi, bera dala orain-be asieraren “IZAR”ezko ARGÍ-BIDE ONENA, IZADI ONEN GIZA, ZENTZUTASUNEZKO “ORUBEAN” ESERI edo KOKATU GAITEZAN.

(ORUBEAN emplazamiento, de ORU= SOLAR+BE=(bajo). Arri-aro berriko berbea, Griego´en ots-izti edo fonetikan ORUBE=EUROPA, SOLAR-EURO-PEO esangura dauana).

Felix Zubiagak, bere “Vascoeuropeismo versus Indoeuropeismo” 56 orrial-deko III.n. zatitik datorrena, liburuaen 79n. orrian: “IZEN-JAKINTZA (la Ono-màstika), JAKINTZAREN OROIMENA”(8): An, Utu, Ra, Ilu, Ka, Ba eta As´en eredu-nagusiren(9) izkin-bateko berbak aztertu ta argitutako amaieran ondorio-lez esaten dau: “Izkin-bateraño aztertu egiten dauan mintzoera edo izkuntza batek, jatorriz edo sortzezko izkuntza dala”.

“Izkin-bateraño eltzea, eredu-nagusiren ozenezko(10) iturria argitzea dalako berbearen mintzo edo abots sorkuntzan”.

Eta Euskerea, al dalako izkin-bakarreraiño eldu, orain ezin da esan alde-ratzailleak(11) esaten daben antzera, “Euskerea jatorriz, ezagutzen ez dan mintzoera bat dala”.

Mintzoeraren oguzpeneko(12) jaiokeran, bera dalako berezko aitortzaille.

Orregaitik, mintzoeraren jatorrizko itz-bakar bidetik eta onen eredu-nagu-siko leen analoji-arauz beren jaiokera argitzen dauan IZKUNTZ-BAKARRA.

EUSKEREAK, inguruan daukazan oraingo eta esaten daben jatorrizko diran mintzoerak baiño obeto ezagutzen dau beren jatorritasunezko edestia.

Bere esangura, mintzotasunezko gorputz guztiaren alkartzezko itzaren an-tolakuntzan eta entzutezko abotsetan irarrita daukazelako.

7.- Según el vascuence. / 8.- Jakintzaren Oroimena = memoria sapiencial. / 9.- Eredu-Nagusiren = arqui-etipos. / 10.- Ozenezko = sonoro. / 11.- Alderatzailleak = comparatistas. / 12.- Mintzoeraren oguzpeneko = pronunciación articulada.

Zeruko⁽¹³⁾ eredu-nagusiaren antzezko⁽¹⁴⁾ zulentasunetan “Izadi-iztia”⁽¹⁵⁾ dalako, gizadiaren jakintzan “gogo-iztia”⁽¹⁶⁾ ta “gizadi-iztia”⁽¹⁷⁾ da, bai dir-daitasunezko-gogarketa⁽¹⁸⁾ gizartearen eredu-nagusiaren antzezko zulentasunetan eta “teolojia” da, oneik zeruko eredu nagusiagaz bat egiten dabenean.

Euskereak, Sumerio´en izen-jakintzazko irudimenaren eredu-nagusiko arlo aundietan eta gramatikan-be esku artzen dau, Ugarit ta Ejikto´ren azturazko jakintzagaz jazten joan zalako.

Izkuntz edo mintzoeraren trebetasuna ipuiezko asmamena⁽¹⁹⁾ da, baiña eredu-nagusian berba barrien jaikunezko kokamenaren⁽²⁰⁾ trebetasunabe bai, aiek ez dabelako galtzen abots´ik, antolamenduzko zentzurik ez aintzintasunik, bieri oso-osoa aurreratuzota burutakizun barrien artu-emonetan.

Izkuntz edo mintzoera-gintza baten, lojikak, mitolojia beste balio dau, biak alkartu egiten diralako gaiezko Izadi onen antolakuntzan eta Arri-Aro BARRIKO gizonen oldozmenean.

Berbea, “esan/izaneke⁽²¹⁾ elburua bete dagian, atsegintasunezko ardura aundiz zaindu zan beren oiturazko arau-zaletasunean, dana, Izadi onen berezko-antolakuntzagaz egokituta egon daiten, oroimenaren atzerakadarik ez daiten egon, bere galduerak danoen oarkabean atzerakada galanta egin ebalako, ele-jakitunezko gorputza edo talde osoa ez dagoanagaz bir-jabetzen, ermeneutika edo adierazketaren gabetasunean dagozelako.

1.2. Nuñez ta Astrain´tar Luis´en: “El Euskera Arcaico” (EXTENSIÓN Y PARENTESCOS) liburutik be bai, zeaztasun batzuk artzen dodazalako.

1.3. Euzkadi Online: “LA PRIMITIVA LENGUA DE LOS ANTIGUOS EUROPEOS”. Internet´eko elbidea: email@EuzkadiOnline.com

1.4. “TOPONOMIA VASCA EN EUROPA”.

1.5. “Gran Diccionario Enciclopedico Ilustrado”. Selecciones Del Reader´s Digest.

2. EUROPA´KO JAKINTSUEN ESANETAN, KROMAÑON DENBORAKO GIZA-JAKITURIA ETA GAURKO GIZA-JENEAK ZELAN DAGOZAN:

“Elisabeth Hamel, berrien idazlea; Theo Wennemann, jermaniar ele-jakintzaren maixua, eta Peter Foster, Kanbridges´eko ikastetxe nagusian jenetikaren irakaslea” diranak eta irurak bat eginda, auxe da baieztatuten dabena (leen Wilhelm Humboldt ele-jakitun edo izkuntzalariak eta orain beste jenetista-barri batzuk-be bardiñ esaten dabena): “Europa´ren oiñarrizko gizartean edo jendearen jenetan euneko zenbakitik, irurogeita amabost Homo-Sapiens, Kromañoi edo Euskaldunak dirala eta euren oiñarrizko izkuntza Euskerea zala”.

13.- Zeruko = divino. / 14.- Antzezko = analogias. / 15.- Izadi.iztia = cosmología. 16.- Gogo-iztia = alma psicológica. / 17.- Gizadi-iztia = antropología. / 18.- Dirdaitasunezko gogarketa = meditación refleja. / 19.- Ipuiezko asmamena = imaginación mítica. / 20.- Jaikunezko kokamenaren = engarce ritual. / 21.- Esan/izaneke = decir/ser.

3. ORREN FROGAGARRI BATZUK:

Homo-Sapiens Afrika´n sortu eta ugaritu zanean, "WURM" deritxon azke-neko izotzaldia urtutzen asi zanean, orain K.a. 14.000-9.000 urte Magdalenienese eta Azilienese, gorengo Paleolitiko edo arri-aro´ko denboran Europa´tik zabaldu eta erritu egin zala..

1.868´an Frantzia´ko Ego-Sartaldean Dordoña´ko lurraldeetan Perigor´eko errian dagoan Kromagnon aitzuloan, Goi Arri Aldiko asieraren giza-azurrrak aurkitu ebezan: Gizon-zaar batenak, adiñeko gizon bi, emakume bat eta aurtxo batenak.

Danak buztin gorriagaz margoztuta, zirgillo edo beso ta samako estunakaz⁽²²⁾ eta saretxo edo xirristak itsas-maskorrakin aristatu edo ondozkattuta egon ziranakaz apainduta. Eta giza-azurrrak geiago: Frantzia´ko beste lurralde batzuetan, Txekoslovakia´n, erdi-ugarte onetan, Alemania´n, Suezia´n, Italia´n eta Polonia´n be aurkitu ziran.

Gizaki onen buru-azurrrak, gaur daukagun giza-itxuraren bardiñ-antzekoak ziran eta eroaten ebazan apainkeriak, bilbe⁽²³⁾ aundikoak zirala esan eben.

Oneik dira Kromañoen giza esan dautsoenai eta Europa´ren arbasoak.

3.1. Kromañoi´en IZKUNTZA:

Gaur, jakintsuen esanetatik dakigu, Homo-Sapiens edo Kromañoi denboran, euren arteko ulermenean egokitzeko, sorkuntzazko asieratik jakintzazko azturan oituratzeko euki eben izkuntza, ulermenean ezartzeko "LEN-EREDUKO EUSKERA" zala Atlant-Itsasotik INDIA´raiño. Iñorentzat ez leuke izan bear sinis-gogorkeri-bat, Homo-Sapiens edo Euskal-Kromañoi giza izan zalako zabaldu zana. Besterik, egoan ba?.

Alan dala, esan leike antza !!. Jakintsuen ikerkuntza bidetik, dagozan izkuntz guztien sorkuntza ta senitasunak jakinda, EUSKERA asikoen sorkuntza askoz aurreragokoa izanda galdu egiten ekielako.

Afrika, Europa ta Asia´n, orregaitik ainbeste EUSKERAK argitu leiken toki izen aurkitzen dira: "Aran, Ur, Ibar etabar asko, mendi-toki, lur, ura, aize, osko eta eurak biziaren ulermenean sartzeko, izendu bear ebezan gauzetan agertzen da .

Emen, EUSKERA´ren ziurtasuna zeaztuteko esan bear dogu, goian, Felix Zubiaga ta Legarretak maixutasunezko adierazkizunean esaten dauana: "Izkin bateraiño aztertu egiten dauan mintzoera edo izkuntza, jatorriz sortutako izkuntza dala".

"Izkin bateraiño eltzea, eredu-nagusien⁽²⁴⁾ ozen´ezko iturria dalako, berbearen mintzo edo abots-sorkuntzan".

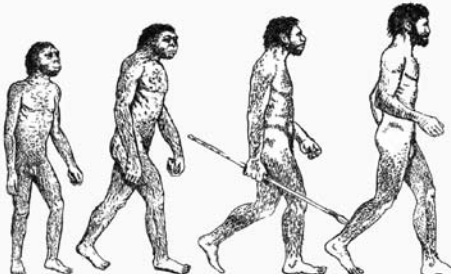
Eta EUSKERA dalako izkin bakarreraiño eldu leikena, orain ezin da esan alderatzaileak⁽²⁵⁾ esaten daben antzera: "EUSKERA jatorriz, ezagutzen ez

22.- Beso ta samako estunakaz = *pulseras y collares*. / 23.- Bilbe = *evolución*. / 24.- Eredu nagusien = *arquetipos*. / 25.- Alderatzaileak = *comparatistas*.

dan mintzoera bat dala". "Bere izatean, bera dalako berezko-aitortzaille, oguzpeneko⁽²⁶⁾ mintzoera jaiokeran".

Gaur EUSKERIA orregaitik, mintzoera´ren jatorrizko itz-bakar bidetik eta onen eredu-nagusiko leen analoji-arauz, beren jaiokera argitzen dauan "IZ-KUNTZ-BAKARRA" da.

4. HOMO-SAPIENS EDO KROMAÑOI GIZARTE AREIK, ZELAKO JENDEKUNTZAGAZ OSOTU EBEZAN, ORDUAN EZAGUTZEN ZIRAN AFRIKA, ASIA TA EUROPA´KO LURRALDEAK?:

Afrika´tik mugialdiak asi ziranean, jakintza´ren arloetan: Euskerazko leen-izkuntz eta ekanduzko oitura bardiñ batetik zabaldu ziran zalantzarik gabe eta milla urte-asko ondoren jakintzazko azturan, leiñuak auzotasunaren lurraldeko antolamenduan kokatuta geratu ziran bakoitza beren Batzar-Nagusiko babespean.

Mundu-bizitsu ta aldakor oneitan, ekintzazko arduraren eta berezko denboraren larrialdiko egoeratik babesteko, leenengo ikasten doguna, orekaren egokitasuna da, Izadi onen indarrari, gordin-gordiñik aurka egin ezkerro, gu baiño askoz geiago dalako.

Ortik asi giñan sendiko alkartasunetan babesten eta gero auzotasunezko lur-leiñuetan Afrika, Europa ta Asia´ko lurralde guzti orreik egokitzen.

Milla urte askotako aukera orreitan lortu eben orduko leiñuak, gaur oraindiño EUSKALERRIAK daukan, euren NORTASUNEZKO-IZKUNTZAK eta OITURA-DEMOKRATIKOAK, gure LEGE-ZAARRETAN DAUKAGUZAN´en ANTZERA.

Izkuntza arloetan baiña, orduko lurralde orreik oso zabalak ziralako, izkuntzaren jakintzazko aztura-arloan gaztelu-bat bakarrik ezin eben egin eta orko bidetik asi ziran berexkatzen antzeko izkuntz-desberdiñetan.

Alan da guzti, nai-ta Mundu zabal orreitan gizarentzat, mendi, aran, euri, izotz, egu-giro, lurraren otz-berotasun, abeldi ta loreki antzeko-ezberdintasunak, bizi-ekintzaren bidez bereiztasun-bereziak emon, ekanduan eta oiturazko oiñarri batekoak izan-da, aukera barri orrek, ez dau nai esan guztiz banakatu egin ziralako, auzotasunaren leiñutasunezko urbiltasunak arremian edo alkar-ikusteak zaindu egiten ebazalako.

Gure arbasoak, milla urte askoren aukera orreitan eraiki eben, gaurko jakintsuak esaten daben..., eta eurentzat: "Aurreko JENDEKUNTZ-GALDUA dana ?.

Baleiteke, baiña..., Mundu onen daukan giza´ren jarraikuntza ikertzeko ez dago ezelako mirari ez antzekorik, hainbeste antzeko izkuntz eta toki ize-naren arrasto eukinda.

26.- *Oguzpeneko mintzoera = pronunciación articulada.*

Gaiñera, Felix Zubiagak esaten dauan antzera "EUSKERA" bere jaiocera argitzen dauan IZKUNTZ-BAKARRA izan-da, "JAINKOA`ren GAUZA IZAN-DA", bizitza bera, ez ba-dogu kontuan artzen.

Esan onekaz, oraindiño edestiaren-azalkean gaurko izkuntzalarien artean ainbeste ganorabako-irabazkoi⁽²⁷⁾ egonda, guzurtapeneko illuntasunak iraun dagiazan ibili, ez dot esaten lengo jakintsuak errudunak ziranik.

Menperatzaille aundiak Munduan egin eben naas-illunezko zirriborrotik eta gaiñera ekanduz edo berezko-oitura onean ibili ziran izkuntzalariei, egia dana argitzeko, frogapen edo siñispidearen eragozpeneko eskaeran debekatuta, euren azterkuntzak uts´etik ez bakarrik asi bear izan ebezalako, guzurrezko ta illuntasunezko zirriborro uts´etik asi bear ebelako baiño, gero bigarren zatian adiraziko dodan lez,

NORKERIAREN maltzurtasunezko guzurak irabazki-politiko biurtuta, eragozpen aundiakaz aurkeztu egin ziralako.

A-ta guzti, euren jakituri aundian egindako ikerkuntzazko-lan guztiak ez ziran makalak, goian esan dodan lez, asierako Homo-Sapiens, Kromañoi edo asierazko Euskal egokitasunera, gura nai-ez bideratuta geratzen diralako.

5. **MUNDU´KO-GIZATASUNA`REN "ETORKI EDO GURASO-ONDOKO" IZATEA:**

Emen aipatzeko bearrezkoa dana: Zergaitik, gure arbasoak euren irudi-menetan ez daitezcan aztu, Santimamiñe, Ekain ta Altzarri´ko ar-zulo edo leize-zuloetan marraztuta agertu diran irudiak "Mundu´ko-Gizatasunaren ETORKIZUNEZKOA" izendatu eta gure artean izkuntz-zaar eta ederrena dana, irudi-ulermentzeko mintzo-berbaren leenengo itz-ots´ak Euskeratik argitu leikezenak eta orregaitik garrantzi aundienekoa izan da "EUSKERA-IZKUNTZA", ZERGAITIK-EZ ?.

Erri-legean edo Demokrazian sartuta gagozela esaten dabe batzuk, baiña sekula ez gara aukera orreitan ezarriko, antziñatik datorren eta gaurko NORKERIAN, geiegian kokatuta dagon artean.

Laster izan bear dana, JAINKOA´ren LEGEA´k, txarto egiten doguzan gauza guztiagaitik mugatuta egonda, premiazko-larritasun oneri irten-bide bat emon bearrean gagozelako.

EUSKALDUNAK, EZ DOGUZ GALDU BEAR AURKEZTEN JAKUZAN AUKERA ONEIK, GURE NORTASUNEZKO eta ORDEZKO-ARDURAK BERRESKURATU GURA BA-DOGUZ.

ORRETARAKO BAIÑA, EUSKALERRIAREN ASKATASUNEZKO ELBURUARI DANOK BATERA BEGITU BEAR DAUTSAGU, NAI-TA POLITIKAREN EZBERDINTASUN TALDE-KIDEETAN LAN-EGIN.

BETI, LELOKERI-BARIK ETA BURU-BELARRI !! GURE ARBASOAK EMON EUSKUEN "LEGE-ZAARRAREN" ERRI-LEGEZKO⁽²⁸⁾ ZENTZUAREN ARDURAN LAN-EGINDA.

(27) Irabazkoi = interesados. / 28.- Erri-legezko = democracia.

6. ARRI-AROAN..., EUSKERAREN MINTZOTASUNA NONDIK NORA EGITEN ZAN ETA ERRO-BARDINETIK SORTURITAKO EZBERDINTASUNAK NON ?:

Olazar´tar Martin´ek, beti esaten eustan, idazten doten guztian, erabateko⁽²⁹⁾ zorroztasunean lan egiteko.

Baiña zer esan, adibidez: Zesar´ek, leenengo aipamenean esaten ba-eban, Euskerea Garona-ibaitik bera berba egiten zala eta bigarrenean Loira-ibaitik ?. Gaiñera gaur jakinda, Eskozia´ren ugartean goialdeko Kaledonian Pikto´ak bizi zirala eta eurak egindako arri-landuetan aurkitu diran idatzitako izki´ak Euskerazkoak dirala ?. Arri baten adibidez Pikto´z idatzitakoa: "doannataenakotekaetua" beren irakur agiria: "doana da Eneko t´akaitsua" eta Gaztelera irakurrita: "el que se va es Eneco y la preocupaciòn".

Eta Pikto´ak Ixn. gizaldian Eskozez-Keltiarrakaz bat egin ba-ziran, nortzuk bizi ziran an Keltiarrak joan arte ?.

Orregaitik, gero, Mundu zabalean gaur agertzen diran sustrai bateko leen-Euskerazko toki-izenetan eta itz´etan argituko dodan lez, orduan eza-gutzen zan Homo-Sapiens gizarteetan: "Atlant-Itsasotik India`raiño ? eta Britania´tik Afrika´ko zein lekutaraiño ?.

Eta Euskerea´ren jendekuntz⁽³⁰⁾ osoa, nik aurkitu dodazan zeaztasunezko zentzutik, Atlant-Itsasotik, Belgika, Alemania Italia´raiño mugatuta eta goitik bera, Eskozia edo Britania´tik Kadiz´eraiño.

Ez da arritzekoa nik emen esaten dodana, itaun gogorak agertzen diralako, adibidez: "Zer ziran Tarteso ta Iberoak Euskaldunak baiño eta zer !! Keltiarrak ?. Eta Sumer ta Etrusko´tarrak ?.

Indo-Europeotarrak nortzuk izan ziran ?. Non izan ziran ?: Europa, Asia´ren Ego-Mendebala eta India´ren Ekialdeko-lparraldean egon ziran izkuntzari esaten dautsoe.

Eta izkuntz onek, ainbesteko arreman aundiak eukitea-gaitik, ele-jakitunai buruko-min aundiak emonda, euren azpiko-bardintasunak izkuntz-bakar batetik sorturikoak zirala emoten eutseelako.

Zelako izkuntzatik baiña ?: Homo-Sapiens´ek euki eben izkuntzatik zalan-tzarik gabe, orain beste gauza-bat esanda-be.

Niri, indoeuropeoaren-itiz adi-mugaren gora-beran, ele-jakintzaren esku-antze edo trebetasunean ezer jakin gabe, zentzuzko-lojikan egiten nagoen billaketazko lan onetan, nastatutako edo zuzenezko ez diran gauza asko agertzen dira, adibidez: Zergaitik Gaztelera eta Katalan izkuntzak indoeuropeoarrak ?.

Ez ziran sortu biak..., erromatarrak ekarri eben Latin eta Euskera´ren bitartez ?. Edo, latiña´gaitik ?.

Zorro orreitan danak naastuta sartzea baragarria da, gaiñera jakinda, latina, Etruskoak Griego´en izkitegiaren laguntzagaz, euren izkuntzatik sortu ebela eta Etrusko-izkuntza Euskerearen anai edo antzekoa dala.

Nortzuri esan eutsoen Indoeuropeoak zirala ?.

Nik daukan iztegiak esaten dau: "Semita, Uralo-altaika eta Malayo-poline-sian beste batzuen laguntzan ondo egokituta egon ziran izkuntzak baiño oso ezberdiñak zirala (?) eta alkartasun orrein mordozkak: "Albaniar, Anatoliko, Armenio, Baltiko, Kelta, Eslabo (Errusitar ta Txekoak sartuta) Germanikoak (Ingles, Aleman eta Eskandinabia´ko izkuntzak sartuta), Griego, Indoirano (Sanskrito, Hindi, Persak eta abar), Itoliko (Latin eta español, frantzez, itali-ano, katalan, gallego, español-judua, Zerdeña´ko ugartean sardo, Adriatiko itsas-baztarretan dalmata eta abar latin-kume bezala)".

Eta Indoeuropeoa baiño beste ariñagoko oinkada-bat emonda, Ario´ak nortzuk izan ziran?: Indoeuropeoak baiño ariñago "Asia´ren erdian bizi zi-ran leiñuai esaten eutseen".

Oneik, lur-langille ta abel-zain edo artzaiak izan ziran. Eta ez eben euki, orduan Babilonia´n, Ejipto ta Siria´n euki ebezan oroi-karri lakorik eta ira-kurri ta idazten jakin-gabe, euren leiñuen antolakuntza etxe-gabeko edo erdi-alderraiezkoa⁽³¹⁾ izan zan.

Ario itzak, indoeuropeoaren erri ta izkuntzak edestian mugatzeko, ez dauka ezerlako zentzurik.

1.823 eta 1.900 urte artean Max Müller aleman ele-jakitunak izkuntzaren bilbe⁽³²⁾ edo aldakuntzak argitaratzeko alegiñean, "ario" itzari ospe ta za-baltasuna emon eutson, beste batzuk, Europa´k euki ebazan nortasunezko arazo guztiak adierazteko ibili ebena.

Egoera orreik, "NAZI" faziztak aukeratu ebazan, Ario itza, ordeko "indoger-mano" edo "judua ez dana" itzan ulertu daiten, eurak endaren gora beran euki ebazan eziñ-ikusiak⁽³³⁾ arrazoitasunean ezartzeko. Eta begitu ortik aurrera zer egin eben Mundu´ko bigarren gudan.

Eta arrazoi-au argitzeko, Keltiar, Eslabo eta Germaniar izatasuna azalduta, adibidetu egingo dot.

Nik, danak sartuko neukez keltiar arlo bakar baten, oitura antzeko baten ibili ziralako eta euren izkuntzak alan emoten daualako. Adibidez: Oso in-dartsu ta mobikorrak izan ziran izatasun orreik baiña, alderraiezko ekiñaldi orreik ez eutselako izten euki ebezan sinispideak sendotzen, orregaitik, nai-ta indartsuak izan eta euren azturan asko ikusikoak, ez eben gizabideko⁽³⁴⁾ jendekuntzan⁽³⁵⁾ jakintzazko indar geieirik euki.

Indoeuropeoak jendekuntzazko jakiturian be-maillakoak izan.... edo eta neurri aundi baten Homo-Sapiens asieraren oiturari jarraituta askata-sunean oiñarrituta egon ziralako, euren oldozmeneko asmakizunetan, ez ziran eltzen besteak morroitasunera menperatzen. Eta orduko denboretan,

31.- Erdi-alderraiezko = semi-nòmada. / 32.- Bilbe = evolucìon. / 33.- Ezin-ikusiak = antagonismos. 34.- Gizabideko = cultura. / 35.- Jendekuntzan = civilizaciòn.

zalantza orreitan kokatuta egon ezker, erromatarren antzera, mendeetan azkartasunezkoak diranak bultzatuta, ia aienatu ziran Europa´ren berezko erriarteetan, Aleman eta Eslaboak izan ezik.

Azalpen orrek, iru irakaspen argitzen dauskuz: a) Milla urte askotako mobikortasun orreik Sinismenetan ez eutsela itzi sendotzen. b) Euren arteko izkuntzak zirriborrotu egin ebezala eta d) Demokrazizko askatasunean erdi-purdiko aukera baten geratuta, ez ebela indarrrik euki, menperatzaillletasunetik urten eta euren sinismenetan sendotzeko.

Emen Aleman´akaz salbuespen-bat egin bear dogu, gero erdi-aroan I Karlos´en denboran eta Alemania´tik ekarri ebezan aolkulariak, Nafarroa espaiñolak mendetuta egonda. Oneik, Zisneros´ek euki eben menperatzille batzangotasunezko eritziaren aurka, Nafar´tar erregeak euren ezar-lekue-tan urte-mordozka baten, ezartzeko aolkua emoten eutselako.

Grezia ta Euskalerrriagaz ez zan gertatu bardiñ, euren lurraldeetan kokatuta iñor menderatzen ibili barik, sinismenean indartuta geratu ziralako. Baiña azalbide ori, Europa´ren zeazkuntzan ezartzen dalako, beren edestiko lekuan adieraziko dogu.

Orain indoeuropeo onein artean dagozan asierako Homo-Sapiens´en itz ta toki-izenak aurkezten joango gara.

7. MUNDU ZABALEAN, EUSKAL TOKI-IZENAK ETA ITZAK:

Toki-izenaren⁽³⁶⁾ zentzua azaltzeko, gogoko garrantzi aundian euki bear dogu,

asieratik gaur arte izen-jeografiko batek iraun dagian, izen ori errotsu, sendo edo ondo sustraituta egon bear dala toki orreitan eta ori ez da lortzen, toki orreitan izen orreik milla urte askotako jabetasuna euki ezik.

Euskereak, Neolitikotik asi-ta gaur arte ikutu-bako berbak daukaz, Asia ta Afrika´ko leen gizarteak euren errekarri eta abar emon eutsezan izenak: Ibai/rio, Ibi/vado, Ibar/rio/valle eta abar. Eufrates-ibaia bera deitzen zan "Buranu" = "Ur-nammu", zeru guztia "URA" izan zala gogoratzen ziralako: "URA = UR+ANU = Agua del cielo".

7.1. Afrika, Asia ta Europa´n, erreka, mendi, toki ta erri-izenetan ostonduta dagozan sorburuzko edo oiñarrizko Euskal-itz asko dira, jakintsuak orain dabizena argitzen eta azkar esan leike, lendik eginda dagozan lanak sakonak diralako.

Europa´n erreka askoren izenak itz bardiñakin emoten dabez euren esan-gurak ezagutzera edo euren oiñarriaren sorburuzko itz-bardiñakaz bai beintzat.

Susterrezko itz-bat "IS" adizkia⁽³⁷⁾ da: "Noruega´tik asi-ta Italia´raiño, Espaiña´tik Errusia´raiño eta Bretaña Aunditik Balkanes"eraiño 200 errekatan baiño geiagotan aurkitu diranak.

36.- Toki-izenaren = *topònimos*. / 37.- Adizkia = *elemento verbal*.

Adibidez: Noruega´n “Iseljorden” edo “Isa” Italian. Errusia´n “Isainka” edo “Iesl ” Lituania´n. Txekia´ko Errepublikan “Jizera” edo “Ijssel” Beko-Errietan⁽³⁸⁾. Euskeran “Iz” berbea “S”lez esanda URA edo UR-LASTERRA esangura dau.

Izen-itzak, era bardiñetan agertzen dira “ur (aur)”, “var (ver)”, “sal (salm)” edo “al (alm)”. “UR” itzak ur-geza⁽³⁹⁾ edo ur-gazi⁽⁴⁰⁾ esangura dau eta “URA” ur-tira edo ur-lasterra⁽⁴¹⁻¹⁾.

“AL” eta “SAL” itzentzako be esangura bardin antzekotan babestu edo zaindu dira, danak batera, Euskerazko-Izkuntza aldi-baten, oso-zabala izan zala erakusten dabela.

Izen onein esaerak beste ainbesteen artean, adibidez: Noruega´n “URULA”, Bretaina-Aundian “IRWELL”, Belgika´n “OURTHE”, Alemania´n “AUERBACH” “URBACH” “AURACH”, Austria´n “IRRSEE”, Frantzia´n lenago “UROFIA” izan zana eta gaur “AROFFE” eta “HURIEL”, Esp nia´n “URURA” ta “UROLA”, Polonia´n “URWIS”, Errusia´n “URA” eta abar.

Alemania´n “VAR” adizkia daukien izenak: “Warne, Werre, Warmeno, Warme Aue” dira.

“SAL” adizkia dauken izenak: “Saale, Sale, Selz (Salusia), Selke (Salika)”.

Eta “AL” adizkiarekin: “Aller, Alm, bi Alme, bata Alman eta bestea Almara, Ahla, Elte (Alantia) eta Elz.

Erdi-ugarte onetan, besteen artean izen oneik agertzen dira: “Alba, Alenza, Almar, Almanza, Almonte, Almantes eta abar.

Lenagoko izkuntzaren izenak-be, oiñarrizko itz orreitatik etorri leikez, orduko gizarteen leiñuak, errekek edo lurraldeak euki eben alderdi-eder baten berezitasunetik, izenak artzen ebezalako.

Erdi-Ugarte onen Iparraldean, Erromatarrak “IBERUS” esan eutsoen Ebro ibai´ari.

Ebro erreka onen luzera gutzia, bere urak Lurrarteko-Itsasoan bota-arte, danak

Euskeraz berba egiten eben lurraldeak ziran. Eta izkuntzalariak ez eben bearko burutasun aundirik egin, Euskeraz “IBAI” errekea dala esateko eta “IBARRA” errekeak bere urak itsasoan botaten dauazan “IBAR” zelaiari.

Guadalajara´ko erria, Segobia, Soria, Zaragoza⁽⁴¹⁻²⁾, Teruel, Kuenka eta Madril erriengaitik mugatuta dagoena, euki eben antziñako izena “ARRIAKA” izan zan.

Erromatarrak etorrira, Toledo´tik aldatzen zan Zaragoza Merida´raiño egin eben bidea, Arriaka ibaiaren albotik igaroten eban eta Mauritarrak etorrira “Guad-il-hijiarah”ren (euren izkuntzan “arriaren erreka” esangura dau) izena ipini eutsoen, gaur eurengandik datorren Guadalajara izenagaz ezagutzen doguna.

38.- Beko-Errietan = Paises Bajos. / 39.- Ur-geza = agua dulce. / 40.- Ur gazi = agua salada. / 41-1.- Ur-lasterra = corriente de agua. / 41-2.- Zaragoza = Bere antziñako izena ZALDUBA zan.

Ernest Försteman Aleman´ak (1.822-1.906) Germaniar eta Amerikar izkuntzalariak XIXn. gizaldi-erdian toki-izenen azterketan ibili zala: “Errekaren auntuñako izenak “Leunkatu-bako⁽⁴²⁾ Bitxiak” zirala esaten eban.

7.2.- Vennemann´tar Theo, germaniar ele-jakintzaren maixua (catedratico), Foster´tar Peter, Kanbridges´ko ikastetxe-nagusian genetikaren irakaslea eta Hamel´tar Elisabeth berrien idazleak esaten dabena:

Ebersberg erria, Babiera´ren goi-aldian Ebrach-ibaiaren ondoan kokatuta dago, aurreratsua basalde zabal, abartsu edo eta oiantsua daukana eta Erdi-Aroan Eberesperch edo Epaesperc izena esaten eutsoen.

Uri orren izena esan leike, basarte orreitan eizarako egon zan ainbat abereen izenetik datorrela (Eber= basurde, bas-auntz edo orein eta Berg= mendi) eta euren armarrian orregaitik ipinita daukiela basurdearen irudia.

Antza ez da olan baiña, Ebrach izena eredu-lez artuta, Ebersberg izena “Ibai” esan gure daualako eta apur-bat estututa “Ibai-Ibai”, ipini eutsoen azkeneko “ach” ori euren Ego-aldean dagoan Aleman mintzadar edo izkelki baten “IBAI” esan gure daualako.

Frantzian izenak gaiñera ainbat “eber”ekin asten dira, nai-ta beste izkuntz-senditik etorrira doiñu ezberdiñak euki.

A-ta guzti, ainbat: “Ebreon, Ibarrolle, Evrune, Ivry, Ivors, Averdon, Avricourt, Avrolle, Yvre eta ain-bat izen, danak izkuntz baten erro bardiñetik datozenak.

Ez dago Frantze´zik izen orreik, (nai-ta Aleman izkuntzan “eber basurdea izan”) basurdea´ren izenagaz elkartuko dauzanik, basurdea euren izkuntzan “sanglier” esaten dalako.

Orregaitik “eber” izen orrek berak bakarrik erakusten dau: Erri biak, bata-besteagandik ain urbil egonda eta itza Euskerearen antziñako jendekuntzaren errotik artuta, erreka edo IBAIA´ren adi-muga⁽⁴³⁾ daukala.

Lenago adizkai oneik ez ziralako ondo adierazpenduta egon, Renfrew´tar Kolin Ingles arkeologuak, beren adierazpenarekin bidera urten da, esaten eban: “Indojermanoak edo erri guztien artean ezagutzen diran indoeuropeoaren izenarekin, berandu etorri zirala eta Europa´ra etorri ziranak nekazarien bardiñ antzekoak zirala, eurokaz Europa´ren Neolitikoa egokituta.

Emen aipatu bear dot, Zatarain´tar Ambrosio´k egin eban “DUDEN” Euskara Aleman itzultzeko iztegia. Berak amaitu ezin ebalako, arrigarritzko lan eder ori ametsezko bidean geratu da.

Berak aurkeztu eustan itzezko zerrenda aundi bat: Aleman ta Euskeraz idatz eta esan bardiñak euki ebezanak eta damu naz aren bir-idazki bat orain ez eukitea.

7.3. Krutwig´tar Federiko´k esaten dauana:

Krutwig´tar Federiko´k esaten dau, Europa´ra indoeuropeoaren aurrekoak etorri orduko, Europa ta Asia´ren zati batean, jendekuntz-aundi baten,

42.- *Leunkatu-bako = sin pulir.* / 43.- *Adi-muga = definición.*

oiñarri bateko izkuntz-ezberdiñakaz mintzatzen zirala eta naastu egingo zirala agertu ziran erri-lapur edo sartzailleakaz⁽⁴⁴⁾.

Krutwig´ek, alkar-ganatu⁽⁴⁵⁾ egiten dauz Dordoña ta Altamirak euki eben jendekuntza, gero agertu ziran Troya (euren ariñagoko izena Ilion izan zan eta Euskeraz ili=iri, Uria esan gura dau) Sumeria edo Babilonia´k euki ebenakaz.

74. Italia´n Euskerazko toki-izen eta itzak:

Italia´n, Euskerazko toki-izenak: Liguria (Genoba inguruan, Illn. Gizaldian erromatarrak menperatu eben erria), Etruria (Arno ta Tiber bitartean egon zan Etrusko erria), Oscia (Erroma´ren Ego-Ekialdeko Kanpanian) egon zan kokatuta Osko-erria, (leen-Euskerazko orde-izenak erdi-ugarte onein tokietan dagozenak eta Astur-Galizia´n batez-be), guztiak Sizilia ta Alpes´etan dagozenak.

“Alpe” itza, Euskerazko “Arpe” (arpe, aizpe=cobijo bajo la roca, caverna, pie de la peña, concavidad de la roca) itzatic datorrena da.

Alpes´eko toki-izenak AOSTA´n: “Artavoz: arta=roca (arkaitz), naba=planicie, otz=fin” / “Ayas: aia=vertiente, as=de atrás” / “Arbelei: arbel=pizarra (arbel), ei=punta (egi)” / “Arieta: Arrieta (arri-tokia)” / “Arroil: garganta montañosa (Euskeraz bardiñ)” / “Arrobi, Arpe, Aran, Arpeta: nido de aguilas (arrano abi), bajo la piedra, Valle y Valle bajo las piedras (Euskeraz Valle=Aran da)” / “Gane: cima (Euskeraz bardiñ esaten da)” / “Lesache, Lessona, Lezetta: sima (Euskeraz: Lezea, Lezona eta Lezeta dira)” / “Loy: loi (Euskeraz: barro, tierra húmeda)” / Orio: Gipuzkoa`ko errekea bezala” / “Oyace: Oiane (selva)” / Oren: Orein (ciervo)” / Eta abar.

75. Lonbardia´n: Izen asko dira “ATE”n amaitzen diranak eta Euskeraz aibat dagoz esangura bardiñakin: “puerta” “paso” esan gura dabe. / “Albizzate, Alzate, Lazate, Velate, Lurate, Lainate, Azzate” eta abar.

100 kilometrutan 200 izen baiño geiago dagoz.

Elexpuru´rentzat: Iru lurralde dagoz Euskal-izen oneik argi erakusten dabanak. Aundiena: Piemonte´ren Iparralde (italieraz PIAMONTE = ARPE = al pie de la montaña, Euskera`ren antzera Auñamendi´lez (al pie de la montaña) eta Oña-mendi Pirineos´en Euskerazko izena. Lombardia eta Aosta (Milan eta Milan´eko Iparraldean) eta Suizan, Ticino edo Tesino´ko erri-aldean.

Eta esan doguzenak baiño, geiago be badagoz: “Azasca, Andrate, Aranno, Artore, Arbedo, Arese, Arizzano, Arona, Arola, Arrobio, Arzo, Ascona, Balzola,

Barasso, Bettola, Biasca, Gabiola, Gauna, Gazza, Gordola, Landarenca, Lesa, Oria, Ossola, Zubiena etabar.

Liguria lurraldean, batez-be Savona inguruan eta bere Iparraldean (Genoba´tik urbil): “Aiona, Albissola, Ardola, Berri, Carcare, Olano, Orba, Ormea, Sabona, Varezze” etabar.

Ladinia´n (Tirol eta Trento´tik ur): “Agordo, Andraz, Arabba, Ardo, Arta, Gardena, Gares, Lasa (tirol), Maia, Mendola (Trentino), Padola” eta abar.

Milan´etik, erreka-bi aldatzen dira: “Lambro” (Euskeraz “niebla” esan gura dauana) eta “olona” (“avena”ren lurraldea ?)

Frantzia´gaz muga egiten dauan “UBAYE” errekea / Ladinia´n: “EGA” ibaia / Dolomitas´eko mendietan: “Bai de dones”eko aintzira edo ur-geldia. “Aiarnola, Arlas, Arblatsch (Tz doñuagaz), Atalalta, Cima de Gana-Bianca (Euskeraz bardin), Ormea eta abar Alpes´eko mendiak dira.

Aran edo Ibar asko dagoz “-asca”ren amaieragaz, Euskeraz bardin esan gura dauanak: “Val di Anzasca, Val di Verzasca” eta abar.

Lurralde orrean izkuntz ta mintzadar´en artean-be sortzen dira baterata-sunak: “Asciola = acha (Euskeraz AIZKORA) / Astore = cernicalo (Euskeraz “aztore”) / Baita = borda (casa del pastor)”.

Txistuka esaten diran “TZ” eta “Z” geiago dira Euskerarenak orko izkuntz-latiñoarenak baiño.

Emen, derrigorrezkoa da aitatztea: Alpeetan, Aleman, Italiano ta Frantzes izkelki edo mintzadar´etan berba egiten dala eta bai beste bost edo sei izkuntz geiagotan.

Adibidez: “ROMANCE, (Suiza´n % 0´7 50.000 giza- seme/alaba). / LADINO (aurrekoen mintzadarra dana eta Dolomitas´en erdian 10.000 giza- seme/alabak berba egiten dabena. FRIULI (Austria, Eslovenia eta Italia´ren muga 500.000 giza- seme/alaba). / OCCITANO (Piamonte´ko lurraldean 200.000 giza- seme/alaba). / ESLOVENO (Piamonte´ren mugan, Trieste eta Gorizia´n 80.000 giza- seme/alaba)”.

Alpes eta Kaukaso´ren gertakizunetan ikusten da, mendi aundien babesean izkuntz geiago bizitzen dirala eta euren nortasunak obeto zaindu.

Alpes eta Euskal-mitologian-be, antzeko gauza asko daukiez artean.

Italia´n beste toki-izen batzuk: Liguria´n: “VENASCA”. / Genova´n: “BE-NASCO” / Pavia´n: “BEASCHI”. / La Chapelle: “BENÊCHE”. / Vaucluse: “VE-NASQUE”. / Napoles eta Campania´n: “AUSONA ta LIBERI”. / Salerno´n: “ORRIA”. / Potenza´n: “ANZI”, “ABRIOLA”, “BANZI” eta abar.

Sizilia´ri buruz, garrantzizko gauza da, 25´etik 101´era bizi zan Silio Italik olerkariak esan ebana: “Sizilia´ko alor edo soro´ak⁽⁴⁶⁾ leenengo landu ebezanak Oña-mendi edo Pirineos´etik bera joan zirenak zirala eta euren lurraldearen erreka aipatzea bearrezkoa izanda ezagutzen ulertu dagien “Sicanos” dirala esan eben.

“Sikano” berbea, baleikete Oñamendian⁽⁴⁷⁾ dagon “ZINKA” ibaiaren izena izatea, antza baiña, ez dagoz ziurtasun guztiagaz.

7.6. Eskozia, Gales, Irlanda eta Ingalaterra´n Euskerazko toki-izenak: (Kromañoien ezurrezko-ondar asko dagozan tokiak direnak)

46.- Alor edo soro´ak = campo de cultivo. / 47.- Oñamendian = Pirineos.

Zalantza aundiko berbak dira: “-barri” edo “Berri” adizki`etan amaitzen diranak.

“LANDA” berbea adibidez (nai-ta Keltiar berbea-be ba dala gogoratu) edo Irlandan “GARA” ibaia.

Eskozia eta Irlanda`ren mea-gune`ko lurretan: “CARRICK” berbea (Karr` = piedra) edo “SCOTH” (“-sk” doñuan, eusko, ausko edo basko-lez) eta “GLASGOW” (“gasko” doñuan).

**7.7. KAUKASO`an:** Zalantzazko berbak eta sinis-gabekeria artu bear diranak dira Georjia`n adibidez: “GORBEYA” (Bizkaia ta Araba bitartean dagon mendi ederra-lez). / Eta Armenian: “ARARAT” mendia (Araba, Gipuzkoa eta goi-aldeko Nafarroa`ren bitartean dagoan Aralar-mendi eta edo mendi-besanga lez). / Edo “GORA” (lurralde orrean izkuntzan “Montaña” esangura dauana eta Euskeraz “Arriba”).

7.8. BEREBER inguruan: Zalantzazkoak dira: Magdaleniese garai alditik datozen berbak “-barri” abots`ean amaitzen diranak, adibidez: “Sugabarri”, “Zuchabbarri” (Ptolomeo) edo Succbar” (Plinio`k). Eta beste batzuk, Euskal toki-izenak osotzeko ekarten dauan adizkiakaz, adibidez: “-Gar)a (altura): “Garb, Garian, Gardaya eta abar”.

7.9. Karl Bouda Aleman (1.901`ean Anburgo`n jaioa eta 1.979`an Erlangen il) Euskalaria eta Errusia`ren izkuntzan berarizkoak (especialista) esaten eban:

Euskerea eta Siberia`ko izkuntz artean, urbilleko abotsak aurkitu edo argiratu (descubrir) egin ebazala: “Argi” eta “Yrgi” (luz) berbaren artean bezala, Bele (cuervo), Lepo (cuello), Gurdizka (carreta), Elur-lera edo Elur-narra`ren (trineo) artean adibidez.

Eta berarizkoen (especialistas) artean esaten dabe: Euskerea ta Urales`eko izkuntzarekin: Fines, Ungaro eta Siberia`ko Obi ibaiaren ibarrean bizi diran errien fino edo sendi-ugriara (Uraletako izkuntz ugarien artean adar nagusia dana), Suomiera (Finlandia`ko erriaren izkuntza), Laponiera, Ungariera eta abar Ostia`ren izkuntzakaz, kidetasuna dagoela.

Mitxel Morban, Timo Riiho eta Maria Teresa Etxenike`k ikertu eben ditekeen orreik eta zenbaketari-iztegi bidearen emonak beti izan ziran %`tik 5 baiño gitxiago.

A-ta guzti euren esana: “Euskerea, Uralo-Altaiko izkuntzakaz senidetuta dagoela” da.

7.10. Mikel Iriondo antropologo edo giza-iztilariak:

“Amerikan Journal Physikal Anthropology” aldizkarian esaten dau (2.003`an Urrilla`ren 13`an “Diaro Vasco”k batu ebana): “Euskaldunak Europeoakin, naiko berezitu egiten dirala”.

Bere eritzian, orube (asentamiento) edo lur-jabetasun orrean lenaldi edo antziñatasuna adierazten daualako. Eta azaldu leiken gauzea dala: “Euro-

peoak, Euskaldunak baiño geiago naastu ziralako, orain 5.000 edo 7.000 urte Ekialde-Erditik erri-aldan etorri ziran lur-lantzaille edo nekazari ta abelzaiñakin.

Euskalerrira, teknika edo trebetasun orreik, geiago eldu ziran "Jakintzazko trebetasunaren artu-emonetik, endak-nastu bidetik baiño". Eta orren esan naia: "Euskaldunak jendekuntzazko jakitean eta izkuntzan, Europa´ren azkeneko bakar-lekukoak garela, "Indoeuropeizatuta" ez gagozanak da.

Mikel´ek eritzi au nabarmentzeko (matizar): "Mundu oneitan, dana dala besterekiko edo besteganakoa⁽⁴⁸⁾, Ludi onen gizakumeari zeozer bereizgarritzen badautsoelako, artean nastutako trebetasun edo gaitasuna dalako". Eta "EUSKALERRITIK, EUROPATIK BEZALA, DANAK ALDATU DIRALA" esaten dau.

7.11. Gandia´k idazle edo asmalari Arjentinarrak:

Geiago esaten dau: "Euskalerrria, Europa´ko erri zaarrena dala". Bere izkuntza: "Kaukaso´tik Atlant-itsasoraiño eta Afrika´tik Europa´ren Iparralderaiño Paleolitiko ta Neolitiko garai artean berba egiten zala". Eta Ario edo indoeuropeoak, Etrusko, Ibero eta antxiñako edo lenaldiko beste erri batzuk, Euskaldunak baiño geroagokoak dirala, baieztatzen dau.

7.12. Bigarren zatian, Europa´ren gizarte-auzi´ko (cuestiòn social) edes-tian sartu orduko, aurkeztu daigun: Europa, Asia eta Afrika´ren gizarteak, zelako antolamenduan geratu ziran egokituta:

Pleistozeno aldia: 2.000.0000-1.800.0000 urtetan asi eta orain 11.000 urte amaitu zala.

Paleolitiko aroa: Iru alditan banatzen da: Be-Paleolitikoa K.a. 1.000.000 urte inguruan asi-ta, 150.000 urte ingururarte.

Erdi-Paleolitiko aroa: K.a. 150.000 urte ingurutik 40.000 urte ingururarte.

Eta Goi-Paleolitiko aldia: K.a. 40.000 urtetik 9.000 urte ingururarte.

Oso luzea izan zan aro-aldi au eta bitartean ainbat giza-sume bereziko-mota sortu eta galdu ziran, orain 30.000 urte Homo-Sapiens agertu arte.

Mesolitiko aldia: Paleolitiko ta Neolitikoa´ren aldi-artekoa da eta Europa´ren edesti aurreko-aroa, orain 10.000 urte ingururarte.

Europa aldi orreitan, ainbat epeldu zan eta Homo-Sapiens giza, eizan egitez gaiñera, zitu, bii, ale edo Fruituak batzen asi zan.

Neolitiko aldia: Mesolitiko edo Epipaleolitiko eta Tupiki edo Brontzezko aldiaren artekoa da.

Homo-Sapiens aldi oneitan, arrapari-uts izatetik ekoizle, egille edo sortzaille izatera aldatu zan eta orren ondorioz bizi-leku tinko edo iraunkorretan asi ziran bizitzen eta leen iriak sortu ebezan.

(48) *Besteganakoa = relativo.*

Beste trebetasunezko aurrerapen aundiak-be asi ziran artzen eta batez-be arria lantzeko era-bide aipagarrienak.

Neolitiko aldia Ekialde-Urbillean, orain 9.000 urte asi zan eta Europa´n 6.000 urte inguru.

Homo-Sapiens: Afrika´n sortu zan eta leen euki eben izkuntz ta euren jakintza oituratzeko ekanduzko oiñarri-bidetik asi ziran Asia ta Europa´tik zabaltzen, Würm deritson izotz-aldian.

Kromañon giza eta euki eben leen-izkuntza: Frantzia´ren Dordoña´ko erri-inguruan (Tursac) Eyzies-de Tayac´en Madeleineko arpe edo aitzuloan⁽⁴⁹⁾ aurkitu ziran orain 30.000 urteko Kromañon-giza´ren azurrari esaten jako.

Kromañon giza onek, jakin eban otzari aurre egiten eta bera agertu zanean aurreko Neandertal´ak euren artean ezereztu egin ziran eta sortu zan giza-mota au izan zan Asia ta Europa´tik zabaldu zana gaur arte, bere leen-Euskerazko izkuntz-azturan.

8. EUROPA, ASIA ETA AFRIKA, ZELANGO ANTOLAMENDUAN ETA IZKUNTZAREKIN GERATU ZIRAN EGOKITUTA EDESTI AURREAN SARTU ORDUKO:

32

Ikusi dogu, zelan aize ta lurraren giroak epeltzen joan ziranetik, janari billa aurrerakuntza aundiak emon eutsoezala, zitu, bii, ale edo Fruituak ugari artzen asi ziralako.

Orregaz batera, euren denborak-be nasaitzen asi jakiezan, giza-legean aurreratzeko eta bear ebezan arri-landuak trebetasunean egokitzeko.

Dana dala, leiñuak auzotasunezko lurraldeetan antolatuta geratu ziran, bakoitzaren batzarrarekin eta izkuntzan Atlant-Itsasotik Urruneko-Asia´raiño eta Europa´ren Iparraldetik Afrika´raiño orduan lurrak lar zabalak izan ziralako, leen-Euskerazko errotik sortutako mintzadar antzeko ezberdintasun baten.

Au-da aurkitu dodazan zeaztasunetatik, ulertzen dodan orduko Europa, Asia ta Afrika´ren auzotasunaren NORTASUNEZKO egokitasuna.

Eta gure edesti aurretik NORKERIETAN asi-ta, menperatzaileak Asia´tik xirriborrotzen asi zirana, gaur Bizkaia´ren ur-kolko inguruan ondo-murriztuta geratzen dan gure EUSKALERRI maite au izan ezik.

Españolak ta Frantzezak ezin-bestean ezereztuteko alegiñean dabizena, Paleolitiko-gizarteak oraiñarte JAINKOA´ren BEREZTASUN LEGEA´n lortutako ASKATASUNEZKO-DEMOKRAZIAK ezereztu gurean, Mundu onen gizarteetan BEREZITASUNEZKO SIKO-LEGE´rik GABE, EUREN GAI-NORKE-RIZKO ELBURUAK, ERREZTASUN GEIAGOREKIN GARAIPENDU DAGIAZAN.

Bai... ?. Bigarren eta Euskalerriko irugarren zatietan ikusiko dogu, ori ez dala izan ditekeena.

49.- Ortik dator Auriñaciense edo Magdaleniense Goiko-Paleolitiko aldian, Musteriense eta Soloutrense arteko denborak diranak eta Magdaleniense izena Madelein mendi´ko aitzuloaren izena ipini eutsoelako.

2 ZATIA:

1. Asia, Afrika eta Europa´ko jendekuntzak.
2. Gure edesti-aurretik, Asia, Ejipto, Grezia´ren edesti laburra eta edesti onen ondorioz, Ario edo eta Indoeuropeotarrak egin bear izan eben erri-aldaren edesti laburra.
  - 2.1. Asia´ren edesti laburra.
  - 2.2. Ejipto´ren edesti laburra.
  - 2.3. Grezia´ren edesti laburra.
  - 2.4. Nortzuk ziran Ario edo eta...Indoeuropeotarrak ?.
  - 2.5. Zergaitik euren erri-aldak ?.
3. Zer edo nortzuk izan ziran Etrusko´ak ?.
4. Zer edo nortzuk izan ziran Arabe ta Mauritarrek ?.
5. Lenengo eta Bigarren zati onen ondorioa.
  - 5.1. Giza-leiñuen egokitasuna eta oiñarrizko leen toki-izenak.
  - 5.2. Izkuntza ta toki-izenak.
  - 5.3. Jendekuntzazko garaiak.
  - 5.4. Asia, Ejipto, Grezia, Ario ta Indoeuropeotarren alderraitasunak eta Etrusko´en agerkeraren edesti laburra.
- 5.5. Billaketazko azterkuntzan ibili diranai, goragarritzko izen-on.

1. Asia, Afrika, eta Europa´ko gizartearen leen-jendekuntzak:

Leiñuen auzotasunaren ardurazko antolamenduan eta leen-euskerazko izkuntzan egokituta egoteaz gain, egu-giroaren gozotasunagaitik, goian esan dogun-lez, Europa baiño iru-milla urteren aurrerakuntza artu eben eta bai-ta NORTASUNEZKO bidetik alde eginda K.a. 4000-3000 urte inguruan NORKERIETAN-be asi zirala.

2. GURE EDESTI AURRETIK, ASIA, EJIPTO, ARIO ETA EDO INDOEUROPEAREN EDESTI LABURRA:

Mundu onen leen jendekuntzak⁽⁵⁰⁾ egu-giro onak lagunduta, Ekialde-Urbil eta Ekialde-Erdi inguruan sortzen dira. Indo-ibai eta Nilo-ibaiaren bitartean eta apur-bat estutu ezker Tigris eta Eufrates ibaiaren bitartean Sumeria´ko erria orain K.a. 4.000-2.500 urte bitartean.

Oso aurreratuta egon bear ziran Sumerio oneik, arkeoloji-lanaren bitartez aurkitutako ondarrak, irudian⁽⁵¹⁾ ziri-antzeko⁽⁵²⁾ idazkera asmatu ebelako.

Burnigintzan, urre-lan edo eta zillar-lanean, obekuntzazko edertasun aundia erakusten dabe eta euren ortuak antzez edo egindako tresneriekin⁽⁵³⁾

50. Jendekuntzak = civilizaciones. / 51.- Irudian = ideogràfica. / 52.- Ziri antzeko = cuneiforme, en forma de cuña. / 53.- Egindako tresneriekin = artificialmente.

ureztatu egiten ebezan, gero Babiloniaok aukeratu ebena eta Sargon erregeak menperatuta ezereztuten

joan ziran erri-lez, Babilonia ortik aurrera sendotzen joanda azturazko jakintzan.

2.1. Asia´ren edesti laburra:

Emen azten dira edestian Norkeriaren bide maltzurak. Sumer´tarrak euren auzotasunezko lurraldeetan bakez kokatuta, egitezko⁽⁵⁴⁾ jakintzan jendekuntz aundia artuta, baten baten aunditasunezko irudimenari egoak ipini eutsozenean. Ala...eurak izan ziran leenengotik maltzurrezko eritzi orreik bideratu ebezanak ?.

Dana dala, Sem´darren erri zaarretik, K.a. 4.000 urte inguru Mesopotamia´ren Ego´aldean sortutakoa, K.a 2.600-2.300 urte inguruetan Sargon agertu zan "Akkad"eko⁽⁵⁵⁾ kaizertzaren sortzaillea izan gurean eta bere-ala asi zan Sumerio´tarren aurka oneik menperatzeko alegiñean.

K.a. 2.025-2.010 urte artean I Sargon´ek, Asiria´tik asi eta lurralde aundi baten sargonidaren kaizertza sendotu eban.

Gero, K.a. 722-705 urte bitartean II Sargon´ek, sargonidaren errege-leiñua ezarri edo irasita, Samaria, Israel, Ejipto, Armenia, Kaldea eta Babilonia´ko errialdeak menperatzeko alegiñetan ibilita, K.a. 710´ean Babilonia´ko errege egin zan, beren jauretxe edo gaztelua, Ninibe´ren⁽⁵⁶⁾ Iparraldeko mendietan eraikita.

II Sargon´en ostean, K.a. 705-681´eko urte bitartean bere seme Senakerib izan zan errege edo kaizerra eta 689´an Babilonia ezereztu edo ondatu ondoren Ejipto´ren mugatara elduta, jauretxeak edo gaztelu batzuk eraiki ondoren, Akkab´eko urian Nesrok jainkoa´ren izenean egon zan eraikitako eleiza edo jauretxean, beren semeak il eben.

Urrango errege, I Kanbises K.a. 600-559 urte bitartean errege izan zan.

Gero bere seme Ziro aundia K.a. 559-529 urte bitartean, onek gaur Irak dan Media erria⁽⁵⁷⁾ 553-550 (549) urteetan menperatu eban, 547-546 urte bitartean Kreso´ri irabazi eutson eta Lidia mendetu ondoren 540-539´an Babilonia eta Juduak askatu ta Palestina´ra joaten itzi ondoren, Kaspio-ltsasoren zelaietan Mesajeta´ren leiñuen aurka dagoela il eben.

K.a. 529-522 urte artean bere seme II Kanbises´ek igon eban erregetzara eta 525´ean Ejipto mendetu ta euren XXVII´ko errege leiñua ezarri ondoren bere kaizertza Nubia´raiño zabaldua Nilo-ibaiaren ibarragaz bat egin eban.

Baiña Ammon eta Etiopia´n porrot egin ondoren Ejipto´ra urten orduko bere anaia Smerdis il eban, bera gudan ibilita erregetza kendu eutsolakoa bildurragaitik eta bitartean Gautama-apaiza beren anaiak Smerdis izenean erregetza lapurtu eutson, bera K.a. 522´ean Persia´ra itzultzen egoala lapurketak zuzentzeko, il zan.

54. Egitezko = *método empírico*. / 55.-Akkad´eko = *Acadio*. / 56.- Ninibe´ren = *Khorsabad*.
57.- Media Erria = *Medos*.

558-486 urte bitartean bizi zana, I Dario aundiak 522´an erregetzara igon ebanetik India´raiño elduta, kaizertzaren zabalkundezko asmoak aundiak ziran eta Europa menperatzeko be alegintzen asi ziran.

Europa´n sartzeko, Grezia´ren demokrazia ezereztu egin bear lenengo eta or !! agertu ziran aurka, jendekuntzaren oiturazko sinismenean, oso ezberdiñak ziran indarrak.

Persa´k: "morroitasunean batzangotzeko Menperatzaille gogokoak oso-osoa zirenak". Eta Griego´ak: "Azturazko giza-bidean ekanduzko mailla aundira elduta..., Askatasunezko Demokrazi aundi baten sinismenduta egon ziranak".

Dario persiatarrak 499-494´ko urte bitartean, Joniko erri batzuk bakeztuta, Maraton´en K.a. 490´ean, Grezia´ri emon eutson leenengo eraso-aldia. Grezia´ren gudalozteak baiña, Milziades´en aginduan 9.000 Espartar-gudariak babeserako prest egonda, Dario´k eroan ebazan 20.000 gudariai irabazi eutsen.

Eta bere seme I Jerjes⁽⁵⁸⁾ Ejipto´ko iraultza bakeztuta, 480´an Grezia´ri Termopilas´etan emon eutson bigarren eraso-aldian garaille agertu arren, 480´an bertan Salamina´ko itsasoan Temistokles´ek emoneko pasara ederra artuta, I Jerjes´ek gudalozteak Mardonio´ren agintzan itxita Ekialde-Txikerreko Susa´ra, euren kaizar-jauregira alde egin eban.

Mardonio´k, K.a. 479´an Platea´ko⁽⁵⁹⁾ borrokan-be galtzaille urten eban, Pausanias´ek bideratutako Espartarren Alkartasunezko gudaloztearen aurka eta Mikala´n egun berean, itsas-ontzidi edo guda-ontzidien itsasborrokan Persa´k ondamenduta geratu ziran.

Eta emen bitxi-bat: Mardonio Jerjes´en lengusua zan eta borroka ori irabazi ba-eben Grezia´k eukiko eban urrengo satrapa edo jaurlaria il-da, Griego´ak bere oialpe edo oial-txabolara joanda eta an egon ziran diru ta urrezko-altxorak ikusita, euren arritasunezko itauna: "Gizon onek baiña..., zertarako gura dau ainbesteko premiatusunagaz gure erriak menperatzea..., ainbesteko aberastasuna eukin da ? arrituta esan eben.

I Jerjes il eben eta bere seme II Jerjes asi zan Grezia´ren aurkako erasoan, baiña au-be alperrik, euren artean trebetasunezko nor-geiangoan asi ziralako eta au-be 424´an il eben, beren agintaritza artu ondoren aste gitxi baiño ez.

Grezia´ren Demokraziari ezker, or !! geratu ziran, faziztak leenengo aldiz Europa menperatzeko euki eben asmakuntzak eta Eki-aldetik egoan morroitasunezko itxuran agertu gaitezana alegin guztiak.

2.2. Ejipto´ren edesti laburra:

Nilo-ibai inguruan, Kamitak Suez´eko lur-besotik (istmo) sartuta, an egon ziran baltzak basamorturaiño alboratu ondoren eta K.a. 4.500-4.000 urte inguru, jaurkintza-legez erregetzazko giza-bide sendo baten antolamendu-

58.- 519-465. / 59.- *Grezia´ren antziñako uri-bat izan zana eta Tebas´eko Ego-Mendebalean kokatuta egoana.*

ta, K.a. 3.300–3.200 urteetan Menes´ek erregetzara igon ebanean, Ejipto´ren goiko ta bealdeko lurak alkartu ondoren, Faraoiien jendekuntzari bideak zabaldu eutsoezan eta oneik ogeita-amar errege-leiñutan iraun eben.

Ejipto, Asia´ren antzera, jendekuntzazko jakintzan azkera aundikoa izan zan.

Ikusi dogu, zelan Asia´tik agertuta Kamitak sartu zirala bertakoak basamortura bialduta eta Menes erregetzara igon orduko K.a. 4.241 urtean lortuta euki eben 365 eguneko Eguzkia´ren egutegia eta irudizko-idazkera.

IVn. eta Vn. Faraon leiñuekin trebetasunean goraldtu egin ziran ezin-obetasunean eta ainbat txuntxurrezko⁽⁶⁰⁾ etxegintz aundiak egin ebezan.

Faraoiien VI. leiñutik onantza, erregeen jabetasunak berakada aundia emon ondoren, feudotza asi zan goratzen eta kaizertza´ren batasuna ezereztu eben.

Erakleopolis´eko printzeak agintaritzaren jabetasuna eskuratuta IX eta Xn. leiñuari emon eutsen iraunkortasuna, baiña Tebas´eko printze edo buruzagiak alkartuta Erakleopolis´ekoak bota ebezan eta K.a. 2.160–1.570 urte bitartean Erdiko-kaizertzari emon eutsen indarra XIn. leiñuetatik XVII´garreneraiaño.

XIIIn. leiñuak orokorrezko agintaritza ostera berrezkuratu eben eta Nubi-a´ren bealdeko lurak erritu ebezan.

XIIIIn. leiñu-agintaritzan, Asia´tik agertuta Ikso´en sarraldia (invasiòn) euki eben eta oneik Nilo´ren ibai-artean⁽⁶¹⁾ ezarrita eta Uri-nagusia Abaris´en kokatuta, euren faraoi erregetzagaz aurrera egin eben, baiña XV eta XVI´garrengo leiñuak Ikso´enak izan ziran.

K.a. 1.600 urte ariñago XVIIIn. leiñu aldian, Faraioia´k Ikso´ren aurka asi ziran eta Almes´ek Faraoi´en XVIII´garrengo leiñua´ren sortzailleak 1.570–1.075 urte bitartean kaizertza barriari irauteko indarra emon eutson eta Ikso´ak bota ebezan.

Ortik aurrera eta 1.570–1.304 urte bitartean Ejipto´ko jendekuntzari esaten dautsoen urrezko-aldian bizi zirala.

Ejipzio´ak, beste sarraldi baten billur, Siria ta Palestina Eufrates ibairaiño Iparraldetik mendetu eben eta Ego-aldetik Nubia´ko jabekuntzak Napata´raiño zabalduta, Ejipzio´tarrak Lur-Arteko itsasoaren⁽⁶²⁾ errien-arteko antolatzaillu edo artekari⁽⁶³⁾ nagusienak izatera eldu ziran.

K.a. 1.375–1.358 urte bitartean, IVn. Amenhotep`ek euki ebazan indar guztiak, erlijioz, monoteista-gurketa baten alegiñean ibili zanean, Itita´k Siria kendu eutsen eta basamortuaren etxe-gabeko edo alderraiak⁽⁶⁴⁾ Palestina´n asi jakiezan sartzan.

60.– Txuntxurrezko = piramides. / 61.–Nilo´ren ibai-artean = delta del Nilo. / 62.– Lur-arteko itsasoaren = mar Mediterraneo. / 63.– Artekari = arbitro. / 64.– Alderraiak = nòmadas.

XIX´garrengo leiñuen Faraoiak IIIn. Ramses´etik K.a. 1.290-1.223 urte bitartean asita, Siria ta Palestina berrezkuratu ebazan eta Libio ta Egeo´tarren sarraldiak geratzeko Ititakaz alkartu zan. Nai-ta Libio eta Egeo´tarrak, 1.190-1.158 IIIn. Ramses urte denboran Siria ta Palestina ostera berrezkuratu. Faraoi´ai kanpoko lurralde orreik galduta, diru arloetan naasiak ekarri eutsezan eta euki eben aginpidea makaltzen joan jakien.

K.a. 1.075-940´ko XXIn. leiñuen urte bitartean, Faraoi´ak Ejipto´ren bealdeko Tanis´etik jaurkintzen eben bitartean, Amon´en apaizak Tebas´etik asi-ta Ejipto´ren goialdian agintzen eben eta etsaigo edo zatiketa au, Iparraldean K.a. 940-730 XXIn. leiñu eta K.a. 725-710 urte bitartean XXIVn. leiñuagaz iraun, Ego-aldean K.a. 761-715 urte bitartean XXIII´n leiñuagaz iraun eban.

Areik eta Etiopi´tarrak Ejipto´ren jabetza artu eben arte XXV´n leiñu´akaz K.a. 657´rarte jaurkitu.

K.a. 670n. urtean, Asirio´ak asi ziran Ejipto menperatzen eta K.a. 654 urterarte egon ziran.

Faraoi´ak denbora gitxi baten barruan K.a. 664-525 urte artean jaurkintza berrezkuratu naian egonda, Persia´ko IIIn. Kanbises agertu jakien eta Ejiptio´tarrak menderatu ta Satrapi-jaurleri baten azpian ipini ebazan.

K.a. 332´an Alejandro-Aundiak Persa´k bota ebazan eta Alejandria´ko Uri-Nagusia eraiki ondoren, bera, K.a. 323 urtean il zanean, Alejandro´ren gudal-nagusi

izan zan Tolomeo´ren aginpean geratu ziran. Onek Faraoi izendatuta Tolomeo´tarren leiñuai asiera emon eutson.

Tolomeo´tar leiñuak, Elenika,ko jendekuntzaren eragipenean⁽⁶⁵⁾ indartu ta Siria ta Palestina´gaz jabetuta, euren agintaritzan, Kleopatra beren burua K.a. 30´an eraill eben arte iraun eban eta ortik aurrera Erromatarren kartzapean geratu ziran.

Ejipto ortik aurrera, Bizanzio´tik jaurkitu eben erromatarrak, areik eta K.o. 641´ean Mauritar´pean geratu arte.

Ortik aurrera, Ejipto´ren Islamizaziñoa asi zan eta arabiar-izkuntza geratu zan izkuntz-bakar lez.

K.o. 969-1.171 urte bitartean, mauritar Fatimita´ren leiñuak Uri-nagusi lez Kairo izendatuta eta K.o. 972´an Azhar-mauritar eleiza islami´tarren ikastetxe-naguzian biurtuta, esan leike Mundu´ko leen goi-ikastetxe edo Ikastetxe-Nagusia dala.

1.170-1.250 urte bitartean, Ayubita´ren mairu-errege leiñuak Siria berrezkuratu ondoren, mameluko gudariak baztertu ebazan, oneik gero, euren goraltasunean etorriko ziran mairu-erregearen⁽⁶⁶⁾ jagole izango ziranak lortuta.

65.- *Eragipena = influencia.* / 66.- *Mairu-erregearen = Sultan.*

1.517'an Ejipto Otomano'en⁽⁶⁷⁾ menpean jauzi ziran eta oneik, euren jaurkintzarako Baja-jaurleri bat izendatu eben.

1.798'an Napoleon'ek Ejipto'ren menperatasuna asi eban, Ingeles'ak India'gaz euki eben sal-erosketaren gora-berak moztuteko. Baiña au-be, Ingeles'ak Otomanoa'kaz bat eginda 1.801'e an bota eben.

1.805'e an, Mohamed Ali izendatu eben Ejipto'ren Baja-jaurleri lez eta mamelukoak ezereztu ondoren, leiñu-ondore bat irasi eben eta onek 1.952'ko urterarte Faruk-erregeagaz iraun eban.

1.820-22 urte bitartean, Sudan'en egoan Funji-erreñua menperatu eben.

1.866'an Ismail Baja-jaurleriak "Jedibe" Baja baiño izen aundiagoa artu eben eta bere jaurkintzapean 1.869'an Suez'eko itsas-xidor edo ugaska zabaldu zan.

Sudan'eko menpetasunari amaiera emon eutsoen, baiña ortik aurrera Ejipto'ren barneko jaurkintzan, Frantzia eta Ingeles'aren eragipena asi zan garaipentzen.

1.882'an Ingeles'ak Ejipto'n, guda-legez eskua sartu eben iraultza-bat bakeztuteko eta ortik aurrera eurak izan ziran jaun eta jabe Ejipto'ren jaurkintzan.

1.898'an, Ejipto ta Inglatera'ren gudalozteak alkartuta, Sudan'ek 1.885'e an lortutako askatasunak ostera menperatu eben eta bien arteko medekua ezarri eutsen.

Mundu'ko leenengo guda-nagusian Turkia'k batzango-zale kaizertzakaz bat egin ebenean, Inglatera'k amaitutzat emon ebazan Turkia'k Ejipto'gaz euki ebazan artu-emon guztiak eta berak andik aurrera irasi eben Ejipto'n bere zaindaritza eta onek 1.922'ko urterarte iraun eban, nai-ta oraindiño Suez'eko Ugaska'ren⁽⁶⁸⁾ kontrola eta Sudan'en bien-arteke mendekua eroan.

I Fuad (1.868-1.936) Ejipto'ko Sultan (1.917-1.922) egin eben eta erregelez (1.922-1.936) izendatuta, 1.936'an oneri, bere seme I Faruk aldikatu eutson.

1.936-1.952'ko urte bitartean I Faruk (1.920-1.965) errege egin ondoren, Ingeles'en aurkako politika eroan eban eta ez eutson Europa'ko ardatzaren indarrari guda-aurkarik agertu 1.945'eko urterarte.

1.958'an erritik kanpora bialduta, 1.959'an lekaide sartu zan.

Ejipto, Palestina zatituaren aurkako agertu zan eta Isrrael'egaz borrokatu zan 1.948-1.949 urte bitartean.

1.952'ko Uztailla'n, Mohamed Naguib gudal-nagusiak bideratuta eta Gamal Abdel Nasser koronel ordezkariak antolatuta, I Faruk erregea kendu eben jaurkintzatic eta bere seme Iln. Fuad (1.952-1.953) izendatu, gero

67.- Otomano = Turco. / 68.- Suez'eko ugaska'ren = Canal de Suez.

1.953´an au-be erregetzatik kenduta, Naguid´ek errepublika irasi eben euren agindupean.

Ortik aurrera badakiguz zeinbat eztabaida euki dabezan Isrrael´ekin 1.979´ko Epailla´n bakezkoak egin arte.

Ejipto gaur, ONU, OUA eta Mauritarren Alkargoko kidea da.

2.3. Grezia´ren edesti laburra:

Asierako baten Lurrarteko-itsasoaren erri-leiñu guztiak lez, leiñuaren auzotasu- nean laterritutako antolamenduan bizi ziran luzeroko denbora aundi baten, areik eta norkerizko menperatzaillie-asmakuntz lanak euren sariak irabazten asi ziran arte.

Mundu onen goi-maillako jakintza, Tupiki edo brontzezko Aro-Aldia´ri esaten dautsoe, K.a. 3.500-1.400 urte bitarteko bizi-denborak bete ziranai.

Grezia´n, K.a. 2.800 urte brontzezko denbora orreitan asi-ta, Elenika´ko erdi-ugartean Laterritutako-Uria´k ezarri ziranen artean, erri-jakintza asko sortu ta gaienduta⁽⁶⁹⁾ desagertu ziran.

Garrantzidunak Kreta ugartean (kretense) eta geroago K.a. 1.700 urte inguru Mizenas´eko jendekuntza´tik sortu ziranak.

Lortu eben goi-maillako jakintza, ez zan izan eurengeandik sorturikoa, Asia ta Ejipto´ko jakituriaren alkartasunezko eragipenetik, eurak artu ta edertu egin ebana baiño.

Lur nagusi onetan Europa erditik joan ziran Akeo ta Eleno´tarrak, Kreta´k euki eban jendekuntzazko jakintzaren eragipeneko⁽⁷⁰⁾ mende egon ziran aintziñako denboretatik eta Iparraldeko erri-neolitikorena.

Kreta´k euki eben jakintzaren-jendekuntzazko bereketa´ren⁽⁷¹⁾ ondorioz, K.a. 1.700 urte inguru: Tirinto, Korinto eta Tebas´eko Uri nagusiak eraiki ziran.

K.a. 1.400 urtean, Akeo´tarrak, Kreta´ko ugartean egon zan Knosos gaztelu edo jauretzea ezereztu egin ondoren, Mizenas´eko jakintza sartu zan bere ederenetariko jendekuntz-garaian. Gizaldi-bi geroago, Peloponeso, Grezia´ren erdian, Asia-txikerraren itsas-bazterretan eta Txipre´ko ugartean zabaldu zana.

K.a. XII.n. gizaldian, Iparraldeko Dorio´tarren eraso-aldi edo sarraldia euki eben eta oneik jakintzan Akeo´tarrak baiño atzeratuagoak izan ziralako, Grezia´ren jendekuntza berakada galanta emon-da, jakintsuak "Grezia´ren erdi-mendea" zala esan eben.

Dorio´ak Peloponeso´an kokatu ziran batez-ere, Esparta´ko Uriak orregaitik eldu zan guztiz, Akeo ta Dorio´en jendekuntzazko elkartzearen adierazpena.

Jonio´tarrak batera eta astiro, egunaren neurria artu-gabe, Atika´n asi ziran itsas-aldetik bakezko goxotasunean sartzen, Uri nagusietan eta batez-be Atenas´en.

69.- Erri-jakintza asko sortu ta gaienduta = sobresalir resplandecer. / 70.- Eragipeneko = influencia, impulso. / 71.- Bereketa´ren = asimilación.

Eleno, Akeo, Dorio, Eolio eta Jonio´ tarrak, sekula ez eben lortu Grezia´ren erri guztiarentzak agintza bakar-bat, politika´ko jaurkintzan guztiz, askatasunaren Laterritasunezko-Uri´etan oitura zar lez antolatuta egon ziralako, euren artean beste lotura´rik eukin gabe, enda, izkuntza, erlijioa eta euren jakintzak emoten eutsoena baiño.

Ardurak ondo zaintzeko, geiago bear eben ?.

K.a. 800-600 urte bitartean, laterritutako Uri oneik Ejeo-itsasoaren ugarteetan, Asia-Txikerra´ren itsas-bazterretan, Joniko itsasoa´ren ugarteetan eta Lurrarteko-itsasoren izparterretan: Italia´n, Napoles eta Tarento´n; Marsella, Frantzia´n; Ampurias, Rosas, Erdi-ugarte onetan, Jerona´n Rosas´eko itsasgolkoan; eta Afrika´n, Libia´ren Iparraldean Lurrarteko-itsaso´tik 15 kilometrura dagoena, Zirene´n koloniak edo sal-erosteko Uri´ak sortu ebezan.

K.a. 600-300 urte bitartean, Grezia´tarren jendekuntza⁽⁷²⁾, beren urrezko garaipenera eldu zan: "Etxagintza edo Eraikintza⁽⁷³⁾, Irudigintza edo zizelkaritzan⁽⁷⁴⁾, Olerki⁽⁷⁵⁾, Eraman-ona edo Jakin-zaletasunean⁽⁷⁶⁾, Antzerkia´n⁽⁷⁷⁾, Matematiketan eta Natur-jakintzan".

Atenas bere jaurkintzarako Demokrazizko-legean antolatu zan. Esparta bestela, bikaintasunezko guda´ren antolamenduan eta beste Uri´batzuk: "Korinto, Kalzis, Korzira⁽⁷⁸⁾, Mileto, Sardes, Fozea, Lesbos eta abar, goimaillako goraldi edo aurrerapidea lortu eben.

Asia´ren arloan ikusi dogun lez, K.a. Vn. gizaldian Persa´k, Griego´ak menperatu gura ebezan, gero Europa´ren mendeko-bideak zabalik eukiteko, baiña Griego´en Uri´ak alkartuta eta Atenas ta Esparta´ren aginpean bideratuta: "Maraton, Salamina eta Platea´n⁽⁷⁹⁾ astiñaldi ederrak artuta, alde egin bear izan eben.

Persa eta Griego´en aurkako gudak K.a. 448´an amaitu ziran, Kalias´eko bakearekin.⁽⁸⁰⁾

Esparta´rarak, euren indarrezko artotasunean, Atenas´en nagusitasunezko jakintasunagaitik bekaitz eta jeloskor edo ixterbegituta, ez ziran egon pozik eta Uri guztietatik Atenas´en etsai guztiak asi ziran batzen, K.a. 431-404 urte bitartean, anai-artean Peloponeso´ko gudan asi-ta.

Esparta´k irabasle urten ebalako, beste alkartasun batzuk be egin ziran eta or asi ziran etenbako borrokak Grezia´ko Uri´en artean. Uri´ak guztiz indargabetu arte eta Grezia´ren Iparraldeko Mazedonia´tik Iln. Filipo⁽⁸¹⁾ erregea agertuta ez eben euki indarrrik bere mendetik iges egiteko erdi-ugarte ta ugarte guztietatik.

Bere seme Alejandro aundia´k⁽⁸²⁾, Persa´k K.a. 334´an Graniko´n eta K.a. 333´an Issus´eko gudatan menperatu ebazan eta K.a. 326´ bere agintaritza Grezia´tik India´raiño zabaldu eban.

72.- Jendekuntza = civilizaciòn. / 73.- Eraikintza = arquitectura. / 74.- Zizelkaritzan = escultura. 75.- Olerki = poesia. / 76.- Eraman-ona edo jakin zaletasunean = filosofia. / 77.- Antzerkian = teatro. 78.- Korzira = gaur Korfu dana. / 79.- Medikas´eko gudak. / 80.- Perikles´en denborak ziran oneik. 81.- K.a. 382-336, Pausanias´ek il eban. / 82.- K.a. 356-323´ra bizi, eta 336´an erregetzara igon.

Alejandro Aundia 323´an il zanean, Grezia, Alejandro´ren guda-nagusiaren eskuetan geratu zan eta oster lengo Uri´en jaurkintzazko antolamendua artu barik, aurkako alkartasunetan geratu zan bananduta.

Zori edo egoera orreik, Grezia´ko atea erromatar indartsuari, zabaldu baiño besterik ez eutson egin eta erromatarak K.a. 148´an Mazedonia menperatuta, Grezia osoa erromatarren lurralde lez geratu zan.

2.4. Nortzuk izan ziran Ario ta Indoeuropeo´tarrak ?:

Zazpi´garren orrialdian eta leenengo zati-aren sei´garren atalean adierazten dot nor eta zeintzuri esaten eutseen Ario edo eta Indoeuropeoak.

Nik, jakitunen artean ibilita sarritan entzun neban, Mundu´ko gizakia sei tximu-mota ezberdiñakaz osotzen dala eta gaur Theo Wennemann jermaniar ele-jakintzaren mai-xua eta Peter Foster, Kanbridges´ko ikaste-txe nagusian jenetikaren irakaslea eta beste jakitun askori esker dakigu, danok: "Makakus Rhesus"etik gatozela, euren azterketak alan

emoten daualako eta euren artean ulermentzeko lortu eben leen-Euske-razko mintzoera bidetik.

Indoeuropeotarren izkuntzazko arloan, ele-jakitunai buruko-miñ aundiak emon eutsezan, menperatzaille-maltzurak sekula ez dabelako gura-izan egirik argitu daiten edo euren azter-lanak Bereztasunezko Legera ez daitezcan urreratu, maltzurrezko-guzurrak argi-zabalean geratzen diralako. A-ta guzti, jakitunen izkuntzazko azter-lan bidetik, izkuntz-orreik daukien azpiko edo oiñarrizko bardintasunagaitik, izkuntz-bakar batetik sorturikoak dirala deritxe.

Goiko edesti laburretan ikusi dogu, menperatzailleak euren sasi-eritxiak aurrera erodateko, zelako erak edo arauak⁽⁸³⁾ erabilten dabezan bestien NORTASUNAREN ordezeko ardurak ezereztuteko.

Izkuntzalari batzuk⁽⁸⁴⁾ orregaitik, guzurraren mugara elduta eta adierazpen-gabe geratzen diranean alde-batetik eta bestetik, menperatzailleak goi-alde-tik dindilizka Damokles´en ezpata eukielako prest, izkuntzaren zalantzazko gauza guzti orreik "Indoeuropear" zorroan sartutako erabakiagaz garbituta geratzen zirala gogoratzen ziran eta egitik urriñ dagoz ekintza orreik.

Adibides: "Zergaitik Gaztelera eta Katalan latin-kumeak indoeuropeoaren zorroan sartu ?. Ez ziran sortu biak latin eta Euskera´ren bitartez ?. Edo..., latiña´ren-gaitik ?.

Zorro orreitan danak naastuta sartzea baragarria da, gaiñera jakinda, Lati-ña, Etruskoak Griego´en izkitegiaren laguntzagaz, euren izkuntzatik sortu ebela eta Etrusko-izkuntza eta Sumerioa sustrai-batekoak dirala.

Orren gora-beran Felix Zubiaga´k ondo argitzen dau. Adibidez: “Berbea “esan/izan”eko elburua bete dagian, atsegintasunezko ardua aundiz zaindu zala beren oiturazko arau-zaletasunean, dana, Izadi onen berezko antolakuntzagaz egokituta egon daiten eta oroimenaren atzekadarik ez daiten egon, bere galduerak danoen oarkabean atzerakada galanta egin ebalako, ele-jakitunezko gorputza edo talde osoa ez dagoanagaz bir-jabetzen, er-meneutika edo adierazketaren gabetasunean dagozelako.

2.5. Zergaitik euren leiñuen edo erri-aldak ?:

Jendekuntzazko jakiturian be-maillakoak izan... edo eta siko-neurri aundi baten Homo-Sapiens asieraren oiturari jarraituz askatasunezkoak izan ziralako eta euren oldozmeneko asmakizunetan ez ziralako eltzen besteak morroitasunera menperatzen, Asia, India eta Afrika´ko menperatzailletasunaren jarraibideak gogortzen asi ziralako

ikusiz eta eurak etxe-gabeko edo alderraiezkoak⁽⁸⁵⁾ izanda, errez iruditu leike zergaitik euren leiñuen erri-aldak.

3. ZER EDO NORTZUK IZAN ZIRAN ETRUSKO´AK ?:

Etruria, Arno ta Tiber ibai bi-tartean kokatuta egoan⁽⁸⁶⁾ eta iñork ez daki nondik agertu ziran.

Herodoto´k, Tirreno´koakin antz emoten dautso eta Asia-Txikeratik Italian agertu ziralako diño.

Beste batzuen esanetan Europa´ren erditik agertu ziralako eta oraingo edestilarien gora-beran, Arno ta Tiber bitartean bizi

ziranarekin apur-apurka sortu zala. VIII.n. gizaldian amabi laterritasunezko Uri´etan jaurkintzazko antolamenduan kokatuta eta danak arremanduta erlijiozko alkartasun edo batasun,baten.

Euren jaurkintzazko agintaritzza, Andi-Mandiak⁽⁸⁷⁾ bideratzen eben, sortzez, odolez edo ondorengo⁽⁸⁸⁾ irazpenean egokituta euki ebana.

Eta mariñel-gintzan zentzun aundikoak izan ziralako, lurrarteko-itsasoaren erri-nagusi guztiakaz euki ebezan arreman sendoak. Eta ez euken lotsarik euren gizabidea aberastuteko, Italian, Ekialdeko Sirio-Ejipto´tarren eta Griego´en jakintzazko aurrera- kuntzatik bear ebena artzen.

Itsas-aldeko lurrak ondo landuta eukinez-gaiñ, langintzan trebetasun aundiak artu ebezan eta merkataritzazko sal-erosketan maixutasun aundia.

85.- Alderraiezkoak = nòmadas. / 86.- Tirreno itsas-bazterrean, gaur Toskana dana. / 87.- Andi-mandiak = aristocracia. / 88.- ondorengo = hereditariamente.

VIn. gizaldi-ereditik onantza, euren zabalkuntza erabagi eben eta Erroma, gizaldi-bateko agintaritzan zuzendu eben.

Adriatikoko Iparraldetik itsasalde guztia eta Korzika´ko ugartea menderatuta euki arren, Uri nagusien bereiztasunak ez eutsen izten batasun batera eltzen. Eta euren maldabera, VI. gizaldean Erromatarren aurka asi ziranetik onantza asi zan.

509´an, Griego´ak, Samnita´k eta galoa´k alkartuta, Etrusko´aren erregea kanporatu eben eta euren lur guztiakaz geratu ziran.

K. a. IVn. gizalditik onantz, erromatarren´gandik babestu egin bear eben, euren Uri-nagusi guztiakaz geratu ziralako eta K.a. 295´an Erromatar´kaitik guztiz menderatuta, erromatar uritargo edo erritargoa (89) artu bear izan eben, K.a. 90 urtean, erritarteen gizarteko guda ostetik.

Etrusko´aren jendekuntza, inguruan Unbro´ak, Liguri´tarrak eta Sabino´ak egon ziran erri guztietatik bereizpendu(90) zan eta maitasun geiago emoten eutsoen apainkeri (91) ta opor-aldeari (92), guda´ren zaletasunari baiño.

Etrusko´ak, erromatarren irakasleak izan ziran, Griego´en jendekuntzazko jakituriaren irakaskintzan.

4. ZER EDO NORTZUK IZAN ZIRAN ARABE TA MAURITARRAK ?:

Antziñekoak dira eta Arabian sortutako Kamita-Semitiko´ren leiño ondorengoak dirala esaten dabe.

Etxe-gabe edo alderrai´ezko artzain izanda, Mesopotamia⁽⁹³⁾, Lurrarteko-itsasoaren Ekialdea eta Nilo ibaiaren ibarretan zabaldu ziran.

Arabiar´en osotasuna: Antziñako Babilonioak eta Asirio´ak, Kananeo´tarrak⁽⁹⁴⁾; Arameo ta judu edo ebrau´tarrak eta Etiopie geienak egiten dabe. Eta senitasun antzera taldekatu egiten dira, euren izkuntzak erro batekoak diralako.

K.a. 1.000 urte, Arabia´n bizi ziran gizarteak, erreiñuetan antolatuta egon ziran, eta orreitatik bi nagusienak: Ma´in eta Saba´koak izan ziran, K.a. 950 urtean azken erri onen erregiña Salomon ikustera joan zana.

K.a. VI. gizaldian Arabia´ko Iparraldea Dario´k, satrapi⁽⁹⁵⁾ baten bihurtu eban. Eta K.a. 106n. urtean Arrizko-Arabia⁽⁹⁶⁾ sort-arazi eben erromatarrek.

K.o. IVn. gizaldian, itzuli ziran Abisinio´ak (Kristauak) eta bertan egon ziran Himiaritarren⁽⁹⁷⁾ artean eztaibada gogorrek sortu ziran eta Ekialdeko erromatarren kaizertza sartu bear izan eben erdian bakeak lortzeko.

89.- Erritargoa = *ciudadania*. / 90.- Bereizpendu = *distinguir*. / 91.- Apainkeria = *lujo*. / 92.- Opor-aldeari = *ocio*. / 93.- Gaur, Irak´eko errepublika dana, eta Asia-Txikerrean, Tigris eta Eufrates ibai-bitartean dagoena. / 94.- Amorrita´k, moabita´k, amonita´k, eta feniziarrek. / 95.- Satrapi = *Persia´tarren jaurlari edo agintaria*. / 96.- Arrizko-Arabia = *Arabia-Pètrea*. / 97.- Himiaritarren = *judutarrek*.

Mahoma, La Meka´n Koreitxitas´tar leiñu baten 580´an jaio zan eta 632´an Medina´n il. 24 urte euki ebazala, oso aberatza zan Kadidja alargunarekin ezkondu zan eta euki ebezan zortzi seme-alabetatik, Fatima bakarrik aipatzen da.

Urte asko borrokan ibilita ondoren, igarle⁽⁹⁸⁾ biurtuta, bere esanaren aldeko lagun asko euki arren, etsaiak be agertu jakozan eta K.o 622´an Uztaila´ren 16´an⁽⁹⁹⁾ Medina´ra iges egin eban eta bertan aurkitu ebazan bazkide gogotsuakin: Beren erkidegoa antolatu, mezkita eraiki, erlijiozko gurutetaren era-arauak ezarri eta judu´ak erakarteko porrot eginda ondoren, ziñ-ustel´en⁽¹⁰⁰⁾ aurka guda-santua asi eban.

K.o. 630´ean La Meka´ra joanda, erlijio ta politikan nagusi izendatu eban. Beren irakaskintzak “Koran” liburuan batuta.

Beren ondorengoak, batasunezko teokrazi-jaurkintza orregaz gudarako sukartuta, Iparraldetik: Siria, Ejipto ta Persia´gaz jabetu ziran eta Afrika´ko Iparraldetik zabaldua, VII.n. gizaldiaren amaieran Mauritania´ra⁽¹⁰¹⁾ joan eta islandartu eban.

711´n urtean erdi-ugarte onetara Tarik-ben-Zeyad´en gudalozteak aldatu ta Rodrigo´ri Guadalete´n irabazi ondoren Auñamendi´etara joan ziran eta Frantzia´n Poitiers´eraíño sartuta, an Martel´tar Karlos´ek geratu ebazan.

756´an I Abderraman´ek Guadalkibir guda ostean, Kordoba´n Omeya´tar leiñua bir-ezarri eban.

762´ko urtean La Meka´ren ordezkua, Damasko eta Bagdad´eko Uri nagusiak izendatu ebezan eta musulman laterriak ugaritu ondoren, 1.258´an Bagdad´en Mongoliarrek sartu ziran, moruen berakada oskatu edo marratu eban eta maldabera ori amaitu zan, 1.517´an Turko´ak Ejipto menderatu eta Islam osotasunaren menpekotasuna lortu ebenean.

929´ko urtean III.n. Abderraman´ek Kordoba kalif-erriaren Kalifa izendatu zan, aurrerakuntza aundiak politikan, diru-kontuan eta jakintzan artuta.

1.031´n kalif-erria ezereztu zan eta 1.086´an Almorabide´ak menperatuta geratu ziran. Moru onein denboran, Sebilla, Toledo, Kordoba eta Granada, jakintzazko erdi-gune garrantzizkoak izatera aldatu ebazan.

Moru´en jendekuntza, Grezia´k, Asia-txikerratik eta Ejipto´ko jendekuntzaren jakintza batu ta edertu ondoren Mundu´ko jakintzaren ardatz-nagusia izatea lortu ebenetik, ordezkua biurtuta geratu zan.

Eta ez eben txarto egin, ele-eder⁽¹⁰²⁾, filosofia, medikutza, eder-lanak eta

98.– Igarle = Profeta. / 99.– Au da bejira edo musulman erlijioaren asiera. / 100.– Ziñ-ustel = infiel. 101.– Iparraldetik Mendebaleko Sabara eta Arjelia, Ekialde´tik Mali, Ego-alde´tik Mali ta Senegal, Ipar-Mendebale´tik Sabara eta Mendebale´tik Atlant-itsasoa mugatzen dabena eta len erdi-ugarte onegaz muga egiten ebana. / 102.– Ele-eder = letras.

jakintzak ondo landu eta erdi-aroan, ibili ziran errietatik zabalkuntza aundia emon ebelako.

Etxe-gintzan⁽¹⁰³⁾ bereizitasun ederra artu eben, Kordoba´ko eleizan⁽¹⁰⁴⁾ eta gazteluak⁽¹⁰⁵⁾, Sebilla´ko dorrean⁽¹⁰⁶⁾, Zalduba´ko⁽¹⁰⁷⁾ jauretxean⁽¹⁰⁸⁾, Granada´ko jauretxean⁽¹⁰⁹⁾ eta abar.

Edertasunezko mailla aundira-be eldu ziran, sar-lanen⁽¹¹⁰⁾ eradonkian⁽¹¹¹⁾ eta txilinki edo metaletan ta pikailadura edo esmailetan⁽¹¹²⁾, zizel-irudit⁽¹¹³⁾an, idazkeran luma-ederrean⁽¹¹⁴⁾ eta abar, lorazko marrazki⁽¹¹⁵⁾ apainduran oso korapillotasunezko edertasunean edo eta jeometrikoak. Baiña, gauza bizien irudi barik, euren erlijioak debekatuta eukielako.

Soiñu, eresi edo musikaren arlorako be, gaillu askoren sortzailleak izan ziran, adibidez: Arrabit⁽¹¹⁶⁾, Rebab edo Rebik gaurko biboliñari bideak zabaldu eutsona, Zurna Zaramiola edo oboeren antzekoa dana eta abar.

Izar-jakintzan (astronomia) eta matematiketan aurrerakuntza aundiak egin ebezan eta Hindu´ari artuta Europa´ra ekarri eben amarkako zenbakintza (numeraciòn-decimal).

Sendakintza eta kimika´ren sortzailleak izan ziran.

Garrantzi aundiko ikastetxe´ak sortu ebezan Bagdad, Kordoba, Basora, Bokara ta Kufa´n eta liburutegi aundiak Alejandria, Bagdad eta El Kairo´n.

Jakin-zale aundiak euki ebazan Abizena ta Aberroes lakoak eta ainbeste olerkari ta itzlau-gille⁽¹¹⁷⁾ bikain.

Mauritarren kaisal-erria, erromatarrena baiño askoz zabalagoa izan zan eta gaiendu, Mahoma 632´an il zanetik 660´ra, aukerazko kalifa´k euki ebazanean eta gero, 661-750 urte bitartean Omeya´tar ondorengo leiñuak, Uri-nagusia Damasko´ra eroanda, 750-1.055 urte bitartean Abasidas´en ondorengo leiñuak euren kalifatoa Bagdad´etik jaurkitu egiten eben.

XIn. gizaldian asi zan euren berakada. Baiña, Mundu´ari emon eutsoen jakintzazko eragipena, ia gure denboretaraiño eldu da.

5. LEENENGO TA BIGARREN ZATI ONEIN ONDORIOA:

Bigarren zati onetan ikusi dogu, zelan Neolitiko eta tupiki edo brontzezko aldi bitartean giza-leiñuak gai-oneitan zentzuz egokituarte, ikas-bide luzeak euki ebazala eta milla urteko ikaskuntzaren ekiñaldian ikasi gendula, gauza txarrak eta onak egiteko zeintzuk izan bear diran ekiñaldiak, ibili bear doguzan erazko eritziak, alde batera edo bestera urten dagiazan.

Mundu onetaiko ekiñaldietan, bereala agertzen jakulako nabaritasun guzti-agaz, gure borondatearen erabakiak bakarrik dirala gai, ekanduzko gauzak

103.- *Etxe-gintzan* = *arquitectura*. / 104.- *Kordobako eleizan* = *mezquita*. / 105. *Gaztelua* = *alkazar*. / 106.- *Dorrea* = *Jiralda*. / 107.- *Zalduba* = *Zaragoza*. / 108.- *Aljaferia* = *palacio arabe*. / 109.- *Alhambra* = *palacio arabe*. / 110.- *Sar-lanean* = *taracea, trabajos de incrustaciòn*. / 111.- *Eradonkian* = *cosa incrustada*. / 112.- *Esmailetan* = *ataujia, taracea de metales y esmaltes*. / 113.- *Zizel-iruditan* = *talla*. / 114.- *Luma ederrean* = *caligrafia*. / 115.- *Marrazki* = *diseño*. / 116.- *Arrabit* = *laud*. / 117.- *Itzlau-gille* = *prosista*.

egokirotasunean ezartzeko, bereala jakiten dogulako, zeintzuk diran gauza-on eta txarrak, JAUGOIKOA´k gure ARIMA´ri emoneko arrazoitasunaren "BAITA´k"⁽¹¹⁸⁾ zain daukaguzelako, atsekabetuta edo pozkor agertu gaitezan.

Oiñarri oneik izan bear dira kontu aundian euki bear doguzenak, Mundu oneitan mirari´rik ez dagoelako, bizitza bera bakarrik izan ezik, konturatzen ba-gara.

Alan dala, BERE´n LEGEA´k bakarrik dira Ludi au BEREZTU edo IZATASUNDU⁽¹¹⁹⁾ egiten dabezanak eta LEGE orreik dira bakarrik danok egokitu bear gaituenak.

Mundu oneitan orregaitik, ez dago gizatasunetik inor !! eskubidetuta, BEREZKO LEGE´tik kanpo⁽¹²⁰⁾, asmakisunezko legerik atarateko. Gauza orreik egiten diranean, BETI !! NORKERIEN ALDEKOAK IZATEN DIRALAKO (121).

Mundu FISIKO oneitan ez dau beste bide edo miraririk, zentzuz edo edozein apeta edo kasketaldi bidez, leku batetik zeozer kendu egiten-dogunean, leku ura gabetasunean geratzen dalako.

Bereztutako gizarte arloetan bardin sortzen da: "NORTASUNA edo erri-gizarte bateri nortasuna emon dautson EUSKERAZ´ko IZKUNTZAK, BATEN-BATEK NORKERIEN ASMAKUNTZAZKO BURU-ZALEKERIAN ezereztu nai-badau, ez dago beste biderik: GIZARTE-ORI "IL" edo erri-orreik, menperatzailetasunezko morroitasunean eukin-da, nortasunean aldatu, NORKE-RIZKO-ASMAKUNTZ ORREN SERBITZUAN GALAZOTZEKO.

Ainbat erri-alda, zigor, guda⁽¹²²⁾ eta eten-bako espetxe erabili dira⁽¹²³⁾ edestian zear erri-gizarteak morroitasunean eukiteko.

Mundu onetan Babilonia´tik asi-ta, edesti guztian argi ikusten doguna: "Demokraziaren ateak zabaltzen asten diranean, beti agertzen dala guda gogor-bat, menperatzaileak, Mundu onen ekanduzko-bide ta mozkin guztiak euren kontrolpean gura dabelako, bizitz-onen sasi-agintaritza orreik iraun dagiazan".

Noiz arte ?.

Gure "BAITA"´k ez dausku jazarraldirik⁽¹²⁴⁾ egiten ?.

Olan bada..., Mundu onen giza, zentzuntasunezko zuzen bidegaberik, ezin bestean galduta dago !!

Gero ikusiko dogun-lez, asmakuntz-ori da gaur arte etorten dana eta orregaitik gagoz gaurko XXIn. gizaldi onetan buru-belarri sartuta, NORTASUNEZKO GIZAR-TEEN-ESKUBIDEAK BEREZKO-EKANDUAREN ZENTZUAN EGOKITU DAITEZAN.

118.- Arrazoitasunaren Baita´k = ULERMENA. / 119.- Izatasundu = naturalizar / 120.- Berezko legetik kanpo = porque lejos de las leyes naturales. / 121.- Norkerien aldekoak izaten diralako = entramos en el mundo de los egoismos. / 122.- Guda = Erdi-ugarte oneitan askenekoa, Franko´rena. / 123.- Erabili dira = gaur-be erabilten diranak. / 124.- Jazarraldirik = protesta, oposición.

5.1. Giza-leiñuen egokitasuna eta oiñarrizko leen toki-izenak:

Giza-leiñuen aurrera-bidean ikusi dogu, euren urrengo egunean bizitzeko, eizan eta zitu, bii, ale edo fruituaren arraparia bakarrik izatetik, izotzak urtzen asi ziranetik ekoizle, egille edo sortzaille izatera aldatu zala eta leen iri edo leiñuen leenengo orubeak⁽¹²⁵⁾ mugatzen asi, nekazaritza eta abel zaintzara bideratu egin ziranean, jakintzaren azturazko bide orreitatik euren etxe-gabetasuna edo alderraiezko bizitza gaindu egin ebelako.

5.2. Izkuntza ta toki-izenak:

Homo-Sapiens edo Kromañoi-giza Afrika´tik urten eta zabaldu zanean, euren ulermenerako leen-izkuntza, adierazten eben abots edo leen itz-ots bakarretik asi bear eben eta azturazko jakintzan berbari gorputza emonagaz oituratzen, ulermeneko ezagutzaren oroipenean bakarrenetariko gailu-bat izan zalako.

Ez zan egon naastetasunik gauza orreitan, milla urte askoren jakintzazko azturan, Europa, Afrika ta Asia´ko lurraldeak, izkuntz edo oiñarri bateko esabideakaz mugatuta izendatu ebelako.

Milla-urte asko leiñuen auzotasunean egonda antzeko-izkuntz bakar-baten ulermenpean, goian esan dodan lez, toki-izen orreik lurraren jabetasuna artu eben eta nai-ta gero Asia´ren ondorioan agertu ziran maltzurtasunezko menperatzaille-bideak gaur arte, ez dira izan gai Mundu´ko lurralde guzti orreitan, leenengo Euskal toki-izenak aldatu edo ezereztuteko.

Gaur gure izkuntz-edestilari ta ele-jakitunentzak urrezko´ak diranak, Mundu onen giza-bidea argituz, ia konturatuten ba-gara, JAUNGOIKOAK Gai-MUNDU onetara zertarako bialtzen dauskun.

5.3. Jendekuntzazko garaiak:

Mundu´ko giza, edestian zear nasaiago edo erreztasun geiagoreki, bizitzen joateko, jendekuntzaren-jakintzan garaipendu asi ziranetik gaur arte, ez dogu izan bear besterik, Gai`ak era ezberdiñetan emoten dauskuzan aukerak egokitu baiño eta ezagutzen joan giñan tresneriak, izakizun, al diranak edo izan ditekenak zentzuzko azturaren azter-lanean⁽¹²⁶⁾ egokituta⁽¹²⁷⁾, gaur daukagun erreztasunezko egokitasunera eldu gara.

Orregaitik leen, Mundu au BEREN OIÑARRIZKO LEGEAN erperatuta dago-ela ikusi ondoren eta onen LEGE bidetik beste gauzarik egitea eziñezkoa biurtzen jakulako: "ASIERATIK GAUR ARTE, DENBORA GUZTIAK BARDIÑAK DIRALA" esan bearrean geratzen gara.

Gai´ak, BERE arrazoiaren bidez eskatzen dauskuna, daukazan legeakaz EKANDU edo zentzuzko OREKAN zaintzea dalako.

Eta giza´ren arloan bigarren: BETIKO LEGEAK eskatzen dauan lez "Danon-Eskubideak, ekanduaren ordezkko ardura bardiñean zaintzea da !!" zentzuzko oreka eder baten egokituta iraun dagigun.

125.- Orubeak = *emplazamientos*. / 126.- Azter-lanean = *investigación empírica*. / 127.-) Azturaren azter-lanean egokituta = *enraizar en el recuerdo*.

Baiña, izan ez ditekeena da, ainbaten esan dodan lez: “Gure gizazko-eskubi-deak ordezkari-tzazko zentzuan zaintzeak daukan antza” “Elefante bat leiar-gintza⁽¹²⁸⁾ baten sartuta, egin leiken triskantzaren antza emoten dogulako”.

5.4. Asia, Ejipto, Grezia, Ario ta Indoeuropeo´tarren alderraitasunak eta Etrusko agerkeraren edesti laburrak:

Asia´n ikusi dogu, Sargon asi zala kaizer-tza´ren sortzailletasunean eta aurrera be-gira lortu be, antziñeko edo aurretiko eraba-gi-txar ori⁽¹²⁹⁾ garaipenduta, ez zala geratu, areik eta 1.800 urte beranduago Griego´ak medikas´eko gudakaz geratu arte.

Aurretiko erabaki-txar ori aundikien-bidez gurtza-maillara igonda, Afrika´n be bardin sortu zan eta Mundu-Fisiko oneitan nor-bera besteak menperatu gure dabezene-an, sasi-norkerizko izkuntz ta oitura-txar orreitan ezartzeko alegiñean, ikusi dogu zer getatzen dan.

Orregaitik, egoera orreitan argi guztiagaz nabaritzen dana: “Sasi jainkota-sunean bizi gura dabenentzat, sasi-asmakizun orreik jainkotzat-lez goraldtu eta gurtu bear dabezala”.

Sasi-ekintza orreitan nai-ta nai-ez, elkarkizunak⁽¹³⁰⁾ derriorrezkoak biur-tzen diralako: “Gauza txarreen iraun gura dabenentzat” “Gauza txarrakin elikatzen joan bear dabelako”.

Ekintza orreik, izkuntz ta oiturazko siñismenetan naste aundiak sortzen dabez eta batez-be, nastezko⁽¹³¹⁾ izkutz-barriak sortu.

Paleolitiko Neolitiko bitartean lortu ziran Demokrazizko oiturak, erri edo leiñu artean ardurazko lotsak bikain zaindu ziralako, sasi-asmu barri orreikaz Ekan-duzko beko maillan geratuta, Erdi-Aro´aren goialdetik asita, belaunez belaun edesti guztian etorri gara, bakezko elburua eskuaren neurrian eukinda, eldu ezi-nik, bitartean, norkerizko batzangotasunaren asmo-txar ori ekarten dogulako.

Ez da gauza aundirik bear, bakarrik berezko LEGEA´ri baietza emotea baiño ez dalako.

Baiña, Mundu´ko jakitunak aurrekoi oinkada ori emoten ez dira ausartzen, antza lotsa emoten dautsielako, oraiñarteko irakaskintza BEREZKO LEGE-AREN albotik etorri dala esaten eta naste orreikaz jarraitzen dogu.

Baiña...., noiz arte ?.

Gaiñera jakinda BEREZKO LEGEA Damokles´en ezpataren antzera, buru gaiñetan daukagula keiñatzaille⁽¹³²⁾, gaur sortzen dan lez.

128.- *Leiar-gintza = cristaleria.* / 129.- *Erabagi-txar ori = precedente.* / 130.- *Elkarkizunak = compatibilidades.* / 131.- *Nastezko = romances similares cuando se trata de dos lenguas enfrentadas, como en el caso del Euskera-Latin.* 132.- *Keiñatzaille = amenazador.*

Gaurko Sozialistak esaten dabe "Mestizaje para una ciudadanía del Mundo". Zer-tarako jaio ziran-be aaztu jakie, PP`ren-beste menperatzaileak biurtu diralako.

Enda`ren nortasunak nastutea NORTASUNAREN OITURAZKO SINISME-NAK NASTUTEA DA eta ortik agertu leiken gauza bakarra "ONBEAR⁽¹³³⁾ edo TXIROTASUN GALANTAN EGOKITZEA DA".

PP ta Sozialista menperatzaileentzat bai ondo, erreka loietan arraiñak errez arrapatzen diralako eta orreïn billa dabiz zalantzarik gabe, kloniko batzango baten bizi gaitezán, euren sasi-agintaritzaren mesedean.

Asia`tik Ario ta Indoeuropeo alderrai`ak ez eben egingo alde ba? nai-ta nai-ez!!.

Baiña., Etruskoa`k egon ziran Arno ta Tiber ibai-bitartean<sup>(134)</sup> eta eurak ipiniko ebezan ibilten erromatarren asmakizunezko eritziak Asia`n ta Afrika`n egin zán-lez, Europa osoan JAINKOA`k Mundu oneri emoneko Bereztasunezko LEGEA`ren egia zirriborrotzeko. Baiña irugarren zatikoa dalako, bertan ikusiko dogu.

5.5. Billaketazko azterkuntzan ibili diranai, goragarritzko izen-on :

Ezin dodaz aipatu barik itxi: Izkuntz, izen-toki, azur, margo, arri, giza-izti eta abarrezko billaketaren azterkuntzan ibili diranai, nai-ta egia`ren billa ibilita, menperatzailearen berekoitasunarengandik oztopo aundiak euki, edestian zear ikaragarritzko lanak egin dabezelako.

Izadi onen Homo-Sapiens`en asiera-ra toki-izen ta edesti lan onen bidez joanda eta Asia ta Afrika`n lenengoz, txandako menperatzaileak, pintzel,

zudaki, edo ixipu aundi bat eskuetan artu eta bakotzaren asmakizunezko siñezkintzaren eritziakaz⁽¹³⁵⁾ txandako orreik dana zelan margoztu eben ikusita, eten-bako azterkuntz-lan ederrean eginda eta arrigarritzko egoarritz eroanda⁽¹³⁶⁾, illuntasunak argitzen asi dira..

Ainbeste margo-esku emon eta gero, giza-izti⁽¹³⁷⁾, izkuntzalari, edestilari, azur-izti⁽¹³⁸⁾ eta abar. Ebaketariak⁽¹³⁹⁾ egiten daben antzera, margoaren esku-aldi bakotza kontu aundiagaz zati-txikerretan erauzita⁽¹⁴⁰⁾ azpikoa ez daiten ondatu, urte askoren ondorioz zelan agertuazo egiten dautsen egia`ri, gaur erd-ikusten baiño geiago asi dana eta emendik aurrera jakintzazko arlo guztietan dagozan almenakaz, gero ta errezago izango dana, eurei esker.

Goazan-ba, irugarren zatian ikustera, non eta noren norkerizko asmakuntzarekin asten diran bigarren aldiz, txandako menperatzaile orreik Europa`ko lurra eta erri-gizartearen NORTASUNAK, ixipuak⁽¹⁴¹⁾ eskuetan artuta, zelan margotzen daben, Mundu onen erri-gizarteak klonezko batzango baten jaurkitu gurean.

133.- Onbear = indigencia, necesidad. / 134.- Arno ta Tiber ibai-bitartean = Asia-Txikerratik etorritakoa? / 135.- Siñezkintzaren eritziakaz = euren egiak bakarrik agertu daitezán. / 136.- Egoarritz eroanda = paciencia. / 137.- Giza-izti = antropologo. / 138.- Azur-izti = paleontologo. / 139.-) Ebaketariak = cirujano. / 140.- Erauzita = hacer saltar. / 141.- Ixipuak = brochas.

3 ZATIA :

1. Leenengo eta bigarren zatiaren aipamena.
2. Erromatarren sarrera.
3. Etruskoak, latiña´ren jaiotza eta Erromatarrak.
4. Katolikotasunaren onartzea eta ondorioak.
5. Godo´ak.
6. Erdi-Mende au, Mauritarrak artean dirala.
7. Erdi-Mende onetan, Eleiza-Katolikoa´ren nausitasuna.

1. LEENENGO ETA BIGARREN ZATIAREN AIPAMENAK:

Leenengo zatian ikusi dogu, menperatasun asmoak, nai-ta Asia´n eta Afrika´n, leen-izkuntzak ta toki-izenak naspildu eta leiñuak edo erri-gizartea-kaz antzeko-bardin bat egin.

Asmakizun orreitan garaipenduta erri-gizarteak morroitzeko eta izen-tokiak aienatzeko⁽¹⁴³⁾, ez dabela indar geiegirik euki, JAUNGOIKOA`k BEREN BEREZTASUNEZKO LEGE bidez bizitzari emon eutson "BAITA"⁽¹⁴⁴⁾, nastatu bai, baiña ezereztu ezin dabelako.

Leen: Mundu oneitan jaioten dan guztia, oiñarrizko "BAITA" orreitan jaioten garalako. Eta aurrekotasun⁽¹⁴⁵⁾ ori eukin da, errez oartu edo konturatu geinkelako, "NORTASUNEZKO-BAITA" orren aurka dirala norkeriaren asmakizunezko alegin guzti orreik, Izadi onek daukazan berezko eskubide guztiak zapaltzen dabezelako, daukiezan sasi-asmakizunak indartzeko naian.

EUSKALERRIA da Homo-Sapiens sortu zanetik Paleolitiko-Neolitikoaren bitartean, ezin-beste lortu ziran jendekuntzazko Jakin-Demokratiko ederraren ikusbegi edo "AURRE !!". Gai al izango ete-dira, ezereztuteko ?. EZ DOT USTEN, JAINKOA LAGUN, EUSKALDUNAK GURA EZ BA-DOGU.

Emen bearrezkoa da aipatzea ARANA´tar SABINO´k, ARANTZADI´tar ENGARTZI´ri⁽¹⁴⁶⁾ 1.901´ean Urtarrilla`ren 5´eko eskutitzan esaten eutsona: "JAUNGOIKOA IZANGO ETEDA BA, GURA EZ DABENA....., GURE EUSKALERRI-MAITE AU SUNTSITU EZ DAITEN ?.

Bigarren: Mundu-fisiko oneitan, gizartearen belaun-aldiko etorkizunean, ekintzak jakintzazko azturan sendo oituratzen ba-dira eta sinismenean ikasitakoak berbeagaz mugatu, izendutako-toki eta erri-gizartearen ekan-duzko gauzak, nekez aienatu egiten dira, Mundu´an Euskal toki-izenari eta Euskalerrria´ri sortzen jakon lez.

143.- Izen-tokiak aienatzeko = anular, revocar. / 144.- Baita = conciencia. / 145.- Aurrekotasun = precedencia. 146.- Aranzadi Engartzi´ri = "Kizkitza".

Zentzuzko aztarna ugari orduan geratzen diranak, ez gaitезan aztu milla urte askotan ikasitakoarekin eta non ebatzeko eldu-leku ugari, naaspiltzen garanean edo egiten gaitunean, argi zabalera agertu gaitезan.

2. ERROMATARREN SARRERA:

Bigarren zatian ikusi dogu, zelan jendekuntzazko-jakintza Sumerian sendotu zanetik, edozein kaizertza-ren maldaberan, gora egiten eben kaizertza barriak, egoan jakitzazko jendekuntz ori bereganatu egiten ebala eta berakadarik ez daiten egon Grezia ta Mauritarrak egin eben antzera, edertu egin ebala, aurreko Demokrasiaren bide-zar oituran ale-

ginduta, azturazko jakin-egarriak ordezkatzan joan ziralako. Ez zan gertatu bardiñ Erromatarraz gero ikusiko dogun lez, oneik asierazko errepublika on-baten jaurkintzatik⁽¹⁴⁷⁾, oso-osoan, amaitu ezin dan sasi-norkeriaren leize-zuloan jausi ziralako.

Eta euren maldaberan beste batzuen erlijiozko eritziekin alkartuta indartzeko, gaur lokatzazko sasi-norkeri orreitan gagoz zikinduta urten ezinik.

3. ETRUSKOAK, LATIÑA 'REN JAIOTZA ETA ERROMATARRAK:

Etruskoak bideratuta, Erromatar asmakuntzaren sorraldia, K.a. 753'tik 510'era egin eben, Sabino ta Iszeres'akaz alkartuta.

Etrusko'en jakintza aundian, leen asmakizuna Latiña sortzeko, baliteke Mundu zabalean jakintzaren ibil-gaillua izan daiten egin ebela. Griego'aren laguntzagaz erindu ta argituz biribilduta, elerti-arauzko izkuntz-aundi bat biurtuta geratu zalako, gure gaurko egunerarte.

K.a. 715'an Poppilio'tar Numa'gaz asi zan eta lenengo zazpi errege euki ebazan, azkenekoa 510'e-an Tarkino'tar Luzio, arroputz deritxonarekin.

Lenengoetan oso jarduntsu⁽¹⁴⁸⁾ ibilita, mendeko asmakizun orrei zentzunezko itxura emon naian, Griego'en izkitegia artu eben eta euren arteko izkuntz bat eraberritzen ibili ziran Latiñezko iztegia lortu arte. Mundu guztirako egin ebena.

K.a. 509'an Errepublika sortu eben eta erregeen agintaritzak urtero auke-ratzen eben, lege-gizon bien eskuetan ezarri ziranean. Pretorak ziran auek, gero kontzul deituko ziranak.

147.- Nai-ta neurri aundi baten jaurkintzazko asmakuntz onekin eginda-be, menpekotasunezkoa izan zalako. / 148.- Jarduntsu = atareados.

Errepublikak'ko leenengo denboretan, sendi aberatsen aundikiak edo gurasoak ziran Uri'aren jaurkintzan agindu eleikenak, senatore batzarretan batuta, jabe-bide ori bizi guztirako izan da.

K.a. 240 urte ingurutan asi ziran erromatarren arazoak, erriaren be-maillako sendi oso aberats batzuk, erri-gurasoen⁽¹⁴⁹⁾ sendiakaz alkartu ziranean, beste erritarrak jaurkintzatik bastartzeko.

Ekintza orren eredu jaurkintza guztia euren eskuetan egonda, andi-mandikeria, apainkeria eta kirkilleriak goraldtu ziran ezin besterarte, euren arbasoak goi-maillan lortu ebezan osotasunezko oiturak eta ekanduak neurri aundi baten galduta.

Orren ondorioa, berezko baserritarren zuntsitzea edo ezeztatzea beartu eben eta lur-zabalaren etxagunak agertu ziran menpetasunezko joputasunean⁽¹⁵⁰⁾.

K.a. 106'an Erroma Kaiotar Mario eta K.a. 27'ko urtean Oktabio'tar Augusto'rekin, gudaloztearen indarrezko antolamenduan izen aundia artuta, kaizergotzan edo agin-zalekerizko⁽¹⁵¹⁾ jaurkintzan ezarri zan.

K.o. 306'an I Konstatino'k kaizertzara igon ebanean eta euren asmakisunezko elburuak indarra galtzen asi zirala ikusi ondoren, orduko denboran EKANDU arloan berrikuntza ekarten eban eta eten-bako ekiñaldian gorantz joan ziran Kristau indarrak alkartu gura ebazan, Erromatar kaizertza indartuta iraun ei dagian.

Eta orduko denboran eriotzeraiño aizatuta⁽¹⁵²⁾ egon ziran kristau eritzi ta gizarteak, Galeno'k 311'n Sardika'ko legearen bidez, Kristau jai-arauak askatzeko eskatuta, Konstantino'k 313'an Milan'eko agindua emonda, Balerio'k baieztuta askatu ebazan.

324'an, I Konstantino geratu zan erromatarren Mendebal eta Ekialdeko kaizergoetan agintari bakar-lez.

I Konstantino'ren eriotza 337'an gertatu zan eta ostean erritarren gudak sortu ziran.

II Konstantino⁽¹⁵³⁾ guda orreik irabazi-ta, 351'an kaizar-aulkira igon eban eta Mendebal ta Ekialdeko kaizertzak bateratu ebazan.

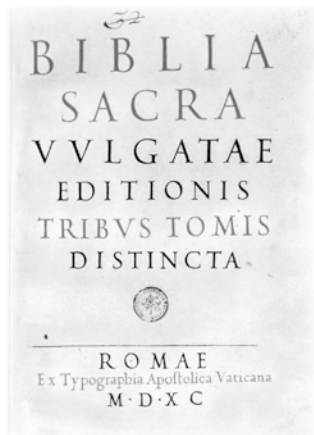
363'an Flabio ta Klaudio'tar Juliano, ziñ-ukatzaille⁽¹⁵⁴⁾ deritxona ezarri zan kaizar-aulkian eta 364'an Persa'k menperatu eben.

Eta Mendebaleko Erromatarren kaizergotzan azken ezarri zana 384? 395-423'rarte Flabio'tar Onorio izan zan. Nai-ta Erroma'tar Ekialdeko kaizergotza,⁽¹⁵⁵⁾ 1.453'ko urterarte iraun, areik eta Turko'akaitik menperatuta geratu arte.

Emendik aurrera, 410'ean I Alariko'gaz asi-ta, Godo'ak sartzen dira kaizergotzaren jokoan, Erroma saskildu ondoren.

149.- Erri-gurasoen = patricios. / 150.- Joputasunean = esclavismo. / 151.- Agin-zalekerizko = imperia-lismo. / 152.- Aizatuta = acosar, acorralar. / 153.- 331-363. / 154.- Ziñ-ukatzaille = apostata, renegado. 155.- Bizanzio'ko kaizertza deritxonak.

4. KATOLIKOTASUNAREN ONARTZEA ETA ONDORIOAK:

Eta emen ezartzen dira okerrezko erabagi aundiak, edestian zear etenbako goraldian ziñeskintza-arauz gogortzen joan zirenak eta oraindiño ezin doguzenak lepotik kendu, berezko erri-giza ta izkuntzaren eskubideai ainbeste kalte egiten dautsezan norkeriaren guzurrezko-arrazoikeri orreik, katolikotasuna alderdikidetu zanetik ona.

4.1. Konstantino´k 325´n urtean eta bere agindupean:

I San Silbestre⁽¹⁵⁶⁾ Aita Santuak Kordoba´ko Osio gotzaiña bere orde z joan zeiten deituta eta beragaz Bito ta Bizente apaizak joan da, Nizea´ko I Eleiz-Batzar Nagusia batu eben⁽¹⁵⁷⁾.

Bertan Arriano´ren irakaspidetza baztartuz eta Zesarea´ko (Cesarea) Eusebio´k siñesteko idatzi eban Kredo on-artuta, katolikotasunezko eritzi barri au aukeratu zan.

Ekitaldi au, ez dogu galdu bear gure ikusmenetik, gero Godo´en VI´n gizaldian Toledo´ko Eleiz-Batzar nagusian eta XVI´garrean errege-katolikoarekin zer gertatu zana jakiteko.

Konstantino´k urrengo urtean: "Izadi oneitan JAINKOA´gan eta Mundu onen giza-bitartean ordezkari-legeak zuzentasunezko bidean ezartzeko, solaskide⁽¹⁵⁸⁾ bakarrek, Kaizertza eta Eleiza´ren Aita-Santu´engan egoala jabetasuna" erabagitu eban eta ortik aurrera euren batzangotasunezko agindupean Munduko gizarte guztia eritzi orreitan sartu naian !! asi ziran ziñekintzazko ekintzakaz eta arrokeri aundiz, (batzangotu baiño, dana banandu ez dabena besterik egin) JAINKOA´k GAI´ari ipinitako BEREZKO LEGE guztiak naastuten.

Erabagi au artu zanean, erromatarrak asieratik eta Zesar Augusto´rekin batez be, Mundu onetan erregetza bakarra egon daiten asmakuntza indartu zan, Eleiza´ri eskubide aundiak emonda.

156.- 314-335. / 157.- Osio Gotzaiña, 257'an ? Kordoba'n jaio eta 357'an Panonia'ko Sirmio'n il zana. Kordoba'ko Gotzaiña eta Konstantino'ren aolkulari zana Arrianismoa bastartu dagian eta Nizea'ra Aita Santu I San Silbestre orde z joan zana Bito ta Bizente apaizaren laguntzan. / 158.- Solaskide = interlo- cutores.

4. 2. Erroma´ tarrak Europa`ra ekarri ebena:

Erromatarrak, gulari edo borrokalari aundiak izan ba-ziran be, sekula ez ziran izan erri-bat eskolatzeko gai.

Eginda egoten zana edo eta ibili ziran erri guztietatik egon zan baliozko mozkin guztia eurentzat artzen eben, erritarrak galazota.

Legedi arloetan ausartak izan ba-ziran be, euren menperatzaille-asmakizunezko eritzian eginda egon ziran danak. Eta ori izan zan Erromatar-Bakea ?.

Grezia, erromatarren bultzadagaitik menperatuta geratu zan gualozte eta politika arloan.

Euskalerrriaren lurraldeko-batzar nagusien antzera, Grezia´ tarrak sekula ez eben artu nazioa´ren izena, eurak gogoan euki ebalako, Ludi onen berezitasunezko LEGE-indarrak zelan jokutzen daben giza´ren Berezko Nortasuntan eta mailla aundiko ulermena lortu eben jakintza orreitan.

Euki eben antolamenduzko-jaurkintza itzarmenekoa edo elkargokoa izan zalako, sekula Laterrizko Uri´tik gora ez ziran joan, danoren Nortasunezko ardurak zaintzeko.

Denbora aietan, berezko antolakuntzatik kanpo, ez Euskalerrriaren batzarrak, ez Griegoa´ren elkartasunak ez ebelako geiagorik bear.

Erromatarrak katolikotasunagaz indartuta, euren menperatzailletasunezko asmakisunakaz, danok JAINKOA´ri begira, banaka eta erritartuta euki genduzan Nortasunaren ordezkartzazko ardurak antolatuta, odolkeriz ezerez-tuteko alegiñean, zirriborrotu baiño ez egin eben.

Orregaitik Greziatarrak gai-lez menperatuta geratu ba ziran-be, erromatarrak euki eben be-maillako edo zentzungabeaundikerizko ulermena, beti egon bear izan eben Grezia´k bizi oneri emon eutson adierazpeneko ulermenaren mende, zentzun aundiko jakintzan kokatuta egon ziralako.

Erromatarren arrokerizko asmakuntz orreikaz, beti sortzen dira eztabaidak gauza bien artean aukeratu bear dogunean: "Gai onetan sasijainkotasunean aundiak izan, ala JAINKOA´k Ludi oneri erperatuteko LEGEA´n ondo adierazpendutako lotsagizunean bizi.

Leenengoa artu eben, eta asmakuntz orregaz, gualozteak indar aundiko antolamenduan eraikita, Munduko lurak eta gizarte guztiak menperatzen asi ziran. Danok, euren errege ta eurak asmatutako jainkoen agindupean egon gaitezana.

Andik oraiñarte, bidean aurkitu eben indar guztia, nai berezko edo egindakua izan, indarrez eta amarrukerizko "VENI, VIDI, VICI" jokoagaz, katolikotasunezko alderdikieran sendotuta, euki eben asmoa betirako izango zala uste eben.

Baiña antza, Ludi onentzako EGILLEA´ren asmakuntzazko agindua ez dala-ko ori, lurraldeetan dan guztia batzangotu baiño, zati geiagotan bananduta iñork ez dauen aituten nora-bideko naaste-borraste baten agertu gara, nai-erri lez, bai izkuntz-lez.

Zergaitik?: Izkuntzak eta erriak euren Nortasunezko Berezkotasunean diralako tresneri ederrenak JAINKOA´ri ulertzeko eta beren agindua EKANDUZ ta OREKAN zaintzeko zentzunezko eta danon arduraren antolamenduzko ekintza on-baten.

Zertarako, dan guztiaren erantzukizunezko ardurak asmatutako iraspen⁽¹⁵⁹⁾ edo

eta esku bateko agindupean batu. Danon ordezeko arduraren-lanak eurak beteteko?.

Ezinezkoa da ori. Danok !! ordezeko ardura orreik gizartearen zentzunezko antolamendu on-baten ordezkatzeko jaiotzen garalako.

Asmakerizko ekintza orreik asken baten izan ziran, erromatarren eta kato-likotasunaren amets ta indar guztiak suntsitu ebazanak, gizon-emakumeai olako eritzi-bidetik, gaitzberako-baitan⁽¹⁶⁰⁾ kokatzen gaitulako.

Gaur, Europa´n eta EUSKALERRIAN batez-be, oraindiño daukaguz gure ar-tean fazista indar orreik, zentzunezko arrazoia ez dabena izten bere lekuan kokatu daiten, baiña uste dot denbora gitxirako izango dala: "JAINKOA´ren BEREZTASUNEZKO LEGE aurrean, euren maltzurereko guzurrak nabaritasun guztiagaz suntsitzen⁽¹⁶¹⁾ diralako".

Ala, Mundu´an beste irugarren odolkerizko sarraski aundi bat egin, antola-kuntzak leen maltzurereko asmakizunetara eroateko?. Ori zan, Mundu´ko bigarren guda nagusian sortu zana.

Aukera ori be ezinezkoa biurtu jaku, iñorentzako ez zalako egongo urten-biderik.

A ta guzti, gaur Mundu´ko gizartea artegatzeko daukien aukera bakarra, diruan dago, ostondu edo eta beren bideak moztuta, erri-gizarteai irauzi edo errotik atara⁽¹⁶²⁾ egiten dautselako, guztiz noraezean urduri kokatuta.

Luzaro?. Aukera orreik-be, epe laburra daukie, Mundu onen gizartearen BAITA, lenago beren bakezko-lekuan kokatzera joango zalako.

Ori da arrazoi aundiarena, gaur iñork ez dagian izkillurik erabili eta askoz gu-tziago gure EUSKALERRIAN.

5. GODO´AK:

Godóak ez eben denborarik, erromatarren eredu-zko alegiñean euki ebezan kaizertzazko asmakizunak sendo ezartzeko, eta Europa osoan denbora guztia, borrokan baiño ez emon eben.

Ardura aundiz egin ebena, Ekialdeko erromatar Arkadio´ren seme II Teodosio kaizertzak⁽¹⁶³⁾ argitaratu eban “Teodosio´ren lege-bilduma” eta I Justiniano´k⁽¹⁶⁴⁾ beren “Corpus juri civilis”⁽¹⁶⁵⁾ batu eben antzera, II Ala-

riko´gandik asi-ta, 506´n urtean Romana-Bisigotorun⁽¹⁶⁶⁾ legearen laburpena argitaratu egin ebelako Mendebaleko bisigodo guztientzat.

Leobijildo⁽¹⁶⁷⁾ konturatu zan, erromatarren antzera, katoliko Kristau alderdian egoala aukera bakarra euren sasi-mende asmakizunakaz aurrera irauteko eta beren seme Rekaredo limurtu eban Arrianismoa baztatu egi-en eta katolikotasuna besarkatuta indartzuz, euki ebezan elburuak garaitu egiazan.

I Rekaredo´k⁽¹⁶⁸⁾, 587´an Arrianismoa baztartuta eta 589´an katolikotasuna besarkatu ondoren, Toledo´ko III´garren Eleiz Batzar Nagusia batu eban bere agindupean eta ortze emon eutson indarra ostera be, erromatarrek, Mundu onentzako errege ta katolikotasunezko ekandu bakarra euki eben asmakuntzari.

Europa´ren Mendebaleko erdi-ugarte onetan ortik aurrera sortu edo eta egingo

ziran jaurkintzazko antolamenduak, iru baldintza oneikaz beartuta geratu daitezcan: “Grezia´ren jakituria, Erroma´tarren Legea eta Eleiza´ren Katolikotasuna”.

Berez ezin leikezanak iñondik-iñora be eskondu, Grezia´ren jakiturizko Demokrazia ezin leikelako bateratu beste biekaz, oldozmeneko eritzian guztiz aurkakoak izan-da, Askatasunaren Demokrazia ezin dalako Menperatzailetasanaren asmakuntzazko ekintzakaz zorro edo zaku bardin baten sartu.

Euki ebezan erromatar asmakizunakaz, beti borrokan ibili ziran eta Euskaldunakaz batez-be.

Aukeratzen zan euren errege-barri bakotza jaur-alkian ezarri orduko, beti beartuta egon ziran esaten: “ET DOMUIT VASCONES”. Guzurra utsa izan zana.

Esan oneri Aita Santiago Onaindia´k eta Olazar´tar Maritin´ek erantsunez, batera esango eben: “LUJURIA EXUBERANTE”.

163.- 401-450. / 164.- 483-565. / 165.- *Corpus juri civilis* = *código Justiniano*. / 166.- *Romana-visigotorun* = *breviario de Arriano*. / 167.- 568-586. / 168.- 516-601.

711'an Mauritarrak etorrita suntsitu egin ziran, baiña asmakizun orreik Pelayo'k Asturias'era eroanda⁽¹⁶⁹⁾, andik eta katolikotasun bidetik asiko zan oster-a-be erdi-ugarte onetan beren berrezkuntza eta 800 urte gero-ago⁽¹⁷⁰⁾ ekiñaldi gogorrean asi mendetasun orreik lortzeko.

6. Erdi-Mende au, Mauritarrak artean dirala:

Erdi-Mendea danari esaten jako, erromatarren Mendebaleko kaizertza 476'an Godo'ak ezereztu ebenetik, Turko'ak 1.453'an, Konstatinopla menperatu eben arteko aldiari.

Edo eta erromatarrak suntsitu ziranetik, 1.440-1.450 urte bitartean, irarko-la⁽¹⁷¹⁾, irarri' tzeko papera⁽¹⁷²⁾, bolbora edo lerrautsa⁽¹⁷³⁾, itsas-orratza⁽¹⁷⁴⁾, itsas-ontzi' entzako ontzi-oial mugikorra' ren asmaketak lortuta, Amerika agerketa' ren ondorioz lurralde nagusi bietan asi ziran itsas-billaketararte.

Bai, pizkunde⁽¹⁷⁵⁾ edo eta Eleiza' k Lutero' tar Martin'ekin asi-ta euki ebazan berrizkuntzazko⁽¹⁷⁶⁾ arazo-aldiak deritson arte.

Goi'ko ta beko Mende-Aldietan banatzen da Erdi-Mende au, leenengo gizaldiak goikoarenak esaten jakozenak eta be-aldekoak askenekoari.

Goian ikusi dogun lez, esan leike Metal-aldi edo Aro' tik aurrerantzean Sargon' en (?) gandik asi-ta, jendekuntzazko jakiturian⁽¹⁷⁷⁾ garaipentzen zanak, eskubidea ta indarra eukala besteak menperatzeko eta alan sortu zan Siria, Ejipto, Grezia' tik zear, Mauritarren garai' eraiño.

Onen asiera K.a. 1.000 urte gitxi gora-beran sortu zan.

Onek-be, bardiñ gura eben egin, baiña artean Erroma' tarrak K.a. 753 urte ariñago jaio ziran eta K.o. 325' ean Konstantino I San Sibestre Aita-Santua' rekin batera Nizea' ko batzarrean beste zeaztasunezko eritzi-bat emon eutsen mugi-aldi oneri Mundu guztia kaizar eta Aita-Santu baten agindupean batzangotzeko.

Ortik aurrera gaur arte, ikaragarritzko lasterketa bat izan dana, JAUNGOKOA' k Ludi oneri Berezitutako⁽¹⁷⁸⁾ LEGEA' ren aurka.

Mauritarrak 711' n Europa' ra sartu ziranetik, euren asmakizuna garaitzeko guda- antolamenduzko indar aundiekin asi ziran, baiña ikusi dogun lez, Poitiers' era elduta Martel' tar Karlos' ek geratu ebazan.

169.- Alan diñue. / 170.- 1.453. / 171.- Irarkola = imprenta. / 172.- Irarritzeko papera = papel para imprimir. / 173.- Lerrautsa = polvorra. / 174.- Itsas-orratza = brujula. / 175.- Pizkunde = renacimiento. / 176.- Berrizkuntzazko = reforma. / 177.- Jakiturian = civilizaciòn. / 178.- Berezitutako = naturalizado.

Ortik gora ezin eben igon eta euren 781´eko urtetan gure artean egonda, XIn. gizaldian berakadan asi-ta, 1.492 Granada´ko menperatasunezko itun´erarte iraun eben.

Baiña, Mundua´ri emon eutsoen jakintzazko eragipena, ia gure denboretaraño eldu da.

Euren izkuntza ezarri naian, toki-izenak be alegindu ziran aldatzen, adibidez: Guadalajara ibai´aren leen edo Euskerazko izena ARRIAKA edo ARRIAGA izan zana, eurak GUAD-ILHIJIARAH⁽¹⁷⁹⁾ esangura bardiña daukan izena ipini eutsoen eta gaur bertatik datorren Guadalajara´gaz geratu ziran.

7. ERDI-MENDE ONETAN, ELEIZA-KATOLIKOA´REN NAUSITASUNA:

Erromatarren menderatzeak amaitu ziranean, Europa´n, Aita-Santua´k Nizea´tik euki eben gogoaren eta aldizko uts-ezintasun⁽¹⁸⁰⁾ siniskai-bidetik, Eleiza-katolikua agertu zan erri-gizarteak alkar-ganatzeko eta jakintzan jendekuntzatzeko danon gaiñetik agintaritzazko indar nagusienetarikoa, eta bereala bete

ziran Europa´ko lurralde guztiak bas-eliza, eliza edo jauretxe ta Gotzai-eliza´rekin⁽¹⁸¹⁾.

Gero, erlijioa-irakatsiz, Europa´ko lurralde zabala latiñ-jendekuntzan ezarri ebana eta orduan egoan erlijiozko Kristau sugar edo irakiñaldi erri ta erri-gizarteetan susmatu edo igarritzeko, ez dago bezterik, katolikotasun-jardueran⁽¹⁸²⁾, egin ziran gurutz-gudaldiak eta Eleiz-epaiketetan⁽¹⁸³⁾ banatzen ebazan zigorrak ikusi baiño.

Frantzia´ko lurraldean Klodobeo´k⁽¹⁸⁴⁾ Merobinjio leiñua sortu ebenetik eta Kristautasuna besarkatu ondoren, euren etxe-zain⁽¹⁸⁵⁾ eta gero errege izango zan Martel´tar Karlos´ek, 732´an Mauritarrek Tours eta Poitiers´en geratu ebazan, ekintza orregaz Europa´ko Katolikotasuna galbidetik gorde egin ebana.

Bere seme Pipino⁽¹⁸⁶⁾, edestirako "laburra" izendatuta geratuko zana eta Karlo Magno´ren aita, 751´an Karolinjioa´ren leiñua sortu ondoren 800n. urtean, Ill Leon Aita-Santuak Karlo-Magno´ri⁽¹⁸⁷⁾ Gabon egunerako Erroma´ko San Pedro eleizara deituta, Mendebaleko Erroma´tar Kaizar Sakratuaren Augusto-Kaizar jauna koroatu eban. Ortik asiera emonda ostera-be, zoritzarreko erromatar menpekotasunaren asmakuntza orreri.

Alemania´n I Oton aundia⁽¹⁸⁸⁾, 962´an XII Juan Aita-Santua´k, Europa´ren erdi-ko-aldea, Italia´ko iru-zatitik bi eta Frantzia´ren Ekialde´ko Erromatar-Kaizar-

179.- *Guad-Ilhijiarah* = arriaren erreka esangura dauana. / 180.- *Uts-ezintasun* = *infallibilidad*.

181.- *Gotzai-eleiza* = *catedral*. / 182.- *Jarduera* = *proceder, comportamiento*. / 183.- *Eleiz-epaiketan* = *autos de fe*. / 184.- 481-511. / 185.- *Etxe-zain* = *mayordomo*. / 186.- 715-768. / 187.- 742-814. / 188.- 912-973.191.- 1.527-1.576. / 192. 1.500-1.558. / 193.- 1.503-1.564.

Sakratua izendatu ondoren, 963'an euren arteko gora-beragaitik ez ziralako konpontzen, Oton'ek kendu eben beren jauralki'tik eta VIII Leon ezarri eban.

Txekoslobakia'ren errege I Boleslao'k⁽¹⁸⁹⁾ onartu egin bear izan eban Erroma'tar Kaizar Sakratua'ren naguzitasunezko menpetasuna eta abar.

Gero I Maximiliano⁽¹⁹⁰⁾ I Karlos'en aitite eta II Maximiliano⁽¹⁹¹⁾, I Karlos'en⁽¹⁹²⁾ anaia Alemania'ko I Fernando'ren⁽¹⁹³⁾ semea be, Erroma'tar Kaizar Sakratuak koroatuak izan ziran.

Kontuan artu bear dira, 1.516'an I Karlos Espaina'ko errege izendatu ebenean eta 1.519'an Alemania'ko kaizar V Karlos'en izenarekin egin, Frantzia'ko I Franzizko'ren aurka euki ebazan Europa'ren lau-guda nagusiak, Aita-Santuak euren buru gaiñetan dindilizka euki eben Erroma'tar kaizar Sakratuzko domiña aundi ori nork eroan dagian Europa'ren Mendebal onetan:

1^a = 1.521-1.526.⁽¹⁹⁴⁾; 2^a = 1.526-1.529 eta urte onen bitartean I karlos'ek Erroma'ri eraso egin ta saskildu ondoren, VII Klemente Aita Santua I Frantzizko'rekin kidetuta egon zalako, I Karlos beren atzetik arrapaka ibilita, onek Sant'Angelo'ko gazteluan ostondtu bear izan eban⁽¹⁹⁵⁾. 3^a = 1.535-1.538 eta 4^a = 1.542-1.544 Niza'ko bake-une edo gudu-arte eta Krespi'ren bakean amaitu ziranak, eta abar.

Eta kontu aundiagoan, Errusia'ren askeneko muga'tik Itsas-Atlant'era-ño eta Noruega'tik Afrika'raiño⁽¹⁹⁶⁾, Kristiñau'kide izan da, nai-ta batzuk beranduago egin arren, 325'ean katolikotasunaren indarrezko alderdikeria sortu zanetik, 622'an lenengo banaketa Islam sortutakoan euki ebala eta Europa'ren errigizarte asko beartuta, Kristau egin zirala.

Gaiñera, ez zala JAUNGOIKOA'ren agindua, BEREN LEGEA'ren bereztasunean sortu ziran: Gizaren, leiñu edo erri eta errigizartearen Izkuntzazko Nortasunak suntsitzea, gure arbasoak bereztasun oneri, BERA ta BEREN LEGEA'ren aurrean, euken bereztasunean, ondo zainduta adierazpendu egin ebelako bizitz-au.

Sargon'etik asi-ta, Erroma'tar Kaizar Sakratu asmakizunaren atzean ibili ziranak, ondo baiño obeto jakin eben ez zirala JAUNGOIKOA'ren gauzak, sasi-agintaritzarenak baizik. JESUKRISTO'k, beste gauza batzuk esan euskuzalako.

Eta ikusi dogun lez, euren artean, ondo baiño obeto jakin ebala, erabilten ebana norkeriaren gauzak zirala, sasi-garaipenaren atzean ibilita Aita-Santuaren uts-ezintasuna-be, ez ebalako contuan artzen.

Begitu bestela erlijiozko sinismenean euki eben ulermena, Frantzia'ko erregetza gure Nafar'tar Illn. Enrrike'ren eskuetara aukeratu zanean.

Kontuan euki, Nafarroa'ko erregetza, 1.527'an II Enrrike Frantzia'ko Angulema'ko Margarita'gaz⁽¹⁹⁷⁾ eskondu ziran ezkeroztik, katolikotasunezko erlijioaren aurka, ukalarien⁽¹⁹⁸⁾ erlijiozkoak zirela. Eta legez tuta 1.560'an Nafarroa'ko III Juana erregiñagaz.

189.- 935-976. / 190.- 1.459-1519. / 191.- 1.527-1.576. / 192.- 1.500-1.558. / 193.- 1.503-1.564. 194.- 1.525'an Pabia'ko borrokan, Ufrbieta'tar Juan bizkaitar-gudariak I Franzizko arrapatu eban, eta I Karlos'ek atxilotu. / 195.- 1.530'ean VII Klemente Aita Santuak Igo eta Vn. Karlos, Erroma'tar Kaizar Sakratua izendatu eben. / 196.- Bera kontuan artuta. / 197.- Angulema'ko Margarita, Frantzia'ko I Frantzizko'ren arreba zana. / 198.- Ukalarien = protestantes. / 199. Ukalaritzatik = protestantismo. / 200.- Nai-ta berak entzun ori, emon ez.

1.593´an, paregabeko aukera ori, baldintza onegaz agertu jakon: “Kalbino´ren ukalaritzatik⁽¹⁹⁹⁾ alde edo ukatu daiela eta katolikotasuna besarkatu”.

Bere erantzuna: “PARIS´ek, MEZA BAT ONDO MEREZI DAUALA” esan ondoren, 1.594´an Otsaila´ren 27´an Frantzia´ko errege koroatu eben, IVn. Enrike izenagaz.⁽²⁰⁰⁾

Orduko Munduan eta Europa´n batez-be, erri-gizarteak, ez orren gogorkeria-
ren griña´pean⁽²⁰¹⁾ bakarrik bizi bear izan eben, batzangotasunaren asmakizun
ori kontrolatzeko, aitor-*seme* andizki edo galdukerizko feudo-legepean⁽²⁰²⁾,
premiñan⁽²⁰³⁾ eta uzurri edo elderri⁽²⁰⁴⁾ ugari artean bizi izan bear ebalako.

Negargarria da ikustea, zelan katolikotasunak kaizar-domiña aundi ori,
errege guztien buru-gaiñean dindilizka ipinita indartsuenak artu dagian
batzangotasunaren norkerizko asmakuntz-ori aurrera eroateko, Europa´n
Kristiñau erlijioa eskuetan panpa-bitxi⁽²⁰⁵⁾ edo panpa⁽²⁰⁶⁾ bat lez ibilita,
egin ziran odolkerizko sarraski´ak.

Pozgarritasunezko egia da baiña, jakintzazko-jendekuntzagaitik leen lekai-
detxe- tan babestu egin zana eta gero Bolonia, Padua, Paris eta abar´eko
lkastetxe-Nagusietan eskolastikazko eraman-onaren⁽²⁰⁷⁾ zentzua sendo-
tzen joan zalako.

Eta geien, Akino´tar Tomas Santua´k⁽²⁰⁸⁾ Aristoteles´en eraman-onaren
irizpide bereketagaz⁽²⁰⁹⁾ maixutasun aundiz bat-egin ebana. Nai-ta berak,
bere azkeneko denboratan zalantza asko euki, bere idazkietan zeruko izku-
tasunari ez ebalako jakin, bear eban lez, egokitasunik emon.

Orduko “eraman-oneko”⁽²¹⁰⁾ zirriborro orren barruari, argitasun aundiak
emon eutsoezelako.

199. Ukalaritzatik = protestantismo. / 200.- Nai-ta berak entzun ori, emon ez. / 201.- Griña´pean = preocupaciòn, desasosiego. / 202.- Galdukerizko feudo-legepean = corrupto, feudalismo vakvasor. / 203.- Premiña´n = indigencia, pobreza. / 204.- Izurri edo elderri = epidemias, o, pestes. / 205.- Panpa-bitxi = marioneta, tìtere. / 206.- Panpa = muñeco. / 207.- Eskolastikazko eraman-ona = filosofia escolastica, escolasticismo. / 208.- Akino´tar Tomas Santua = 1.225´ean Italia´ko Rokka-seka´n, Kanpania´ko Aki-no´ren aldamenean dagoena jaio, eta 1.274´an, Fossanoba´ko zizter-lekaidetxean il. / 209.- Asimilaciòn = “bereketa”. Critica = “irizpide” de la filosofia del aristotelismo. / 210.- Eraman-oneko = filosofia.

4. ZATIA:

1. Gure Erdi-Mendeko Euskalerrian, errege jaun sorkuntzaren sarrera.
    1. 1. Euskalerrian errege jaun´en sorkuntza.
    1. 2. Gure Nafar-erregetza.
    1. 3. jauntza.
  2. 1.540-50´en Erdi-Mendeko urtetik Oraingo-Aldira, edo ta Berrizte-Alditik⁽²¹¹⁾ Frantzia´n 1.789´an egin zan iraulketatik gaur arte.
  3. EUSKEREA´k Euskalerriri..., zelako irudiagaz itxuratzen dautso ?.
  4. EUSKALERRIKO SEMEAREN EGIN BEARRA.
- 1. GURE ERDI-MENDEKO EUSKALERRIAN, JAUN ETA ERREGETZAREN, SARRERA:**

Sarrera:

Oraiñarteko edestilari geienak, etorkizunezko erri-gizarteak eurak gura⁽²¹²⁾ dabon argitan ezarri daitezana, Europa eta Euskalerriko arbasoen-ulermenak zelako zentzu-agaz jokatu ebon esateko: "Beti izan dira, edestian etorri dan erromatar batzangotasunezko-asmakizun mende orregaz zikinduta, berezko erri-giarteak ezerezko kontuan euki gabe eta norkerietan dabizenai lagunduz, daukiezan sasi-garaipenaren egarriak iraun dagiezan".

Espainolak adibidez, beti agertzen dabe, euren errege ta izkuntza⁽²¹³⁾ betikoak izan edo eta danok espainolak izan bagiñan balitz bezala. Egia baiña, ortik urrun dago.

Orregaitik, Euskalerrian´ren edestia eta Euskal-izkuntza berezko nortasunaren zentzu aundia geienetan ! utzikeriz⁽²¹⁴⁾ betean, "Mendekotasunean⁽²¹⁵⁾ bizi izan garela beti" esaten dabe. Emen, Onaindia´tar Aita Santi ta Olazar´tar Martin´en "Lujuria Exuberante" agertuko zan zalantzarik gabe.

Zelan ulertu leike ori..., gu bizi-bizi gagozanean eta eurak "nortzuk diran jakin gabe ?".

1.1. Euskalerrian, Errege jaun´en sorkuntza:

Euskalerriko lurraldeak, euren batzarreko nagusitasunean antolatuz jaurkintzen ziran eta batzar-nagusi orrean agintaritzak mugarik ez euki ebala adierazteko, Bizkaia´n zelako baldintzakaz aukeratzen ziran Jauna´k jaurkintzaren antolarazirako argituko dodaz.

211.- Berrizte alditik = desde la filosofía. / 212.- Edo beartuta. / (213.- Izkuntz-ori Espainol ez dana, Gaztelarazko latin-kumea baiña. Eta, ZER da ESPAINA ?. / 214.- Utzikeriz = lleno de omisiones. 215.- Mendekotasunean = subordinación.

Europa guztian, baiña Euskalerrian batez-be, errege-jauntzak aukeratzen zira-nean, erriak iru gauzatarako artzen ebazan: A) guda-buru izateko; B) zuzenbide-aren buru nagusia izateko eta D) Bizkaiko ondore aundiko lurraldeak zaintzeko.

Jauntza, ain zabaleko almen eta ondasun orrekaz jantzi ba-eben, bere buruzagitasuna lasaitasunezko jaurkintzan iraun dagian izaten zan.

Eta kontu aundian artuta, berea ez zala ezer !!, daukon guztia Bizkaitarrak emonekua zalako, beren antolarazian⁽²¹⁶⁾ babesteko.

Orregaitik, aginduaren eskubide bakarra errian egon zala erakusteko: "Eragita- sunean apur-bat"; Beste apur-bar "Egilletasunean" eta beste atal-txo bat "Legegilletasunean" bakarrik emoten eutsoen.

Alderantziz baiña, batzordea beartuta geratzen zan, jaun edo erregeak bere antolarazian bakeak lortzeko edo baten bat indarka sartzen zanean kanporatzeko, borrokatu bear ebenean, euki eben gudaloztea guda-mutillakaz bear eben neurrian indartu eta ordezeko-soldata diru-ordaintza barik, jaun edo erregetzaren antolarazi barruan bakeak lortzeko izaten zanean eta ariñautik ordainduta, etxetik kanpo zanean.

Jaun edo erregearen baldintza au, nai Europa´n eta bai Euskalerraren askatasunerako, txeberazko sare-aundi bat biurtu jakun, Euskaldunak ortik aurrera anai-arteko borrokan ibili garalako beti.

Jaun erregeak, bategaz edo besteagaz borrokatzen ibiltzen zanean, bai beren maltzurkerizko andikeriaren billa ibilita, adibidez: Il Juan⁽²¹⁷⁾ eta beren seme Fernando katolikuk Nafarroagaz geratzeko ibili ziranean, anai arteko gudak izan diralako beti.

Zergaitik?: Europa eta Euskalerraren askatasunarentzat batez-be, eleiza-katolikoaren alderdikeriak, itxura-gabetuan⁽²¹⁸⁾ ekarte eban beste txeberazko sare aundi batekin, Munduko batzangotasunaren asmakuntzan, latiñez eta kaizar ta Aita-Santu baten agindupeko jaurkintzak lortu daitezenez⁽²¹⁹⁾ bat egin ebalako: "GREZIA´tarren JAKINTZA", "Erroma´tar Kaizar-Sakratua´ren Katolikotasuna" eta "Erroma`tar Menperatzaille LEGEA`kaz" batera.

Aita Santuak "Erroma´tar kaizar-sakratuzko katolikotasunaren kaizar domiña andi ori, errege-katoliko guztien buru gaiñean dangilizka ipinten ebalako indartuenak artu dagian, errigizartearen gaiñetik, asmakuntz gaizto orreik lortzeko.

Grezia´tarren Jendekuntzazko-Jakintz Demokratikoa..., naastu leike erromatar menperatzaille kaizar-sakratuzko katolikotasunaren legeakaz ?. EZ !! guztiz aurkakoak⁽²²⁰⁾ diralako.

Alderantziz, naste-ori egiñagaz, eurak emon euskuen aukera ederrena, euki eben menperatzailletasunezko asmakeri ori, Berezko egiagaz alkar-aurkezteko⁽²²¹⁾.

Eta nai-ta egi-billaren azterkuntzak oso odoljariozko lazkartasunean⁽²²²⁾ etorri izan ba-da be, Grezia´ren jendekuntzazko jakituri-demokratiko ar-

216.- Antolarazian = arbitraje. / 217.- II Juan = Aragoi´ko erregea. / 218.-Itxura-gabetuan = camuflado. 219.- Kaizar ta Aita Santu baten agindupeko = nacional-catolicismo fascista. Rouko Barela´k atzo...., nortzuri esan eutsoen faziztak zirela ?. / 220.- Aurkakoak = antagonicos. / 221.- Alkar-aurkezteko = cotejar. / 222.- Odoljariozko lazkartasunean = dureza, aspereza, bastedad.

tean sartuteagaz, mesede aundiak egin eutsozelako Mundua'ri, Berezko egiaren zentzuak argitu zitezten.

Baiña, Europa'n eta Euskalerrian batez-be, errege jaunak sortu ziranetik gaur-arteko edesti guztian, Europa'ko jakintza eta indarra, guzurrezko baldintza bi-orreitan ezarrita eta agintaritzazko nagusitasuna artean, maltzur-guzurkerizko joko orreitan Bereztasunaren egi-guztia naspiltzeko alegiñean ibilita: "Berezko erri ta izkuntzak, irten-bide barik geratu ziran".

Edestiko joko guztia, beti izan dalako berezko erri ta izkuntzaren aurka, onein NORTASUNA'k desagertu aienatu edo suntsitu daitezcan, Mundu oneitan euren sasi-jainkotasunean ezarri gaitezcan.⁽²²³⁾

Gudaren buruzko alegiñean, nor ez da gogoratzen Zesar'en "VENI, VIDI, VICI" gaz, Godo'en "ET DOMUIT VASCONES" eta Katolikotasunak Nizea'tik aurrera Euskerea bastartzeko esaten dauskuenakaz "HABLE USTEN EN CRISTIANO", euren beldurkerizko guzurra ostondu naian edo aiñ nabaritasunezkoa izan-da, indarkerian erakusteko.

Eta bai abar asko-be, menperatzaile-eritzi orren "LORAK" baiño ez diranak, Berezko Erri ta izkuntzaren aurka.

Zergaitik ez dabe esaten "HABLE USTED EN KATOLIKO ?". Bildur dira euren maltzur-menperatzaile jokoa argitan agertzea ? Argi dago, lotsabako oilo-bustiak dirala "JESUS"en irakaskintza olan zikintzen dabenak, sasi-jainkotasunaren asmoz.

Gaiñera, batu edo batzangotu baiño, nai NORTASUNEZKO erri ta izkuntzazko arloetan, milla zati geiagotan birrindu dauana.

Munduko eta Europa'ren edesti guztia, odolkerizko sarrazkintza baten eka-ri dabe sasi-asmakizun ori dala eta ez dala. Nortzuk dira ikarabideen⁽²²⁴⁾ izutzaille edo izu-arazleak ?⁽²²⁵⁾

Ez ete da ordua zentzunezko aldakuntzan asteko..., gaiñera ikusita BEREZKO LEGEA'ren indarrak buruaren goi-aldian daukaguzela keiñalari, noz iruntsiko momorro aundi baten antzera ?

1.2. Gure Napar-erregetza:

778-824'an Orreaga'n, Euskaldunak Karlo Magno'ren aurka euki gendun borro-

kak gerta-egun bi-orrein ostean, Banu Kasi sendiaren laguntzagaz, Aritza'tar Iñigo'rekin asi gendun Nafarroako-erregetza.

Eta 888'an, Illn. Alfonso'gaz Padura'n⁽²²⁶⁾ euki gendun borroka odoltsu-aren ostetik, Jaun Zuria'gaz Bizkai'ko jauntza.

Eta antolakuntzazko jaurkintz orreitan asi giñatetik, BEREZKO EUSKAL NORTASUNA'k aienatzeko sartzen gara gaur arte, edesti guztiko borroka orreitan.

223) Begitu zelan dabiz gaur be. (224) Ikarabide = terrorismo. (225) Terroristas. / 226.- Padura = borroka'ren ostetik Arrigorriaga deituko zana.

Nortasunezko izatasunean, errege-jaun biak oso abertzale aundiak izan ziran, Bereztasunaren babeserako baiña, uko ezinezko txeberaren sare-ar-tean nai-ta nai-ez inguratuta.

Nafarroa'ko erregetzan lenengoetatik asi-ta esan bear da: Batzangotasun orren asmakuntz-bidetik eta Europa'n Eleiz'tarrak euki eben aolkularitzazko jabetasunagaz, Latiña elburu-lez gaienduta, Nafar'tar-Jaurkintzan Euskeraz, sekula ez zala idatzi agiri bat eta latiñez ez ba-ziran egiten, naia-go latin-kume⁽²²⁷⁾ baragarrian. Napar-erritarrak ezeren kontuan artu gabe. Joko orreitan eurentzat gaur-lez: "ZER ziran Euskal-Nafar-erritarrak ?".

IIIIn. Santso Garzez "Aundia"k⁽²²⁸⁾ 1.035'an kaizar-erregetza bere semeen artean banandu ebenetik, Gaztela eta Aragoi'tarrak edesti guztian ibili ziran zirikatzen, nork geratuko ete-zan Nafar'tar erregetzagaz.

Eta len, Frantzia ta katolikotasuna bakarrik euki ba-eben etsai, Gaztela ta Aragoi'tarrak asmakizunezko talde orreitan kidetuta, lau bider aundiagotu egin ziran, Nafartarrak aurre egin bear eutsoen zirikatuaeren eraso-aldiai, aztu gabe, gurutzada'ren gudak, ara-be joan bear zalako.

VIn. Santso "Jakintsua"ren⁽²²⁹⁾ jaurkintzan, IIIIn. Zelestino Aita-Santua'k beren berun-bulda edo idazkietan, beste benetako erregeari "REX" izenagaz bialtzen ba-eutsoen, VIn. Santso'ri, 1.194'an Jorrailla'ren 13'ko berun-idazkian eta gero urrengo VIIIn. Santso'ri⁽²³⁰⁾ bardiñ, dukea'ren izenagaz idazten eutsela.

VIIIn. Santso "Azkarra edo Indartsua" gurutze-gudatan ibili zan denboran, jaurkintzan geratu ziranak okerkeri galantak egin ebazalako eta VIIIIn. Alfonso gaztelarrak Araba erasotzen ibilita, Euskalerriko lurralde naguziak Nafar-erregetzatik: Araba ta Gipuzkoa 1.200'e an eta Bizkaia 1.224'an banandu zirala.

I Teobaldo'k⁽²³¹⁾, seigarren gurutz-gudaldian⁽²³¹⁾ eta zazpigarrenaren⁽²³²⁾ bitartean, 1.238'an Lur Santua'aren gurutzeko-gudaldia bideratu ebela eta Tauro mendian betiko ospagarritasuna lortuta gero, 1.240'an itzuli zan.

I Teobaldo'k 1.246'an, Ximenez ta Gazolaz'tar Pedro gotzaiña'rekin, Fuero'ak dirala eta ez dirala, zalantzan ipini eban Nafar-erregetza, baiña IVIn. Inozensio Aita-Santua'k lege berezi-bat argituz: "Bere baimenik gabe, iñork ezin leikela Teobaldo eleizatik kanporatu" agertu eban.

Kontu aundian euki euki bear da, orduko denboratan errege baten-bat edo-zer gauza gaitik elizatik eskomunikatuta kanporatu egiten ba-ebela, erregetzazko koro-ori aske geratzen zala edozein printze-katoliko artu dagian, Aita Santuaren baimen guztiak eukinda, guda-indarez sartzeko.

IIIn. Karlos "TXAR" deritson erregetzan⁽²³²⁾, 1.348'ko Irailla'n, izurri⁽²³³⁾ bal-tza agertu zan, Nafar'tarren gizarte-artean %'tik 70'e an murriztu ebana eta lurgintzaren lanerako besoaren ezean agertu ziralako, Nafartarrak gose aundian sartuta, askori lapurketara emon eutsoen.

227.- Latin-kume = romance. / 228.- IIIIn. Santxo Garzez "Aundia" = 965'e an jaio, 999-1.035 errege. 229.- VIn. Santso "Jakintsua" = 1.128'an jaio, 1.150-1.194 errege. / 230.- VIIIn. Santso "Indartsua" = 1.154'an jaio, 1.194-1.234 errege. / 231.- Igo Teobaldo = 1.200'e an jaio, 1.234-1.253 errege. Gurutz-gudaldian = VI garrenean 1.228-1.229, eta VII garrenean = 1.248-1.253. / 232.- Nafarroa'ko II Karlos "Txarra" = 1.332'an jaio, 1.349-1.387'rarte errege. / 233.- Izurri = peste.

II. Karlos´ek, neurri gogorrek artu bear izan eben ekintza orreik bakezteko eta Frantzi´ko erreñuaren edestilariak, nai-ta erriak oso maite euki arren, Nafar-erreñua zirikatzeo "TXAR" izen ori ipini eutsoen.

Nafarroa´ko erregetza ta erritarren nortasunak banatzeko, bere barnean legezko eta sasi-semeen artean, bekaiz⁽²³⁴⁾ aundiaren bitartez beti borrokan ibiltzen ziralako, kanpotik euki ebazan zirikitutasunak, erritarraren artean estutasun geiagotan larritu daitezkan: Agramontes ta Beaumontes´en alderdikeriak sortu ziran. Nai Europa´n edo eta Euskalerra´n bezala, baiña Nafar´tarrentzat batez-be, oso gaiztoak izan zirenak.

Emen konturatu bear gara, Europa´ko erregetza guztia, euren artean se nituta egoala eta naigabezko borrokak edo asarre guztiak⁽²³⁵⁾, bakoitzak gogoratzen ebazan erregetzaren eskubideetatik agertzen zirala, erritarrak morroi bezela ara ta ona Foruen aipamenakaz ibilita, kontuan euki gabe.

1.423´an Urtarrilla´ren 20´an, II. Karlos "Biotz-Aundikoa"k Nafar-erregetza babesteko Biana´ko printzerria sortu eban, bere illoba IV. Karlos izan-da lenengo printze edo errege-gaia.

1.441´an baiña, I Blanka Nafarroa´ko erregeña, Aragoi´ko I. Juan´egaz askonduta egon zana il zanean eta euren seme IV. Karlos errege izendatu ondoren, II. Juan bere aitak eta Fernando katolikuaren aita izan zanak, erregetzatik bota eben.

IV. Karlos´ek, gaztelatarren laguntza eskatu eban eta laguntza emon ondoren, kondestable´ak, Albaro de Luna´ri itandu eutson: "Baiña guk... zer lortzen dogu laguntza oneikaz Nafarroan?" Eta Albaro de Luna´k erantzun: "Jauna !! 40 urteko anai-guda izten dautsaguna".

II. Juan´ek⁽²³⁶⁾: I Juan izenagaz 1.441-1.479 Nafarroa´ko errege-lapurra lez eta Aragoi eta Katalunia´ko II. Juan errege lez 1.458-1.479 Urtarrilla´ren 19´raiño il zan arte.

Beren seme-alaba biak, IV. Karlos⁽²³⁷⁾ eta II. Blanka⁽²³⁸⁾ pozoituta il ebazan.

Guda oneik, ez ziran amaitu 1.522´an Maya´n eta 1.524´an Ondarribian, Nafarroa´ren askatasunezko ikurriñak beratu arte.

Nafarroa´ko I Juan ta Aragoi´ko II. Juan´en izenagaz ezagutuko zan Fernando katolikuaren aita izan zanak, 1.441´ean asi zan, Nafarroa, Aragoi menpean ezartzeko eragozpeneko gudarekin.

V. Fernando "katoliko"aren⁽²³⁹⁾ izenagaz ezagun izan zanak, 1.512´an Uztaila´ren 21´ean aurpegia erlijiozko mozorroaren estalpenagaz⁽²⁴⁰⁾ agertuta mendetu ebana.

234.- Bekaiz = *envidia*. / 235.- *Geienak beintzat*. / 236.- *Aragoi eta Nafarroa´ko II Juan erregea = 1.397-1.479*. / 237.- *Nafarroa´ko IV Karlos = 1.421´an Peñafiel´en jaio, eta 1.461´eko Iraila´ren 23´an Bartzelona´n, gaitzepel edo bularretako miñagaz il zala esaten eben, baiña ez zan egia*. / 238.- *Nafarroa´ko II Blanka = 1.424´an Olite´n jaio, eta 1.464´ko Otsailla´ren 12´an Euskalerriko Iparralde´an Biarno´ren Leskar´eko bizkonderrian il*. / 239.- *V Fernando katolikoa = Aragoi´ko Sos errian 1.452´ean jaio zan, eta 1.516´ko Urtarrilla´ren 23´an, Kazerez´eko Madrigalejo´n il*. / 240.- *Mozorroaren estalpenagaz = ocultación, disfraz*.

Eta Espaina´ko I´goa eta Vn. Alemania´ko Karlos´ek⁽²⁴¹⁾, 1.522´an Maya´n eta 1.524´an Ondarribian, Nafarroa, Espaina´ren mendepan egon daiten amaitu ebana. Iln. Julio, Xn. Leon eta VIIn. Adriano eta VIIIn. Klemente Aita-Santu´ren laguntzagaz eta bedeinkapenarekin.

Or amaitu ziren Nafartarren askatasunak ? EZ !! Nafartarren askatasuna oraiñarte, indarkeriaren aurka ezin dalako besterik egin, estutasunezko larrialdi bat baiño besterik ez dalako igarotzen dabillena.

1.3. Bizkai´ko jauntza:

Gure jauntza, 888´an Padura´ko⁽²⁴²⁾ borroka-lazgarri ostetik Jaun Zuria´gaz asi-ta aurrerantzean gure aukeratuko jaunak oso abertzaleak izan ziran, areik eta gauzak naspiltzen asi arte, adibidez: 1.137´an IVn. Lope´k Gaztela´ko VIIIn. Alfonso´gaz batera, Nafarroa´ko VI´n Garsea edo Gartzia´ren aurka borrokan ibili zalako, bera kendu eta Nafarroa´ko erregeaz itzarmendu gintzazan.

1.454´an Gaztela´ko IVn. Enrike´k Bizkaiko jauntza artu ebanak eta 1.470´ean Epailla´ren 4´an Mungia´ko guda ostetik bota egin genduena, Isabel⁽²⁴³⁾ ipinita.

Eta ainbategaz bardin edo al-gendun eran, nai guda-keñuakin batzuetan Iln. Felipe Espaina´ko erregeari bezela.

Bizkai´ko jauntza, Europa ta Nafarroa´ko arazo bardiñakaz asieratik iraun bear izan eban, danen antzera guk-be leen, erromatar-katolikotasunezko sakratuaren txeberazko asmakuntz sare-orreitan sartuta asi bear gendulako eta Bizkaiko gizarte ta Batzarrak euren jabetasunean, indarrezko babes-ausarta aundiak eginda-be, gure jauntza, urte-bi eukazala Espaina´ko errege izango zan Iln. Juan´en⁽²⁴⁴⁾ eskuetan jausi zanetik, txeberazko sare orreik zabaldu ta sendotu egin ziralako.

Ortik aurrera, Espaina´ko erregeen eskuetan egon dalako gure jauntza. 1.876´an Uztaila´ren 21´ean guztiz ertsi⁽²⁴⁵⁾ edo giltzatu arte.

Europa, Euskalernia eta Bizkaia´ren gaurko Menperatzaille oneik..., betiko ASKATASUNA galdu egin dogula esan-gura dau ?

EZ !! Bizitz oneitan Askatasuna galtzen dauenak, NORTASUNA galdu edo il-da dagoela esan gura dau. Eta EUSKAL-BIZKAITARRAK bizi-bizirik gagoz oraindiño.

Demokrazizko bideak artzea, JAINKOA´ren bideak artzea esangura dau, Berez-tasunezko LEGEA´ren-bidera aokatuta gagozelako. Orregaitik buru-otzak in eta demokrazizko zentzu aundiz jokatuta, lortuko dogun gauza da !! Maltzurkerizko guzurrak Mundu´ko bizitz-au, amiltegitik⁽²⁴⁶⁾ ez ba-dabe botaten.

241. I Karlos = 1.500-1.558. / 242.- Padura = Arrigorriaga. / 243.- Isabel = katolikoa. 244.-Espaina´ko II Juan = 1.425-1.474. 245.- Ertsi = clausurar, cerrar. 246.- Amiltegitik = precipicio, despeñadero.

(Onen inguruko edesti osoa: "Askatasuna ta Menpea, Askatasuna Bizkaian" LII'ko Euskerazaintza aldizkarian; "Euskaldunak eta Europa' ren Batasuna" LIV'an; Euskalerrria ta Inguruko Erriak LVI'an; "III Juana de Albrit eta Nafarroa'ko erregetza" LIX'an eta "Euskalerrria' ren Askatasuna' ren Edestia" LXI'ean, lortuko dozue).

2. 1.540-50' EN ERDI-MENDEKO URTETIK ORAINGO-ALDIRA EDO TA BERRIZTE-ALDITIK⁽²⁴⁷⁾ FRANTZIA' N 1.789' AN EGIN ZAN IRAULKETATIK GAUR ARTE:

Agertu ziran aurrerakuntzakaz⁽²⁴⁸⁾, lengo erregetzak indarrean sendotzen joan ziran, nai-ta Europa'n eta batez-be Euskalerrriko Nafarroa, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaia'n gure askatasuna euki, tresneri barri-orreik indarrezko aukeran emoten eutsoezan neurri orreitan, batzangotasunezko asmakuntzan gogortzen asi ziran.

Erregetza orreik baiña, XVIIIn. Mende'tik onantza makaltzen joan ziran lez, eta Berezko erriak indarra artzen, batzangotasunaren asmakuntzazkoak, erromatar kaizar-sakratuaren katolikotasun tresneri orrekin ez ziralako gai izan Mundu'ko dan guztia batzangotzeko, saio barri baten amets asi ziran.

1.789'an Frantzia'n egin zan iraultza, izan zan saio barri-ori, bereztasunezko errigizartearen nortasunak eta izkuntzak, lurralde zati aundiko jende-biltzetan⁽²⁴⁹⁾ lotzeko izan-ditekeezan gai, erri ta izkuntz ezberdiñ orreik aienatzeko alegiñean.

Frantzia'ko-erregeak, lenengo franko-leiñu'etatik beti, goitik-berako jaurkintza- ren zaleak izan ziran lez, iraulketaren ondorio-bidetik,

Frantzia'ko gizarte ta lurraldeak batzangotu gura ebazan, eta ararte euki ebazan itzarmenaren antolabidezko⁽²⁵⁰⁾ ardurak baztartuta, berezko erriak daukezan nortasunezko izkuntz eta lurrak, Frantzez laterritu ebazan.

Eta Europa osoa eredu ori artuta, ararte egon ziran itzarmen-bidetik antolaraziko erregeakaz lotuta, lurralde aundietan guda-indarrekin, guztiz Laterrituta garatu zan.

Baiña, Erromatar-katoliko-kaizar-sakratuan batzangotzeko asmatuta dauan zorro orren bealdea, josi-barik eukielako, areik eta Mundu guzti onen nortasunezko-giza barruan sartu arte, Napoleon'ek, menperatzailletasunezko ateak zabalik aurkitu ebazan eta borroka ori JAINKOA' ren LEGE' en aurka dalako, betiko-lez, azken-gaiztotuta utsegille urten bear izan eban, ainbeste milloi-giza' ren eriotzagaz.

247.- Berrizte-Aldetik = desde la reforma. / 248.- Aurrerakuntzak = Irarkola, itsas-oratza, lerrautza-polvora-, eta abar. / 249.- Biltzetan = agrupaciones. / 250.- Antolabide = arbitraje.

Asmakizun orrek, buru gogorra dauka eta Hitler´ek-be askeneko saioa egin eben, 60´ milloi giza- seme il-da.

Noz-arteraiño, burukaldi-gogor⁽²⁵¹⁾ orreik ?.

Gaur ez dira ausartzen beste bat egiten, Mundu´ko bizitza berrogei bider aienatzeko atomozko-lerkai´ak dagozelako.

Eta erri-gizartearen nortasun eta nortasunezko izkuntzak gaur zer ?.

An Sumeria´n, Sargon menperatzaillaren asieran-lez, JAUNGOIKUA´k Ludi-au BERE´n LEGEA´kaz Bereztu egin ebalako eta orreik ez dabelako esaten beste gauzarik: "BEREZTASUNA´rekin LOTSA aundia euki bear dogula baiño". Gure arduraren kontu audienean artu bear doguz, OR!! Ulertzen diralako Izadi onen gai-giza´ren eskubideak.

Asmakizun orreik, nai edesti guztian Berezko LEGEA´ren aurka eten-bako odoljariozko sarraski baten ekarrita. Bereztasunak, Arnasaldi baten sartu ezkerro, eta BERE´n LEGEA´ren ezinbesteko ardurak bete egin bear dabezelako, lotsagizun aundiz, berezko izatasunen egokitasunera doa.

Orregaitik, zergaitik barriro artu ez !! Bigarren Mundu´ko gudan zer gertatu zan ikusita, ostean damu aundiz eta garraxika aldarrikatu zan..., "GIZA eta Berezko erri

ta erritar ESKUBIDEA´ren bideak artu bear ziralda ?". Iñoz !! ez du igarriko..., JAUNGOIKUA´k ipinitako LEGEA´ren aurka ezin dogula egin ezer ?.

3. EUSKAREA´K EUSKALERRIA´RI, ZELAKO IRUDIAGAZ ITXURATZEN DAUTSO ?:

Sortzezko izkuntz-bat Euskerea dan lez, ez da gure gogotik oldoztu egiten dan izkuntz-bat bezela.

Edo eta edestian ikusi dogun-lez, menperatzaillak euren sasi-garaipenak lortzeko, erri ezberdiñeko gizarteak menperatasunezko bearkuntzaren nastekatutik urten leiken izkuntz baragarri baten antzera.

Erromatarren norkerizko-bidetik urten eben latin-kumeen antzera. Euren ERRI-NORTASUNA´k, naastutasunen bidetik, euki eben ospea-kendu⁽²⁵²⁾ eta naspillatu⁽²⁵³⁾ egin ebalazako.

JAINKOA´k Berezko bizitz oneitara bialdu ginduzanean, gai-oneri arrigarritasun aundiz adierazpen-bat emoten asi bear izan gendun, gosea´k, gure sabel-zorri onein larritasunezko doñuak ez ziralako egokienak; jaiotzak, eriotzak, gaxo-aldi, zauri eta bizitzari erantsuna emoteko beste aukerarik ez zalako egon, baietza emon geuntson maitasunean egokituta.

Maitasuna..., nori baiña ? Leen JAUNGOIKOA´ri, laster konturatu giñelako bizitz au ez zala edozeiñek egindakoa.

Bigarren, sendia´ri, lagun bearrean babeserako guregandik ugaritzen giñelako. Eta irugarren, gai-bizitzari, berak emoten euskuelako aukerea izateko.

251.- Burukaldi-gogor = cabezonadas. / 252.- Ospea-kendu = desconcertar. / 253.- Naspillatu = desconcertar.

Maitasunezko egarri⁽²⁵⁴⁾ orren bidez, laster konturatu giñan, gauza guztien ekintzazko alegiñean, txar eta onezko aldiak eukazela eta egiten genduzan gauza guztietan lotsasko-neurriakaz arduratu bear giñela oker edo utsaldian jausi ez gindezan.

Bai-ta, antolakuntzazko beste uler-leku barri bat zabaldu bear gendula, ikasitakoak gure ezagueran erabidez⁽²⁵⁵⁾ oituratzeko eta ortik asi bear izan eben abots edo itz-ots´ai itxurazko eran amore-emoten⁽²⁵⁶⁾.

Homo-Sapiens, Afrika´tik mugitaldian asi eta Europa, Asia ta India´tik zabaldu ziranean, leen-Euskerazko itz eta ekanduaren oiturazko oiñarriekin, zentzuzko oreka baten egokitu eben. Leiñuen bizitzazko antolakuntza, auzotasunezko lurraldeetan laterrituta.

Atlant-itsaso´tik India´raiño dauan bitartearen eragozpenagaitik, ez eutsen itzi izkuntz-bateko azturan egokitu eta or, leiñu bakotzak nai oiñarri batekoak izan, sort-arazi⁽²⁵⁷⁾ eben izkuntzan egokitu ziran.

EUSKERA´k EUSKALERRIA´ri, ZELAKO IRUDIA´gaz ITXURATZEN DAUTSO?:

Euskaldunak, JAINKOA´ri begira milla-urte askoren ikerpeneko atun-bidean⁽²⁵⁸⁾ edo eta aztura-bidetik⁽²⁵⁹⁾, ondo erindu eta biribildutako lanean, itzak euren lekuetan ondo aokatuta bete-betean egokituta geratu daitezcan, gure ARBASOAK, EUSKERAZ´ko gaztelu ederrena eraiki eben. Eta bizitz-oneri, beragaz emon eutsoen adierazpen ederrena.

Ez ziran txantxetan ibili, laztasun⁽²⁶⁰⁾ eta zorrotasun⁽²⁶¹⁾ aundiakoak izan ziralako.

Euskal itzazko-esaerak, sorburuzko itz´ekin osotutako almenean⁽²⁶²⁾ eginda dagoelako, esangura dan irudizko toki ber-beran kokatzen gaitu, ia izkuntz-gitxi baiño ez daukienak.

Gazteleraz PLAYA itzak adibidez: Zelako zentzuzko ulermenean irudimenduta kokatzen gaitu ?. Badauka zer ikusirik areagaz, arearen leguntasunagaz⁽²⁶³⁾ edo eta areatutako maskor-ondarrarekin ?.

Zelan ? : "Euskalerra´ren lur onetan agertzen diran aize, ur, itsaso ta mendiak daukiezan era guztiaren aldakuntzazko irudietan eta gai-bizi irudiak, zentzu audienean izendu ebazalako" alde batetik.

Bestetik, sendi-gizartean: "Lots aundi begirunezko⁽²⁶⁴⁾ itz´ekin oituratu ziralako senditasunaren bizitzazko eta sendi-gizarte arteko arremanak leiñu edo erri-maillan".

Erri-arteko maillan: Lotsa aundian artuta euki bear ziran arremanakaz, "Sekula ez giñelako joan bestea menperatzera edo ta daukana kentzera, paregabeko DEMOKRAZIA baten bizi ziran, gure arteraiño etorri jakuzan LEGE-ZARRAK esaten dauan lez".

254.- Maitasunezko egarri = amar, querer, aspirar en definitiva. / 255.- Esagueran erabidez = metòdica u ordenadamente. 256.- Amore-emoten = amoldar. 257.- sort-arazi = crear. / 258.- Atun-bidean = procedimiento empiriko. / 259.- Aztura-bidetik = crecimiento del conocimiento. / 260.- Laztasun = severidad. 261.- Zorrotasun = austeridad. / 262.- Osotutako almenean = potencia, potestad. / 263.- Leguntasunagaz = lisura, tersura. 264.- Begirunezko lotsaundi = respeto consideraciòn.

Eta bakotzaren eginkizunetan ? : "JAINKOA´ri begira, EGIA gure bizitzako ARDATZ-NAGUSI izan daitela, Euskalerrria´k beste amar-milla urte geiago iraun dagian".

Gure ARBASO´ak, zentzunezko demokrazi-baten egian bizi ziralako, eta gaur-arte ezer galdu gabe ekarri euskulako daukaguzan ASKATASUNEZKO DEMOKRAZIA´ren egarriak. Ekintza orreik izan ziran eta orreik izan bear dira gaur eta beti !! "EUSKALERRIA bizi-bizi agertu daiten MIRARIA".

EUSKEREAA´k:

Daukan NORTASUNEZKO irudiagaz itxuratzen gaitu Euskaldunai.

Maitetasun guztiagaz erkidetzeko egin gendun tresneri-eder au, ez dalako gatz-gabeko mezu-gailu uts-bat, gure artu-emonetan ibilteko tresneria bakarrik.

Bere barnean ikusten direnak:

- a).- JAINKOA´ri begira "BEREN LEGEA´rekin euki gendun oarmeneko samurtasuna"⁽²⁶⁵⁾.
- b).- "Senitarte eta erri-maillan MAITASUNEZKO ulermena".
- d).- "Gure BAITA´ren bake edo oreka´gaitik, azturazko jakintzan egin bear ginduzenak, zentzunezko ta zeatztasunaren lotsazko arduran egin genduzela".

Euskal-bizitzarako edo eta erriaren babeserako EUSKEREAA´k daukan indarragaz, berez agertzen jakulako "MAITETASUNEZKO GAITASUNA"⁽²⁶⁶⁾, bere barneak daukan indarragaz, egin bear doguzan gauza guztietarako argitasuna emoten dauskuelako.

Gure arbasoak, gauzak eta arremanak egin ta zentzun aundiz eroanda, DEMOKRAZIA´ren ulermen aundi batera elduta bizi ziralako, sendimendu ber-berori sartu eutsoen Euskera´ri, orregaitik ez da edozelako tresneri uts-bat.

Bera da AMA !!, Euskal-izatasuna bear dan zentzunezko lekutik bideratzeko.

Etorkizunean, bere MAITASUNEZKO ZENTZUTIK artzen doguz NORTASUNEZKO izatasunak, Mundu guztiko gizarteari erakutsiz EUSKALDUNEN NORTA- SUNEZKO EGI-BIDEA..

Menperatzaillak euren nagusitasuna erakusteko, gaurko bizona, xautzailletasu- nezko argi-bideakaz ganoragabetu gura ba-dabe. Gu ez gara jausi bear txebera orreitan, bestela gudakin ez ebena lortu iñozokeriakaz lortuko dabelako.

Geiago bear ete dogu ? . Ba..., kontuan euki !! gure ARBASOAK egin eben lez, guk elikatu bear doguzela zentzu aundiz NORTASUNEZKO – DEMOKRAZIA ON BATEK bear dauazan eginkizunekaz, GURE ORDEZKARITZAZKO-ARDURA DALAKO, EUSKAL - IZATASUNEAN IRAUN GURA BA-DOGU.

265.- Oarmeneko samurtasuna = atención, sentido de la observación. / 266.- Maitasunezko gaitasuna = buenas dotes, talento.

Emen txantxaka ibilita, begitu zer esaten eban Oreja´tar Martzeliño´k: ETA´ren esanak edo eta mezuak sinismenean edo kontuan aundian artze-ko, “orreik ez diralako gai, GUZUR-bat esateko eta”.

Eta Mundu´ko gizarte-ezagunak, irudi orregaz ikusten gaitue Euskaldunai ?.

Lur eta gizarteko aunditasunean, Erri txiker baten neurrian geratu gara, menperatzailetasunezko alegiñak edesti guztian, aundiak eta eten-bako-ak izan diralako, baiña..., gure NORTASUNEZKO-DEMOKRAZIAK zabaltzen dauan dirdirazko argitasuna, Mundu´ko edozein lekutik ikusi leikena da.

4. EUSKALERRIKO SEMEAREN EGIN BEARRA:

Edesti guztiko autueta edo kon-daira onetan ikusi dogu, Mundu´ko gizartea gure on-ikuskitzunerako aldakuntza aundi baten bearrean dagoela, bestela gagozan lokatz-ar-tetik urtetea, gatz egingo jaku.

Alde-batetik: “Ikusten dogulako, norkeriaren asmakizunezkoak euren xautzaille- tasunezko aberas-

tasunean bizitzeko, Mundu onek JAINKOA´ren LEGEA´kaz bere izatasun fisikoan, guk, gauzak txarto egiten noraiño eldu geinken mugatuta dagoena, daukazan dei-adar guztiak biztu egin dabezala, amiltegi baten ertzera ekarri gaituelako.

Bestetik: “Alderdikeri orreik sortu ziranetik eta nortasunean ta jakintzan, zentzunezkoak ez diran naastukerizko gauzatan sartzen gaituelako, bizitz onetan, egirik ikus-eziñik igarotzen dira gure nortasunak eta beren ondorioz, zentzun gabekeriaren ulermen bateko irautasunean aurrera egiten dogu.

Zer egin ?. Gure gogoaren baitan zikinduta daukaguzan zentzunezko ir-ten-bideak garbitu eta danok geiago arduratu, giza, erri ta erri-gizartearen NORTASUNEZKO eskubideen ekintzan aleginduta.

Ekintza orreik bakarrik ekarri leikezelako askatasunezko orekak, Mundu onetan egiten diran norkeriaren bearkuntzatik.

Norkerietan dabizenak, oraingoan lar urrun joan dira batzangotasunezko alegiñean, danoen ardurak euren eskuetan artuta.

Oraiñarte, beti aurreratu dira, berez, Mundu´ko gizarteak alkartasunerako emon bear dabezana aurrerako oinkadak emon orduko, eurak, bizitzeko dau- kaguzan mozkin guztiaren kontrola bear dabelako.

Orregaitik oraingoan, urrun joan dira, gai onen oreka guztiak zalantzan ipini dabezalako.

Nora joango ete da erri-gizarte bat....., bere antolakuntzan ez bada gai, seme-alabak edo seme-alabarentzat etxe-bizi bat ezin bada-be lortu ?. Gaiñera, ez da edozein gauza, giza´ren iraunkortasuna ipini dabelako zalantzan.

Ori bai, dan guztia batzangotu gura dabe esku bakarretan, goiko agintaritzatik asi ta errigizartearen nortasunetik igarota, diru ta mozkin guztia, danoen ardurak ezereztuta ondoren.

Bai !! neska-mutil gazte guztiak lanean ipinita, iñora ez daitezkan elduko premiñan⁽²⁶⁷⁾.

Al izango ete dira..., giza, euren oparotasunaren zerbitzura ipinteko alegiñean, klonetan astea ?.

Astakerizko ergelkeri oneik..... noiz arte ?.

EUSKALERRIKO SEMEA´k:

Esan leike, edestitik zear aurkeztu doten egoera ondagarritik⁽²⁶⁸⁾, ez dagoela urten biderik, eta ez da egia.

Danok garalako arduradunak ondameneko estutasun onetik urteteko antzezleriak, aukera guztiak gure eskuetan egon-da.

Askotan esan leike, ibil-arazian ipinten diran asmakizun txarrak⁽²⁶⁹⁾, euren alegiñean indar geiegi daukazalako, ezin dirala geratu edo eta txarrak dirala adierazpendu, areik eta beren zentzun okerrak ormaren aurka burua apurtu arte.

Orain gagoz gure giza-barne edo baitan aukera orretan, edesti guztitik etorri dan giza ta erri-gizartearen berezko eskubide guztiak zapalduta, bizi onek daukazan Bereztasunezko Legea´kaz mugatuta topo egin dabelako.

Eldu garan mugazko egoera ontara, Mundu onetako goiko-agintaritzazko ulermenekoari be, euren giza-baitak txarto goazela esaten dautsielako.

JAINKOA´ren LEGEA´k egiten dauskun oarpidera⁽²⁷⁰⁾ eldu gara, eta bera-gaz, gogarketaren aldira⁽²⁷¹⁾.

Ze gogapenekin baiña ? : "Edesti guztian meatxuzko indarrarekin etorri dan erromatar asmakizun ori, eskubide guztiak zapaldu eta daukagun Nortasunaren ardurazko giza-legetik kanpo itzita, Mundu´ko gizarte guztia garrasi-ka ekarri ondoren, abarrakitu⁽²⁷²⁾ edo azken-gaizto baten amaitu dalako.

Beren aurka, beste ainbesteko indarrarekin jantzi ziran komunismu´aren burutapenak, euren-beste kaizar zaleak biurtu ziranak, eta ust egin eban.

267.- Premiñan = sueños y necesidades que estan ahí, pero en ningun caso alcanzable para ellos.

268.- Ondagarritik = catastrofico/a. / 269.- Asmakizun txarrak = eta onek, bi-milla urte baiño geiago daukaz, nai-ta gogortzen asi zanetik 1.683 urte euki. / 270.- Oarpidera = advertencia. / 271.- Gogarketaren aldira = al momento de reflexión. / 272.- Abarrakitu = estrellar, hacer trizas.

Eta gaur, leen sasi-asmakizunezko datorzan diruaren batzangotasunezko burutapenai, ura, leku guztietatik sartzen jakola, beste ainbesteko uts egin daualako.

EUSKALDUNAK ZER EGIN ?:

Gure giza-barrenak edo "BAITA`k"<sup>(273)</sup> itzartu eta oartu, Euskalerria`k edesti guztian dakarren eten-bako borroka onetatik, gure izatasunezko nortasunean apurtu edo murriztu jakuzan gauza guztiak, berrezkuratu egin bear doguzela.

Eta ezinbesteko gogo-alegiñean, GURE ERRI-MIÑAN, AINBESTE ZOR-DAU-TSAGUN MAITASUNEZKO EUSKAREA "NORTASUNDU"! len berak, gugaz egin eben antzera. EUSKALDUNAK OR ! daukagulako NORTASUNA`ren IZATASUNEZKO ALTXOR AUNDIENA..

Baiña...., lerkai eta izkilluaren ILKETA BARIK !!. Zorionez, denbora orreik joan diralako eta orreik gauzakaz irauten ba-dogu, gure buruetara lerkai orreik botatea bezala dalako.

Mundua`ren gizarte aurrean, DAUKAGUN PAKEZKO eta ASKATASUNA-REN DEMOKRAZIZKO IZAERA, IZUTZAILENA`gaitik⁽²⁷⁴⁾ ALDATU edo ITZULI EGITEN DABELAKO.

GURE ETSIAK ORI GURE DABE-BA !! EURAK GUDAREN INDARRA- GAZ AL EZ DIRANA EGITEKO IZAN, GUK, GURE IÑOZOKERIAKAZ⁽²⁷⁵⁾ EGIN DAIGULA.

JAINKOA`k IPINI EUSKUN LEGEARI BEGIRA, NAI-TA NAI-EZ JOKATU BEAR DOGU. GURE EUSKAL-ASKATASUNEZKO ELBURUA LORTZEKO, MUNDU ONETAN, BERA TA BEREN LEGEAK DIRALAKO ARDATZ NAGUSIENAK.

EUSKALERRIA MUNDU eta EUROPA`ren "IZAR" AUNDIENA DA, EZ DAU MEREZI BEREN SEME BATZUK ARROTASUNEZKO BEROTASUNEAN, BERAGAITIK EGITEN DABENA.

"IZADIAK DAUKAN LEGEA", ZAINDU BEAR DOGU

ATUTXA`tar PAUL
Zornotza`n 2.008`an Urrilla`ren 22`an